

Oppdrettslaks i Chile

En studie med vekt på globalisering, makt og utvikling

Masteroppgave

Sosialantropologisk institutt

Universitetet i Oslo

Mai 2006

Karoline Andaur

Sammendrag

Jeg har sett på den chilenske lakseindustrien i region ti i Chile. Jeg fulgte oppdrettslaksens reise gjennom ulike nettverk. Sammen med oppdrettslaksen reiser det ulike meningsfelt og objekter som oversettes inn i en chilensk kontekst. Mer konkret så jeg på hva som skjedde med ”flyten” av disse objektene og modellene/tankegodset når de ble brukt på det lokale stedet av den lokale befolkningen. Sentralt i oppgaven står interaksjonen mellom det globale og det lokale.

For å forstå prosessene i lakseindustrien i region ti, har jeg sett på de strukturelle rammene som aktørene må handle innenfor. Videre viser jeg hvordan det globale kommer til Puerto Montt gjennom en chilensk tolkning av hva ”internasjonalisering” er. Et viktig poeng er at jeg ser på hvordan lakseindustrien får et regionalt uttrykk, og ikke et altomfattende chilensk uttrykk. I denne delen av analysen har det vært viktig å se på hvordan ideen om utvikling og internasjonalisering innenfor næringen bygger på selektive kulturelle diskurser. Nye diskurser har blitt tilgjengelige gjennom ulike kanaler, og jeg har vist i oppgaven hvordan den norske tankegangen om likhet blir gjeldene i mange kontekster. Sentralt i oppgaven er min posisjonering i feltet da dette muliggjorde reiser på tvers av ulike klasse- og kjønnsgrænser.

Den chilenske laksenæringen kan angripes fra mange analytiske ståsteder, men jeg valgte å forholde meg til globalisering, makt og utvikling som tre overordnede perspektiver. Andre begrep som kom i forlengelsen av disse begrepene var kjønn, klasse, motstand, teknologi og kunnskapsoverføring. Hovedfokuset mitt var å vise hvordan en global næring først og fremst er global fordi den eksisterer lokalt. Jeg forholdt meg til hvordan transnasjonal flyt er med på knytte Puerto Montt opp mot Sentral-Chile, og hvordan Chile bindes opp mot resten av verden.

Forord

Det er mange mennesker som har muliggjort denne masteroppgaven. Først og fremst vil jeg takke alle de ulike, men sjenerøse personene som har hjulpet meg. Jeg er takknemlig for all den støtte og hjelpen jeg har fått fra familien min hjemme i Norge og ”hjemme” i Chile. I Chile vil jeg også takke familien Nielsen og min vertsfamilie, som gjorde alt mye lettere for meg i Puerto Montt. En spesiell takk går og til kvinnene på ETS som tok så godt vare på meg.

Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond (FHF) har bidratt med stipend, noe som gjorde at jeg fikk en større bredde på feltarbeidet. Jeg vil og takke den norske ambassaden i Chile for deres åpenhet og samarbeid i forbindelse med bakgrunnsmateriale til oppgaven.

Jeg vil takke veilederen min, Marianne Lien, som har vært en stor inspirator i skriveprosessen. En takk går og til doktorgradsstudent Anne Magnussøn som har hjulpet meg med å få orden på materialet. Takk til alle som har lest korrektur og bidratt med interessante kommentarer til oppgaven.

Til slutt vil jeg rette en stor takk til jentene i 7.etasje for den faglige, og ikke minst sosiale, støtten underveis.

Alle egennavn på informanter og bedrifter i oppgaven er konstruerte.

Oslo 22. mai 2006

Karoline Andaur

Innhold

Sammendrag	i
Forord	iii
Innhold	v
Kart I: Chile	vii
Kart II: "La region de los lagos"	ix
1 Innledning	1
Oppdrettslaks og transnasjonal flyt.....	3
Globalitet.....	5
Makt	7
Sosial differensiering.....	8
Utvikling.....	10
Oppgavens struktur	12
2 Metode	13
Feltarbeidet.....	13
<i>Una niña</i> og begrensinger	15
Innpass.....	17
Språk.....	19
Metodestrategier	20
3 Sted og historie	23
Akvakulturens historie i Chile.....	23
Chile	26
Puerto Montt og lakseindustrien	28

4 Makt og differensiering	33
Beskrivelse av laksefabrikken ETS.....	34
En dag på ETS.....	40
Kjønn på ETS	46
Klasse på ETS	50
Sosial differensiering på ETS.....	53
ETS – et panoptikon?	58
5 Utvikling og møter.....	63
På veien	66
Kommunikasjon og Interface	70
Teknologi og Utvikling	72
På oppdrettsanlegget	74
Maktrelasjoner.....	77
Makt og utvikling	78
Motstand.....	79
6 Transnasjonale arenaer	83
En internasjonal bedrift	84
Derfor er ABC nesten ikke chilensk	86
Reproduksjon av maktrelasjoner.....	90
Det norske i møte med det chilenske	93
Pesca Sur som transnasjonal arena.....	94
Kommunikasjon og interface	97
7 Det globale som bindeledd.....	99
Veien videre	103
Referanseliste.....	105
Appendiks	I
Tabell 1: Forskjeller på norsk og chilensk laksenæring.....	I
Tabell 2: Internasjonal produksjon av atlantisk laks.....	II

Kart I: Chile

Kilde: Wikipedia

Kart II: "La region de los lagos"

Kilde: Gobierno de Chile

1 Innledning

”Lakseindustrien i Chile ser på seg selv som en næring med lokal forankring og med globale perspektiver” (chilensk toppleder innenfor lakseindustrien mai 2005).

Relasjonen mellom natur og samfunn har spilt en stor rolle innen for antropologisk historie. Innenfor dette feltet har studier av fisk, fiskere og kystsamfunn spilt en sentral rolle. Bronislaw Malinowski (1961) så på ”fiskemagi”, Ben Orlove (2002) skriver om tradisjonelt fiske i Peru, Gísli Pálsson (1994) har sett på fiske på Island, og Michell Callon (2001) har sett på dyrking av kamskjell i Frankrike. Dette er bare noen få eksempler på studie av fiske og marine disipliner, og de har vidt forskjellige perspektiver. Det er flere emner og aspekter som er blitt tatt opp innenfor ”marine” studier, men akvakultur er et relativt nytt og utforsket felt innenfor sosialantropologi. Oppdrettslaks og akvakultur har blitt behandlet av økonomer i forhold til prognoser og økonomiske analyser, og av naturvitere i forhold til det biologiske aspektet ved laksen og overføring av fagspesifisert teknologi. Av antropologisk arbeid så har blant annet Rik Scarce sett på laksens biologi i lys av sosiale kontekster, mens Marianne Lien har sett på laksenæringen i Tasmania i forhold globalitet og transnasjonal flyt. For tiden er det to doktorgradsstudenter ved Universitet i Oslo som skriver om laks. Anne Magnussøn skriver om laksoppdrett i Norge, mens Hans Henrik Treimo har sett på oppdrettslaks og genetikk. I mange land er akvakultur det feltet som vokser raskest innenfor matproduksjon (Lien 2007 in press). Innenfor dagens akvakulturproduksjon er opprett av laks en stor og viktig del.

Oppgaven tar for seg lakseoppdrettsnæringen i Chile, nærmere bestemt i region ti og byen Puerto Montt, hvor den chilenske lakseindustrien er konsentrert. Oppdrett av laks har hele

tiden vært lokalisert i den sørlige delen av Chile. Mange regner 1985 som året da lakseoppdretten i Chile fikk sitt gjennombrudd etter flere år med prøving og feiling (Bjørndal og Aarland 1998). Fra 1990 økte laksproduksjonen betraktelig, selv om næringen hadde noen nedturer. I 1999 slaktet Chile cirka 100 000 tonn laks, mens det nå slaktes nærmer 400 000 tonn i Chile. Norge slaktet i 1999 rundt 400 000 tonn¹. Per dags dato anslår en at Chile eksporterer mest laksefisk (atlantisk, coho, ørret og chinook) i verden, selv om tallene fra 2005 ikke er klare enda (Kjesbu 2005). Norge er nå henvist til plass nummer to for første gang. I 2003 sto Norge og Chile for 70 % av all slakt av atlantisk laks i verden.

Atlantisk laks (*Salmo salar*) er en laksetype som kun finnes naturlig i det nordatlantiske hav. Den atlantiske laksen er blitt innført til Chile som ligger ved Stillehavet. For å kunne ale opp atlantisk laks i Chile må natur og kultur krysse grenser, og nye grenser lages i denne prosessen. I de fleste tilfeller når en snakker om laks² i Chile, snakker en om oppdrettslaks av typen atlantisk laks. Det er ikke nødvendig å presisere begrepet laks noe mer. Vill laks finnes ikke naturlig i Chile, og det blir derfor unødvendig å distingvere laks, da det ligger implisitt i begrepsforståelsen at all laks er tam. Den chilenske oppdrettslaksen og den norske oppdrettslaksen er av samme art. Dermed er det ikke det biologiske som skiller laksen som blir alt opp i Chile fra den i Norge. Det som skiller laksen er de ulike kulturelle praksisene som blir brukt på stedene hvor fisken ales opp. Det fysiske og kulturelle stedet er med å definere produktet oppdrettslaks. Oppdrettslaksen er et sammensatt produkt som kan beskrives med vekt på ulike aspekter som nasjonalitet, biologi, genetikk, teknologi, økonomi, miljø, politikk, markedskrefter, globalitet, flyt, myter, konsumenter, oppdrettere, arbeidskraft, for å nevne noen aspekt ved oppdrettslaksen.

Oppdrett av fisk ble tidligere sett på som en utkantnæring som var konsentrert i Sør-Chile, og som det sentrale Chile viste lite eller ingen interesse for. Men på grunn av den raske utviklingen og ikke minst de store pengene som er involvert, har dette endret seg. Interessen

¹ Se ”Tabell 2” i appendikset.

² Jeg ser på laksetypen *Salmo Salar* (atlantisk laks), og det er denne laksetypen jeg referer til når jeg skriver laks og oppdrettslaks.

for Sør-Chile har økt betraktelig og er nå en viktig del av den nasjonale agendaen. Dette henger sammen med det internasjonale blikket oppdrettsnæringen har på seg, og i tillegg de internasjonale kreftene som er involvert i denne næringen.

Feltarbeidet mitt hadde en varighet på nesten seks måneder, fra januar til juni i 2005, og fokuset mitt for feltarbeidet var hvordan de oppfattet det globale produktet oppdrettslaks i Chile, nærmere bestemt Puerto Montt. Den transnasjonale flyten av mennesker, genetikk, teknologi, kapital, eierskap og kunnskap, har vært med på å forme chilenernes forståelse av den atlantiske laksen. Spørsmålet om hvorvidt det går an å snakke om en global lakseindustri ble viktig for meg, og hvordan eventuelt det lokale aspektet kom til syne innenfor denne industrien. Mer konkret vil jeg se på hvordan internasjonalisering innenfor den chilenske lakseindustrien kommer til uttrykk. Jeg vil se på hvordan internasjonalisering forbindes med ”utvikling” i forhold til vestlige (norske) standarder. Kommer globalisering til Puerto Montt gjennom den chilenske forestillingen om internasjonalisering? Jeg vil se på hva som skjer med flyten av objekter og modeller/tankegods når de oversettes inn i en lokal kontekst. For å beskrive de forskjellige prosessene vil jeg bruke ulike makt- og utviklingsdiskurser.

Oppdrettslaks og transnasjonal flyt

Dikotomiene global/lokal og internasjonal/nasjonal brukes ofte som distinkte enheter som settes opp mot hverandre. I Chile erfarte jeg at begrepet lokal først og fremst ble satt opp mot internasjonal, og de snakket sjelden om det nasjonale som en dikotomi til det internasjonale. Dette henger mye sammen med at ”lokal” i Puerto Montt ikke er det samme som ”lokal” i Santiago. Nasjonal blir dermed et for generaliserende begrep, da det som er lokalt i Puerto Montt ikke nødvendigvis er lokalt andre steder i Chile. Distinksjonen mellom lokal/global og nasjonal/internasjonal er betydningsfullt i Chile, da det i mange sammenhenger kan være vanskelig å snakke om nasjonal konsensus. Selv om informantene mine brukte internasjonal/global sidestilt, så er ikke dette nødvendigvis riktig for meg. I min analyse blir derfor viktig å skille mellom deres bruk av begrepene og min bruk av begrepene.

Konsum og forbruk gjør nye meninger tilgjengelige, men det er opptil de lokale om de tillegger de globale varene ny mening (Miller 1995). Globale forbruksvarer vil alltid bli tolket i en lokal kontekst. Varer og produkter blir utstyrt med ulik mening lokalt selv om de er knyttet opp til globale relasjoner og prosesser. Forbruk kan ses som en global prosess eller et globalt nettverk hvor en har muligheten til å skape relasjoner på tvers av landegrensener. Selv om en velger å se på det globale og lokale som to perspektiver, mener jeg at det er relasjon mellom det globale og det lokale. Selv om oppdrettslaksen er selve forbruksvaren som forflytter seg, så reiser blant annet kapital, eierskap, mennesker, genetikk, teknologi og kultur sammen med laksen selv om en ikke opplever eller ser disse tingene fysisk. Norman Long vektlegger at vi må se på de ulike endringene som kan komme i kjølevannet av flyt av varer:

”For example, the production of commodities for global markets implies a whole range of value transformations, not only, in regard to the commodity chain itself (...) but also in terms of how such commoditisation impacts on the social values attributed to other goods, relationships, livelihood activities, and forms of knowledge. In this way, involvement in commodity chains may set of (but not determine) a number of significant cultural transformations” (Long 2000:191).

Dagens forbruk av laks er blitt til gjennom en lang reise hvor det har blitt etablert globale prosesser som binder det lokale med det globale (Mintz 1985). Produksjon og konsum kan gi innsikt i globale prosesser og relasjoner. Oppdrettslaksen kan bli inkorporert i dagliglivet i Puerto Montt gjennom laksens funksjoner: som mat, som eksportvare og som jobb. Knyttet opp til disse funksjonene er òg laksens funksjon som maktsymbol viktig. Mulighet til konsumeringen av laks kan tidligere sies å være et maktsymbol i Norge, da det kun var den økonomiske eliten som kunne kjøpe laks. Etter hvert som tilgjengeligheten gjorde det mulig for allmennheten å konsumere laks til hverdags, mistet laksen sitt innhold som maktsymbol. I Chile er fremdeles konsum av oppdrettslaks symbol på makt, på grunn av at prisen og tilgjengeligheten på laks gjør det til et produkt som ikke er tilgjengelig for de lavere klassene i Chile. Mintz’ har studert hvordan sukkeret gikk fra å være et overklasse symbol til å bli inkorporert i det daglige kostholdet til alle samfunnsklasser. Oppdrettslaksen kan til en hvis grad sammenlignes med sukkerets reise.

”As the changes to place, the foods acquired new meanings, but those meanings – what the food meant to people, and what people signalled by consuming them – were associated with social differences of all sort, including those of age, gender, class, and occupation. They were also related to the will and intent of the nation itself” (Mintz 1985:151).

For å forstå hva som skjer i den globaliserte verden, må vi stille spørsmål ved de begrepene vi bruker og hvordan vi ser på ulike fenomener (Meyer 2002:248-249). Den inntektsrike lakseproduksjonen involverer mange mennesker. Eksporten av laks til utlandet gir penger som fører til en mer kjøpesterk befolkning. Dette fører igjen til import av globale tjenester og varer i Puerto Montt, og det skapes forbindelser mellom lokalbefolkning og resten av verden. Disse forbindelsene, teknologisering, jobbmuligheter, masseproduksjon av laks, kjøpekraft, ”sivilisering” gjennom læring og vestlig erfaring, for å nevne noen, sammenfaller i tid, og reiser langs samme globale relasjoner (Meyer 2002).

Jeg velger å skrive om interaksjonen mellom global industri og chilensk laksenæring, fordi den globale laksenæringen er blitt en viktig del av det lokale. ”The global only exists to the extent that it is being created through ongoing social life” (Eriksen 2003:5). Transnasjonal flyt foregår i kulturelt konstruerte sosiale felt, og skaper imaginære samfunn som blir løsrevet fra stedsbudne lokaliteter (Long 2000:199). På bakgrunn av dette har jeg valgt å se på hvordan ”chilefiseringen” av den globale oppdrettslaksen foregår i en kontekst av ”globaliseringen” i det lokale Puerto Montt.

Globalitet

Eriksen skriver: ”What anthropology has to bring to globalisation studies is the recognition that social and cultural worlds, which are constituted from diverse materials of various origins, are always expressed through meaningful relationships” (2003:15). Eriksen vektlegger med andre ord at en må se på relasjonene innenfor globalitetsstudier. Det som er viktig er å ikke miste forbindelsene, en må følge det lokale. Før jeg reiste til Chile bestemte

jeg meg for å følge oppdrettslaksen, som er blitt en global forbruksvare. Eriksen som vektlegger forbindelsene mellom lokal og global ved transnasjonal flyt, skriver:

”Whether it is ideas or substances that flow, or both, they have origins and destinations, and the flows are instigated by people. The ideational, and institutional framework of the flows may be ‘placeless’ or global in principle (the Internet is, and so are the software and *the global salmon market*), but their instantiation necessarily involves situated agents and delineated social contexts” (Eriksen 2003:4, min utheving).

Globalitet blir noen ganger betraktet som en universell og helhetlig teori på endringer. Long (2000) mener at vi ikke må se på globalitet som en altomfattende hegenomisk makt. Han beskriver videre at å endre globale betingelser skjer alltid i en relokalisert kontekst innenfor et lokalt rammeverk, som alltid er i interaksjon med en større kontekst. ”And in this manner, ‘states’, ‘transnationals’, ‘markets’, ‘technologies’ and ‘global images’ themselves become endowed with highly diverse and ‘localised’ sets of meanings and practices” (Long 2000:188-189). Det globale eksiterer ikke uten det lokale.

Det er problematisk å snakke om interaksjonen/relasjonen mellom det globale og det lokale, da denne relasjonen kan oppfattes som en fiktiv forbindelse som ikke finnes i virkeligheten, i og med at en ikke har en global eller lokal enhet (Nustad 2003b). Nustad mener at det globale og det lokale kan ses som to perspektiver som blir brukt på det samme objektet, i mitt tilfelle blir det oppdrettslaksen. Hvis det er tilfellet at distinksjonen mellom det globale og det lokale ikke finnes i virkeligheten, mener Nustad at det heller ikke kan finnes en interaksjon mellom de to, og det globale kan heller derfor ikke påvirke det lokale på en meningsfull måte (Nustad 2003b). Det som blir viktig for Nustad er å studere måten i hvordan noen aktører har muligheten til å produsere effekter på en transnasjonal skala (Nustad 2003b:134, min oversettelse). Tilhengerne av dette synet mener at det en kan studere og se på, er nettverk som består av både det globale og det lokale. Nettverkene må hele tiden forholde seg til globale betingelser/forutsetninger, og når de gjør dette tar de med seg lokale forhold (Long 2000). I nettverkene kan det globale og det lokale fremstå som det samme, og det er ikke kvalitative forskjeller mellom en global og lokal aktør innenfor dette nettverket. Forskjellen blir aktørens

rekkevidde i rom (*space*) (Nustad 2003b:130). Ulike aktører kan dermed oppfatte situasjonen forskjellig innenfor de globale nettverkene. Hvis globale aktører bare er aktører som har skapt lange nettverk, kan vi ikke snakke om globale krefter som kan transformere lokale settinger. Hovedpoenget til Nustad blir at en må skifte fokus fra lokal/global interaksjoner til hvordan globale aktører blir holdt sammen (2003b:135). Abram fortsetter langs denne linjen når hun skriver:

”I will use the term [globalisation] to refer to social relations built up through translocal network. That is, associations between people and material forms that are not based in one place, but extend across distances, and the question of whether such associations are available to ethnographic research” (Abram 2003:139).

I oppgaven vil jeg se på forbindelser mellom lokal befolkningen og den globale lakseindustrien. For å finne forbindelsene, vil jeg se på om det finnes transnasjonale nettverk som muliggjør en forbindelse mellom for eksempel arbeiderne på et oppdrettsanlegg og transnasjonale aktører.

Makt

Når en forholder seg til globalitet forholder en seg som regel til makt samtidig. Makt er et grunntrekk ved alt sosialt liv, og en finner en form for maktutøvelse overalt i verden. Sosiale hierarkier skapes og gjenskapes gjennom autoritetsforhold. Alle mennesker er en del av et maktforhold, men dette maktforholdet er ikke statisk og forholdet er kontekstavhengig.

Max Weber definerer makt som muligheten til å påtvinge andres atferd ens egen vilje (Weber 1999). Denne definisjonen sier ingenting om kontekstuelle forhold ved makt, den tar bare for seg samhandlingsprosessen, relasjonen. Innen politisk-økonomisk tenkning fra Marx, som Foucault bygger videre på, ser en på den strukturelle makten. Denne tilnærmingen ser på hvordan makt er konstruert gjennom måter politikk, økonomi og historier er strukturert, slik at en må forstå maktutøvelse ut i fra strukturer (Wolf 1994). Strukturell makt former det sosiale

feltet av handlinger slik at det gjør noen handlinger mulige og samtidig umuliggjør andre handlinger (Wolf 1994:219). En annen måte makt kan ses på er Wolfs organisasjons makt (*organizational power*), som viser til at en må ha fokuset på den settingen hvor interaksjonen skjer, konteksten (Stølen 1996:210, Wolf 1994:218). Dette vil i mitt tilfelle implisere et fokus på ETS, oppdrettsanlegget, og ABC.

Makt er ikke bare et produkt av materielle forhold og strukturer. Makt formes gjennom strukturer av symbolsk mening. Det er ikke en "ting", men en relasjon og denne relasjonen er alltid toveis. Dette betyr at selv om en har en tanke om strukturell makt, må en ikke glemme aktørenes handlingsaspekt. Det finnes alltid, selv om det kan være lite, et rom for autonomi, agency, handling. I følge Bourdieu (1996) er makt et produkt av meningsstrukturer, og maktforhold (kapital) kan ses som iboende i kulturen. Legitimiteten for makt kan ses som rammer for en gitt situasjon. Rammene legger føringer på maktrelasjoner mellom personene som er inkludert i situasjonen. Foucaults forståelse av makt som en relasjon, og ikke som strukturell makt, er mest interessant for meg da det muliggjør en prosessuell forståelse av makt. Dermed kan makt være noe som kan forhandles over. Dette blir det motsatte av forståelsen av makt som noe statisk, hvor posisjonene er fastlåst og hvor det kun er den ene siden av maktforholdet som besitter makt og maktmidler, og blir den eneste som kan utøve makt. Makt er i følge Foucault en relasjon, upersonlig, og kan ses på som et nettverk. Et nettverk består av mange relasjoner som stadig er i endring. Hvis makt er et nettverk, blir begrepet vanskelig å avgrense til en ting. "Power is exercised from innumerable points, in the interplay of nonegalitarian and mobile relations" (Foucault 1990:94). Dette betyr at en gruppe ikke "har" makt over en annen gruppe. Det en må se på er hvordan noen har mulighet til å skape makteffekter (Nustad 2003a). Makt er ikke en forklaring i seg selv, da makten skapes i relasjonen og ligger der ikke der fra før.

Sosial differensiering

Innenfor sosial differensiering finnes det ulike maktrelasjoner. Disse aspektene blir det viktig å ta med, da Chile er et land som har sosial differensiering på ulike nivåer. Hovedsakelig har

jeg tatt for meg klasse- og kjønnsdifferensiering som en finner innenfor den chilenske laksenæringen. Det er viktig å understreke at jeg ikke prøver å si noe om den sosiale hierarkiseringen generelt i Chile. Jeg har forholdt meg til min kontekst og min empiri, som jeg ser i lys av det chilenske samfunnet. Da laksenæringen i Chile er konsentrert i region ti, får den et lokalt uttrykk og ikke et altomfattende chilensk uttrykk.

Kjønnsdiskursene jeg tar for meg i oppgaven gjenspeiler noe av hvordan kjønn differensieres generelt i Chile. Selv om kjønnsdiskursene kan være i endring, er den rådende diskursen et hierarkisk forhold mellom kjønnene, hvor kvinnen blir betraktet som underlegen mannen. Ofte knyttes kjønnsstrukturer opp til den katolske kirken i Latin-Amerika (Stølen 1996). Jeg har ikke gjort dette, da religion ikke var et fokus for meg eller for informantene mine. Dette henger sammen med at region ti ikke er et utpreget katolsk område. Kultur og tradisjon er likevel sentrale i konstruksjonen av kjønnsdiskurser, og her har den katolske kirken hatt en stor innflytelse. Nye kjønnsidealene har blitt tilgjengelige, blant annet gjennom at Chile er blitt knyttet opp mot resten av verden. Dette gjør at en får en forhandling mellom de ulike idealene, og hvor "kjønnsmakten" er en prosess som stadig er i endring (Stølen 1996).

Materialet mitt er òg begrenset i forhold til rase og etniske skiller. Det var først i ettertid at jeg ble klar over hvordan hudfarge sammenfalt med klasseskiller i Puerto Montt området. Etnisitet og rase (*raza*) ble heller ikke brakt på bane av mine informanter, men det syntes klart at et av kriteriene som middel- og overklasse brukte for å differensiere seg fra arbeiderklassen var "hvithet". Etnisk differensiering er svært synlig i Sør-Chile hvor arbeiderklassen kjennetegnes ved å ha mørkt hår og mørk hud. Middel- og overklassen kjennetegnes med et mer europeisk utseende som kommer fra den sterke immigrasjonen fra Europa på 1800-tallet og spesielt fra Tyskland. I Sør-Amerika har etnisk differensiering vært basert på farge. Under feltarbeidet mitt brukte informantene mine "hvithet" som en etnisk kategori for å skille, og uttrykke hierarkiske relasjoner, mellom seg selv og andre grupper. Breidlid som har sett på etnisitet og klasse i region ti av Chile skriver: "*Raza* referer ikke bare til opprinnelse og farge, men bærer også forventninger om grad av dannelses" (Breidlid 2004:137-138). Det er viktig å ha dette i bakhodet når en ser på de ulike strukturelle forholdene som klasse og kjønn i region ti.

Utvikling

Utviklingsdiskurser brukes vanligvis på områder og temaer som har et element av bistand ved seg. Den chilenske laksenæringen har og utviklingsdiskurs ved seg, noe som kanskje er overraskende fordi konteksten ellers er marked/industri. Jeg velger likevel å bruke utviklingsteori for å kunne belyse den samhandlingen som finner sted i deler av chilensk lakseindustri. Dette er mulig fordi det kom opp som et aspekt i møtene mellom informantene mine. Det var informantene selv som brukte et utviklingsblikk på næringen. Aktørene innenfor den chilenske oppdrettsnæringen skaper selv utviklingsdiskurser, og det er snakk om to diskurser.

Den ene utviklingsdiskursen er den vestlige delen av lakseindustrien som vil gå inn og utvikle den chilenske delen av næringen. Denne delen av laksenæringen er opptatt av at den chilenske lakseindustrien på mange områder ikke er like "utviklet" eller mer "utviklet" enn den norske laksenæringen. De vektlegger spesielt teknologisk utstyr og analyse. Det er ikke nok at Chile produserer mest atlantisk laks i verden. De fremhever at Chile på mange områder ikke er et industriland og dermed er ikke den chilenske laksenæringen på samme nivå som den norske. Disse aktørene skaper en utviklingsdiskurs som ikke nødvendigvis er forankret i de faktiske forhold. Liabø som skriver om laksenæringen i Norge og Chile fra et politisk/økonomisk ståsted, skriver: "Etter som oppdrettsnæringen i Chile tar igjen Norge, er det rimelig å anta at teknologiutviklingen like gjerne kan skje i Chile som i Norge. I dag kan man si at den teknologiske standarden er tilnærmet lik i Chile og Norge" (Liabø 2005:40). Dette tilsier at det kanskje er de forskjellige strukturelle forholdene som næringen må forholde seg til i Norge og Chile, som gjør at laksenæringen kan få et utviklingsblikk ved seg i Chile? I kapittel fem i oppgaven, hvor jeg beskriver et møte mellom universell knowhow og lokal virkelighet, bruker jeg mye av Nustads analyse av norsk utviklingshjelp. Et av hans poeng er hvordan de rike (formynderne) kommer inn og skal utvikle de fattige. Dette kan gjøres ved å betrakte de fattige som underutviklet og som ligger bak oss i tid. Slik kan formynderne skape en segregering mellom seg og de som trenger hjelp.

”Temporal segregering oppstår når forskjell i levestandard forklares ved at de fattige befinner seg på et annet utviklingstrinn enn de rike, og derved i en annen tid. Dette er en makteffekt fordi denne forklaringen samtidig kutter over alle sammenhenger og relasjoner mellom fattigdom og rikdom” (Nustad 2003a:21).

Nustads perspektiv er nyttig for meg fordi det en finner en temporal segregering mellom lakseindustrien i Chile og lakseindustrien i Vesten. Ved å lage en utviklingsdiskurs skaper vestlige aktører en temporal segregering mellom seg og chilenerne, og dette gjør igjen at aktørene skaper en makteffekt som plasser dem øverst, makten lå der ikke forut. Ved å anvende en utviklingsdiskurs skaper de makteffekter.

Den andre utviklingsdiskursen er en intern diskurs i den chilenske laksenæringen og generelt i det chilenske samfunnet. Denne omhandler hvordan middel- og overklassen vil utvikle eller sivilisere arbeiderklassen og de fattige. Dette henger sammen med at næringen er konsentrert i et område i Chile som er sterkt preget av sosial differensiering, og da spesielt i forholdet mellom arbeider- og middelklassen. Middel- og overklassen påpeker at arbeiderklassen er svært viktig for industrien, da den chilenske oppdrettsnæringen er avhengig av menneskelig arbeidskraft. Samtidig mener de at arbeiderklassen er årsak til mange av problemene til næringen, problemer som for eksempel ikke Norge har. Arbeiderklassen må derfor utvikles, men bare opp til et visst nivå. De skal kjenne sin plass i hierarkiet, men de skal bli en mer utdannet og sofistikert arbeiderklasse. Dette vil minske forskjellene mellom middelklassen og arbeiderklassen. Samtidig vil arbeiderklassen alltid bli holdt nede, økonomisk sett, og de kan dermed vanskelig konvertere seg opp til middelklassen. Dette henger sammen med de etniske- og raseskillene som en finner i hele Chile.

Den chilenske laksenæringen kan angripes fra mange analytiske ståsteder. Jeg velger å forholde meg til globalitet, makt og utvikling. Andre begreper som kommer i kjølevannet av disse begrepene er klasse, kjønn, motstand, teknologi og kunnskapsoverføring. Målet mitt er å vise hvordan en global næring først og fremst er global fordi den eksisterer lokalt. Videre vil jeg vise hvordan den lokale næringen må forholde seg til strukturelle forhold som finnes i det chilenske samfunnet. Jeg vil i tillegg forholde meg til hvordan transnasjonal flyt er med på

knytte Puerto Montt opp mot Sentral-Chile, og hvordan Chile bindes opp mot resten av verden.

Oppgavens struktur

Kapittel to er et metodekapittel hvor jeg vil redegjøre for feltarbeidet mitt og ulike metodiske implikasjonene. Her vil jeg ta for meg min posisjon, rolle og språkproblemer som jeg opplevde. Spesielt viktig her er hvordan kjønn og klasse preget feltarbeidet mitt.

Kapittel tre tar for seg akvakultur historien til Chile og stedet jeg var på. Dette gjør jeg for å vise betingelsene til næringen, og for å få en bredere forståelse av hvor jeg er i verden.

Kapittel fire omhandler den chilenske laksebedriften jeg jobbet ved. Analysen hviler på ulikheter i maktforhold til de involverte personene. Hensikten med dette kapitlet er å redegjøre for hvordan en chilensk laksebedrift konkretiseres innenfor den globale laksenæringen. Målet er å vise hvordan bedriften fremstår som chilensk.

Kapittel fem konsentrerer seg rundt et besøk på et oppdrettsanlegg hvor global laksekunnskap møter lokalkunnskap. Analysen i kapittel fem vil dreie seg rundt maktforhandlinger, kunnskapsforståelser og teknologioverføring. Disse temaene bruker jeg for å vise hvordan informantene brukte et ”utviklingsblikk” på chilensk laksenæring.

I kapittel seks vil jeg se nærmere på globale settinger. Utgangspunktet for analysen her er hovedsakelig en transnasjonal laksebedrift. Kapitlet viser at selv om noen oppfattes som transnasjonalt/globalt, så er det først og fremst lokalt.

I kapittel sju vil jeg prøve å dra linjene mellom kapitlene, og vise hvordan mine erfaringer og analyser sier noe om hvordan det globale kommer til region ti gjennom den chilenske laksenæringen.

Feltarbeidet

Jeg hadde gjennomførte et forberedende feltarbeid på et oppdrettsanlegg på Vestlandet i Norge før jeg dro til Chile. Dette feltarbeidet var i desember 2004, og var svært nyttig både teoretisk og praktisk. Jeg hadde ikke jobbet på en laksebedrift før, og bestemte meg for at jeg trengte en praktisk forberedelse til felten min. Feltarbeidet mitt på kysten av Vestlandet var mye tøffere (både fysisk og psykisk) enn jeg hadde trodd på forhånd. Dette hang sammen med en sterk ”guttekultur” på oppdrettsanlegget og vinterstormene som herjet på Vestlandet i denne perioden. Dette gjorde at jeg helt klart var bedre forberedt mentalt på hva som ventet på meg i Chile. I tillegg deltok jeg på spanskkurs for å forbedre spanskkunnskapene mine.

I begynnelsen av januar 2005 reiste til Santiago, hovedstaden i Chile. Min far er chilener og hans familie bor i Santiago. Dette gjorde at jeg valgte å bo i nesten tre uker sammen med min chilenske familie for å ytterlig forbedre spansken min og minske kulturforskjellene mellom Norge og Chile. I denne perioden fikk jeg muligheten til å ”feile” litt kulturelt sett i et trygt miljø, og lære meg de ”korrekte” måtene å kommunisere med mennesker i Chile på.

I slutten av januar flyttet jeg ned til Puerto Montt, som ligger ca 100 mil fra Santiago. De første dagene tilbrakte jeg sammen med familien Nielsen som jeg hadde fått opprettet kontakt med før jeg reiste ned til Chile. Gjennom min chilenske far hadde jeg kommet i kontakt med Christian Nielsen før feltarbeidet. Bestefaren til Nielsen var en hvalfanger fra Norge som giftet seg med en chilensk kvinne og slo seg ned i sentralt i Chile. Christian Nielsen er

produksjonssjef ved en middelsstor chilensk laksebedrift. Han hadde prøvd å ordne meg et opphold i bedriften sin, men sjefene var skeptiske til å ha en norsk student på bedriften. Nielsen greide derimot å ordne med et opphold på en annen bedrift, Empresa Truchas y Salmones³, hvor Pedro Lolas, en kamerat av Nielsen, er daglig leder. Jeg fikk vite at det var på grunn av vennskapet at jeg fikk tilgang til Empresa Truchas y Salmones. Nielsen og jeg besøkte bedriften sammen to ganger for å klargjøre mitt formål ved å arbeide på Empresa Truchas y Salmones. Pedro Lolas ville ha avklart min rolle som utenlandsstudent i forhold til arbeidstilsynet sine krav, og når dette var i orden var jeg velkommen til å være så lenge jeg ville på Empresa Truchas y Salmones.

Første februar 2005 begynte mitt arbeid på laksebedriften Empresa Truchas y Salmones (ETS). I denne bedriften jobbet jeg i omtrent tre måneder. Først jobbet jeg to måneder før jeg kom tilbake etter en måneds pause. Den første arbeidsperioden var både en fysisk og psykisk intensiv periode. Jeg hadde en naturlig pause i arbeidet på fabrikken, ved at jeg skulle dra på en fiskerikonferanse og få besøk av mine foreldre. Denne pausen motiverte meg til en ny periode på ETS, men det var igjen forholdsvis slitsomt å arbeide der.

Pesca Sur 2005 er en internasjonal fiskerimesse som ble holdt for første gang i mars 2005 i Concepcion. Concepcion ligger midt i mellom Santiago og Puerto Montt. Fiskerimessen er den sørlige halvkules svar på Nor-Fishing. Nor-Fishing avholdes annethvert år i Norge, og er en av verdens største og mest anerkjente fiskerimesser. Jeg dro alene til messen, da ingen av mine informanter skulle dit. På Pesca Sur møtte jeg en annen virkelighet innenfor fiskeindustrien. Messen bar preg av å være internasjonal, i motsetning til ETS. Det var på Pesca Sur jeg møtte de første nordmennene som jeg fikk kontakt med på feltarbeidet. Jeg besøkte alle de norske standene og snakket med nesten alle nordmennene som var til stede. Jeg deltok i tillegg på den konglige norske ambassade i Chile sin uformelle cocktail som de arrangerte i forbindelse med den norske deltakelsen på Pesca Sur. Det viste seg å bli en viktig

³ Empresa Truchas y Salmones er et fiktivt navn på laksebedriften jeg arbeidet ved, og som jeg vil forkorte til ETS i oppgaven.

begivenhet for meg da jeg fikk knyttet mange kontakter her. Jeg fikk og i stand en avtale om å intervju den norske ambassadøren i Chile, Pål Moe.

Etter fiskerimessen hadde jeg en del kontakt med nordmennene som jobbet i Puerto Montt-området gjennom ulike møter og besøk. Dette var svært nyttig. Jeg hadde i tillegg fortløpende kontakt med en førsteamanuensis fra BI i Oslo som var på forskningspermisjon i Chile for å studere økonomiske relasjoner innenfor lakseindustrien mellom Norge og Chile. Da vi hadde ulike informanter og tilnærming til industrien, hadde vi mange fruktbare samtaler hvor vi utvekslet informasjon og tanker. I tillegg til besøkene ved de norske bedriftene som var relatert til laksenæringen, besøkte jeg andre chilenske firma innenfor lakseindustrien. Jeg besøkte oppdrettsanlegg, prosessfabrikker, utstyrsleverandører og andre bedrifter som var knyttet direkte til næringen.

På slutten av feltarbeidet besøkte jeg en internasjonal laksebedrift som ligger utenfor Puerto Montt. ABC er et transnasjonalt lakseselskap som har kontorer og produksjon i flere verdensdeler. Besøkene på ABC ble gjort på slutten av feltarbeidet mitt og dermed etter jobboppholdet mitt på ETS. Besøket var over flere dager, noe som gjorde at jeg fikk se hele produksjonsforløpet til laksen, i tillegg til at jeg fikk intervju ulike personer. Under dette besøket fikk jeg snakket mye med to chilenerne som nylig hadde vært i Norge, og vi diskuterte ulikheter og likheter mellom Norge og Chile, norsk kultur og chilensk kultur. Dette besøket ble svært nyttig da det gjorde til at jeg fikk se forskjeller i en chilensk drevet laksefabrikk (ETS), og en mer internasjonal drevet fabrikk. Den internasjonale laksebedriften er òg en av de ledende i Chile innen bruk av ny teknologi.

Una niña og begrensinger

Mitt materiale har enkelte begrensninger på bakgrunn av mitt kjønn og min alder⁴. Min posisjonering var avgjørende for tilgangen jeg fikk til feltet. Det at jeg var ung, kvinne, halfies

⁴ Jeg var 23 år under feltarbeidet og jeg blir ofte tatt for å være yngre på grunn av mitt utseende.

(halvt chilensk), alene på feltarbeid, og ikke kunne språket særlig godt fra før av, ble avgjørende faktorer på hvilken informasjon jeg fikk tilgang til. Jeg hadde ofte ingen autoritet og ble i mange situasjoner fullstendig overkjørt. Jeg støtte på ulike problemer på grunn av at jeg var ung, og i mange situasjoner ble jeg sett på som en jente (*una niña*) og ikke en kvinne (*una mujer*). *Una niña* er ikke en voksen person, og jeg fikk derfor et underordnet forhold til mange av informantene mine da et barn alltid skal behandle de voksne med respekt og adlyde dem. *Una mujer* har en annen status og dermed en annen relasjon til andre voksne. Det at jeg ble oppfattet som *una niña* hang nok sammen med at jeg var alene på feltarbeid uten familie eller ektemann. Kristi Anne Stølen, som har gjort feltarbeid i Argentina, skriver hvordan hun fikk lettere tilgang og aksept i mange situasjoner da hun hadde mann og barn, i motsetning til da hun var ugift og barnløs (Stølen 1996:16). Paula Crabtree (2000) som har gjort feltarbeid på en liten øy (Isla Tenglo) rett uten forbi Puerto Montt, beskriver ulempene og fordelene med ha med seg ektemann og barn. I mange tilfeller gjorde det at hun fikk lettere innpass, men det gjorde òg at hun ble utestengt fra mennenes verden. Crabtree fikk likevel data fra den mannlige verden ved å ha med seg ektemannen på besøk, eller at han samlet inn informasjon for henne.

Ved å verken ha ektemann eller barn, ble jeg til tider svært overbeskyttet. Dette skapte mange problemer, og da jeg skulle reise alene til fiskerimessen i Concepcion måtte jeg i mange diskusjoner på grunn av dette. Jeg hadde ”feil” kjønn og ”feil” alder, og ble fortalt at jeg burde komme tilbake når jeg var 40 år og gift. Som ung kvinne måtte jeg passe for meg alle farene som lurte i Puerto Montt. Jeg skulle helst ikke gå til fots (*caminando*) alene, og i alle fall ikke etter at det var mørkt. Spesielt måtte jeg passe meg for alkoholisererte menn (*borrachos*), uten at det ble sagt noe om hvorfor de var farlige. Crabtree (2000) ble òg fortalt om hvor farlige disse *borrachos* var uten at hun skjønnte hvorfor. Hun opplevde aldri eller hørte om noen episoder hvor *borrachos* var involvert.

Jeg fikk til en hvis grad ”lov” til å være annerledes siden jeg var utlending (*extranjera*). Egenskapene (utlending, kvinne, ung) var samtidig med på å ufarliggjøre meg i mange situasjoner, slik at jeg fikk tilgang til data som jeg ikke ville fått tilgang til som eldre mannlig forsker. Dette fikk jeg bekreftet gjennom samtaler med en mannlig forsker fra Norge. Jeg fikk

tildelt rollen som oversetter mellom utlendinger og chilenerne i ulike situasjoner. Klarest var dette da jeg var med på et oppdrettsanlegg med to chilener og en engelsktalende europeer (se kapittel fire). Dette tror jeg henger sammen med at jeg var en person som det var helt ufarlig (ingen autoritet) og dermed kunne de henvende seg til meg som oversetter. I de situasjonene hvor det var både chilenerne og europeere til steder, så fikk begge parter luftet frustrasjonene sine til meg, og jeg ble brukt konkret som ”oversetter” for å bedre kommunikasjonene mellom dem.

Innpass

Det tok lang tid å få innpass blant arbeiderne på golvet på ETS, og det var valget om å ha en rolle som en vanlig (i alle fall nesten) arbeider over lengre tid som gjorde at jeg ble godtatt. Denne rollen ufarliggjorde meg, men gjorde meg òg ukomfortabel i en rekke situasjoner. Valget om å bli en vanlig arbeider førte til at jeg fikk best kontakt med de kvinnelige arbeiderne. Rollene mine var ofte diffuse og forvirrende for arbeiderne på grunn av at jeg var ung kvinne uten familie i et fremmed land. Tilsynelatende var jeg en vanlig arbeider på golvet, men jeg fikk utdelt en blå hatt, mens de andre arbeiderne hadde hvite hatter. Det var ellers kun arbeidslederen som hadde blå hatter. Jeg krysset kjønnsrollemønstre ved å omgås med en del av mennene i ulike perioder. Det var mange menn som kom med seksuelle tilnærmelser til meg, og disse kunne jeg ikke omgås med. Jeg ble sett på som en potensiell kjæreste og hadde derfor konstant oppmerksomhet fra mange av mennene, men det var kun et fåtall som henvendte seg direkte til meg på tomannshånd. Jeg spurte kvinnene hvordan jeg best skulle takle denne oppmerksomheten. De sa jeg måtte gå med hevet hode, noe jeg gjorde. Men dette minsket ikke oppmerksomheten mot meg. Personlig tror jeg det hadde vært best å si fra at jeg ikke tolererte tilnærmelsene, men jeg følte meg ikke sikker nok i spansk til å gjøre dette.

De seksuelle tilnærmelse jeg fikk under feltarbeidet var legitime i følge mine informanter og det var noe jeg ikke kunne endre på. Jeg måtte bare finne meg i å bli behandlet på denne måten. Det var sånn kjønnsdiskursen var i Chile og det var til en hvis grad godtatt at mennene

handlet slik. I begynnelsen hadde jeg store problemer med dette, men etter hvert ble disse tilnærmelsene noe jeg forventet, og jeg ble overrasket hvis de ikke kom. Da jeg forklarte at slik oppførsel ikke fantes så åpenlyst og naturlig på laksebedrifter i Norge, ble ikke informantene mine overrasket. De fleste av informantene mine, uavhengig av kjønn og klasse, sa at seksuelle tilnærmelser ble mindre tolerert på ”internasjonale” laksebedrifter.

Jeg hadde nok ikke fått innpass eller blitt godkjent blant kvinnene langs filetlinjen hvis jeg ikke hadde arbeidet sammen med dem. Jeg hadde likevel problemer med å tilnærme meg kvinnene i begynnelsen da jeg følte at de holdt meg på avstand. Etter hvert ble jeg invitert til å spise sammen med dem i kantina og tilbringe resten av pausen sammen med dem. Tidligere hadde jeg brukt pausene til å skrive feltnotater, men etter hvert fant jeg ut at jeg måtte bruke pausene til å omgås medarbeiderne mine med på grunn av at det var i disse situasjonene jeg kunne bli kjent med dem. Men selv om jeg hadde pause sammen med dem, ble jeg ikke helt inkludert. Etter ca tre uker hadde vi en lang pause grunnet lite produksjon på fabrikken. I denne pausen ville de lære stygge eller grove norske ord. Jeg lærte dem fy faen, og dette var den forløsende situasjonen som gjorde at jeg fikk innpass hos dem. Etter denne pausen endret forholdet mitt til damene jeg hadde pause med. Jeg ble en av dem, i alle fall nesten, og hadde fortrolige og private samtaler med dem.

Kvinnene, som var mellom 25 og 40 år, var nesten unntak veldig hyggelige med meg og gjorde sitt beste for at jeg skulle føle meg velkommen på bedriften. Etter at jeg hadde fått innpass hos dem var det egentlig bare fryd og gammen mellom oss, men etter hvert fikk jeg et anstrengt forhold til noen av kvinnene (dette løste seg ved at de ble avskjediget/permittert). Kvinnene mer eller mindre lovpriste meg og mitt utseende opp i skyene. I starten var dette koselig, men etter hvert følte det litt som et fengsel. Dette hang nok sammen med at i kraft av min posisjon som middelklasse, innebar det en status å være sammen med meg. Som de selv sa så tilhørte jeg en høyere klasse enn dem, men jeg valgte likevel å være sammen med en lavere klasse (dem) og ikke min egen klasse, som ville vært lederne på bedriften. Jeg ble i noen tilfeller betraktet som en ekspert, som skulle vite alt, men dette endret seg da de begynte og stille meg spørsmål som jeg ikke kunne svare på.

Det er heller ikke mulig å komme bort fra det faktum at mange på ETS lurte på hva jeg *egentlig* gjorde der. Jeg ble i noen tilfeller oppfattet som en spion som skulle finne ut hva de holdt på med i Chile. Jeg forklarte mine hensikter og at jeg kun var en antropologistudent fra Norge. Mange hadde problemer med å skjønne hva antropologi var, og dermed greide de ikke helt å skjønne hva jeg gjorde. De insisterte på at jeg var fiskeristudent, eller hadde praksis som kvalitetskontrollør. En annen ting som forvirret dem, var at jeg jobbet der uten lønn, og hvorfor jeg i det hele tatt gadd å arbeide der da. I tillegg kunne jeg komme og gå som jeg ville, noe som var litt vanskelig for dem å skjønne at jeg fikk lov til. Det som var vanskelig å forstå var at jeg hadde ordnet meg en slik avtale med den daglige lederen, da de gikk ut fra at jeg ikke kjente den daglige lederen på grunn av at jeg arbeidet sammen med dem.

Språk

Språket ble en større utfordring enn først antatt. Selv om jeg etter hvert forstod nesten alt, hadde jeg problemer med faguttrykk. Det største problemet var at jeg hadde vanskelig for å uttrykke meg korrekt, da det finnes mange synonymer og nyanser i språket. De brukte mye dialekt eller slang som ikke står i noen ordbøker. Alle de lokale variantene i Chile har innslag fra indianerspråk, så vel som fra det engelske, tyske og franske språket (Collier og Sater 2004). Informantene sa selv at de snakket ukorrekt chilensk, og at det var allment kjent i Sør-Amerika at chilenerne snakket ”dårlig spansk”. Muntlig chilensk er annerledes enn det offisielle skriftspråket, *castellano*. Lingvister klassifiserer ofte Chile som et ”dialekt område” innenfor det spanske språket. De fremhever den særegne chilenske uttalelsen og syntaksen (Collier og Sater 2004).

Jeg hadde tatt et spanskurs før jeg kom til Chile, men jeg skulle ønske at jeg hadde vært noe flinkere i språket før jeg kom ned. Samtidig vil jeg si at mine begrensede kunnskaper gjorde det noen ganger lettere for meg å få innpass, og gjorde at jeg fikk oppleve på kroppen de hindringene som norske arbeidere innenfor lakseindustrien møter på. Et annet aspekt som er interessant, er at de snakker noe ulikt i sentral Chile og Sør-Chile. Det var dette som gjorde at språket ble en større utfordring enn jeg på forhånd hadde trodd. I den sentrale sonen snakker

de senere og tydeligere enn de i sør. I sør snakker de fleste utrolig fort og de sluker ordene. De kutter i tillegg ofte en stavelse eller en bokstav når de prater, noe som gjør det vanskelig å gjenkjenne ordene. Dette ble tydelig når jeg snakket som dem, så ble jeg rettet på fordi jeg ikke snakket korrekt. Dette forklarte norskchilenerne til meg som at chilenerne hører selv stavelser/bokstavene i hodet sitt når de prater, men de uttaler dem ikke nødvendigvis høyt. På slutten av oppholdet mitt ble jeg klar over forskjellene i språket mellom de sosiale klassene i Chile. Mange antropologer har skrevet om hvordan språket kan vise til klasseforskjeller. Frøystad (2005) viser hvordan de ulike kastene hadde ulikt språkforråd for å skille mellom lavere og høyere klasser. Språk ble en sosial status. Jeg skal ikke gå nærmere inn på denne diskusjonen, men at språk kan differensiere mennesker ble veldig tydelig da jeg på samme dag intervjuet en fattig arbeider og en direktør fra overklassen. Selv om de svarte mye av det samme, brukte de et ganske forskjellig ordforråd. De øvre sosiale lagene i Chile bruker i større grad høyspansk (*castellano*) og markerer dermed skille til lavere klasser som snakker mer muntlig og i lokale varianter. Etter å ha bodd i tre måneder i Puerto Montt hvor jeg hovedsakelig hadde vært med personer fra arbeiderklassen, dro jeg og besøkte tanten min som bor i Santiago. Da jeg snakket med tanten min, ble hun forskrekket over spanskens min. Tantens min er fra middelklassen i den sentrale sonen av Chile, og syntes at jeg snakket udannet og hun prøvde å korrigere spanskens min. Jeg kunne ikke snakke den typen chilensk, fordi jeg var hevet over et slikt språk. Det var spesielt enkelte ord hun mente at kun personer fra lavere klasser brukte, og jeg måtte derfor ikke bruke disse ordene. Jeg skulle markere forskjellen mellom dem og meg gjennom språket.

Metodestrategier

Jeg har hovedsakelig tilnærmet meg feltet mitt gjennom deltagende observasjon. På ETS begynte jeg med og kun å observere og prate med ulike personer. Selv om jeg trodde at jeg forsto mye gjennom observasjonene, var det ikke før jeg deltok selv at jeg så hvor mye informasjon det var å hente på ETS. Gjennom deltakelsene fikk jeg et forhold til mennesker som jeg ellers ikke ville hatt, og ved å erfare kroppslig deres arbeidssituasjon forstod jeg mer av deres holdninger og utsagn. Jeg brukte meg selv som et forskningsinstrument (Ellen 1984).

I tillegg til deltagende observasjon brukte jeg intervjuer og uformelle samtaler som en kilde til data. Jeg leste ulike aviser og tidsskrift som var relatert til lakseindustrien og jeg fant i tillegg mye informasjon på internet. Informantene mine fikk jeg for det meste gjennom snøballmetoden (Thagaard 1998), ved at en informant ga meg nye informanter. Samtidig var det viktig for meg å ha informanter fra ulike deler av laksenæringen og sosiale sjikt slik at dataene mine skulle bli mest mulig nyansert. Dette gjorde at jeg gikk aktivt inn for å finne ulike typer av informanter. Denzin (1989) viser at det ofte er lett kun å observere en bestemt gruppe i klassesdelte samfunn, og jeg prøvde å unngå dette. Dessverre fikk jeg ikke tilgang til de mannlige arbeiderens verden, da jeg som ung kvinne på feltarbeid ikke fikk tilgang de kjønnsdelte aktivitetene som finnes i Chile.

Feltarbeid i komplekse samfunn kan gjøre det vanskelig å få adgang til folk privatsfære, men ved å utvide feltet mitt fra bedriften fikk jeg muligheten til å følge noen av de kvinnelige arbeiderne hjem og få innpass i deres daglige liv. Jeg fulgte i tillegg en mannlig lakseproduksjonsleder og hans middelklassefamilie i ulike aktiviteter. Problemet med å studere i komplekse samfunn er ofte tendensen til i en større grad å basere seg på verbale data og ikke samhandlingsdata. Ved å jobbe på ETS fikk jeg mye samhandlingsdata og jobben min ga meg muligheten til å nå ut i ulike felt og nettverk innenfor lakseindustrien, og jeg greide derfor å få tak i situasjoner som gikk utover informantenes utsagn (Frøystad 2003). Lien (1997) beskriver vanskelighetene ved å få lengre samtaler med de ansatte på arbeidsplassen, da de ansatte har en timeplan som de må følge. Dette ble ikke et stort problem for meg da de ansatte hadde en times lunsjpause, og derfor hadde tid til å ta en lengre prat med meg.

I oppgaven vil jeg bruke en del case i forhold til de utvalgte empiriske beskrivelsene jeg bruker. Jeg vil bruke case for å illustrere relasjonen mellom en lokal virkelighet og en global industri. Ved å ha en *thick description* (Geertz 1993:3-30) vil jeg prøve å se bak den aktuelle hendelsen, og dermed prøve å avsløre hvilke rammer hendelsene skjer innenfor. Spesielt vil jeg legge vekt på globalitet, teknologi, makt, utvikling, kjønn og klasse som rammer for de forskjellige episodene.

3 Sted og historie

Akvakulturens historie i Chile

Akvakulturens fremvekst i Chile kan deles inn i tre perioder⁵. Første periode var fra 1850 til 1920 da ulike arter ble innført for sportsfisking. Det var først og fremst tyskerne som sto for importen, noe som hang sammen med at store deler av Sør-Chile ble bosatt av tyske nybyggere. I andre periode fra 1921 til 1973 begynte etableringen av kommersiell virksomhet innenfor akvakultur, og det ble spesielt satset mye på coho (en laksetype). Tredje periode begynte i 1974 og pågår enda. Denne perioden begynte med eksperimentell oppdrett på en mye større skala enn tidligere, og den kommersielle virksomheten innenfor akvakultur, og da spesielt lakseoppdrett av laksetypen salmo salar, eksploderer.

I 1974 kom de første private aktørene kom på markedet, og det var de som begynte å importere egg til masseproduksjon av oppdrettslaks, som de så skulle eksportere ut av Chile. I Norge var det lokale fiskere som prøvde seg på noe nytt og prøvde å lykkes, og lakseindustrien ble regnet som en biinntekt. I Chile var det menn eller familier med mye kapital som så potensialet for å tjene mer penger innenfor en voksende næring og hvor mye av kunnskapene ble importert fra andre deler av verden. I denne perioden var USA en viktig støttespiller da amerikanerne brakte erfaringer og kunnskap inn i akvakultur og hjalp

⁵ Jeg har hentet opplysninger om akvakulturens historie i Chile, fra boken "Aquaculture in Chile" (2004).

chilenerne på vesentlige områder. De muliggjorde mange av forsøkene som chilenerne hadde prøvd å få i gang.

Chile har geografisk sett en konsentrert næring, men har samtidig lang avstand til markedene. En fant tidlig ut at Chile hadde tilgang på billig arbeidskraft gjennom den ufaglærte lokalbefolkningen, og at Chile hadde bedre naturforhold enn for eksempel blant annet Norge for å drive med lakseoppdrett. Dette skyldes i hovedsak Humboltstrømmen. Humboltstrømmen gir høyere gjennomsnittlig sjøtemperatur og mindre temperaturvariasjoner enn Golfstrømmen som varmer opp norsk fravann. Stabil havtemperatur er med å på å avgjøre veksttiden til laksen, og gjør og at en kan sette ut laks i havet hele året rundt (FHF 2004).

I 1979 ble det importert teknologisk oppdrettsutstyr fra Norge for første gang. Ellers kopierte chilenerne utstyr fra Norge ved å bygge hjemmesnekrede utstyr, som tremærder, ved å se på fotografier som var tatt av ”spioner” som hadde vært på tur i Norge. Dette var begynnelsen på den norske innflytelsen innenfor utviklingen av akvakultur i Chile. Rundt 1984 reiste en norsk gruppe til Chile for å undersøke mulighetene for å drive med oppdrettslaks i Chile. Dette gjorde de etter deres egne utsagn: for å transformere sin industri til en global industri, de ville ha sin industri inn i et globalt marked og en global handel. En norsk ekspertisegruppe etablerte seg i Chile og lærte opp chilenerne innenfor lakseindustrien – de ville lage et chilensk arbeidsteam som kunne drive med oppdrettslaks innenfor den globale industrielle veksten som laksenæringen var en del av. En av de første og viktigste aktørene innenfor dette var Chisal som var det første norske selskapet som etablerte seg i Chile (Liabø 2005). Omtrent på samme tid etablerer norsk laksenæring seg i Tasmania (Lien 2005). Dette er begynnelsen på den store ekspansive perioden i til norsk laksenæring, som hang sammen med de restriksjonene som næringen opplevde i Norge (Liabø 2005). Det er fremdeles tette forbindelser mellom utenlandske aktører og chilensk lakseindustri, og da spesielt mellom Norge og Chile. Utenlandske investeringer i chilensk akvakultur overstiger 252 millioner US dollar mellom 1990 og 2001. Av dette beløpet har Norge investert 51,6 % (Bjørndal 2002).

I 1987 ble den første frosne atlantiske laksen eksportert fra Chile til USA. I 1988 importerte chilenske laksoppdrettsselskap for første gang europeiske maskiner for å videreforedle hel

laks til laksefilter. På begynnelsen av 1990-tallet startet flere norske aktører opp i Chile innenfor lakseindustrien og mange kjøpte opp allerede eksisterende chilenske firma som de innlemmet i sine norske selskap. 1993 er det året en begynte å snakke om Norge og Chile sammen, som en del av det globale markedet for laks, og hvor Chile ble betraktet som en konkurrent til den norske laksen. I 1996 ble den første ferske laksen eksportert fra Chile.

Rundt 2000 ble det stans i import av egg fra utlandet på grunn av frykten for de sykdommene som eggene kunne bære med seg. Dette forbudet varte bare i et par år, men førte til at næringen begynte å satse mer på nasjonalt produserte egg. I 2003 ble SalmonChile, som er laksenæringens interesseorganisasjon i Chile, etablert og hvor det var rom for alle deler av laksenæringen. Målet deres var først og fremst å markedsføre chilensk laks som et kvalitetsprodukt og opprettholde en høy standard på alle lakseprodukt som blir eksportert til utlandet.

Kritikken som rettes mot chilensk lakseindustri, går ut på at problemene til lakseindustrien i Chile hovedsakelig stammer fra de sterke kapitalinteressene som dominerer næringen – den vil vokse og ekspandere, tjene mest mulig penger. De samme kritikerne mener at den hurtige utviklingen gikk på spesielt på bekostning av miljøhensyn og arbeidsforhold (Norwegian Trade Council 2003). Det legges vekt på at arbeiderne ble betalt for lite og arbeidet for mye. Det ble gitt bort for mange konsesjoner, og hensyn til andre dyrearter og havbunn ble til side satt. Dette må da ses i en større sammenheng, nemlig at hele landet har en hurtig utvikling og skiller seg helt klart ut fra de andre landene i Sør-Amerika, og landets tilgang på naturressurser gjør at det regnes som Sør-Amerikas mest solide økonomi (Den kongelige norske ambassaden 2005). Lakseventyrets rolle er viktig i denne utviklingen. I dag rangeres fisk som Chiles tredje viktigste eksportvare etter kobber og produkter fra skogsindustrien. Selv om noen frykter en stans eller en topp innenfor laksenæringen i Chile, ligger nå mye av den økonomiske veksten i ekspansjonen av næringen sørover i landet. Oppdrettsnæringen har en stor mulighet til å ekspandere sydover i Chile, inn i den ellefte og tolvte regionen. Dette er områder som regnes som perfekte naturmessig for å drive lakseoppdrett. samtidig står næringen ovenfor store problemer her, da mangelen på mennesker og infrastruktur er stor og avstandene lange. Her vil sannsynligvis kommende anlegg bli større og mer automatisert og

strukturen vil bli mer lik Norge, da en ikke har samme tilgang til arbeidskraft her slik at mye arbeid vil bli gjort maskinelt. Det blir heller ikke lønnsomt å bruke mennesker til å fôre, da anleggene er såpass store at det er enorme mengder med fôr som skal ut til laksen.

På grunn av det internasjonale fokuset og den globale flyten som næringen i Chile er involvert i, må næringen samtidig forholde seg til internasjonale standarder, krav og forventninger. ISO-sertifikater⁶, profesjonalisering og modernisering innen industrien har derfor blitt mer og mer vanlig. Samtidig er det viktig å huske på at det er ganske store individuelle forskjeller og en kan derfor ikke generalisere hele næringen. Dette henger blant annet sammen med at chilenske myndigheter ikke legger føringer for næringen på samme måte som de gjør i Norge. I Chile er det industrien selv som må løse problemene, myndighetene kan ikke gripe inn på samme måte som den kan gjøre i Norge. Oppdrettsnæringen i Chile domineres av store selskaper som har sett på hva som har blant annet har blitt gjort i Norge. En av hovedforskjellene mellom Norge og Chile er at næringen i Chile ikke har vært underlagt de samme reglene for eierskap som i Norge (Kolbeinstveit 2004, FHF 2004). Chile har siden begynnelsen av 1970-tallet ført en klar markedsliberalistisk linje i den økonomiske politikken (Collier og Sater 2004). Chile er åpent for utenlandske investeringer, og myndighetene baserer seg på nedbygging av handelsbarrierer og markedsløsninger i alle sektorer i næringslivet (Liabø 2005:114).

Chile

Chile er et langt og smalt land med veldig varierende natur fra ørken i nord til isbreer i sør. Landet er cirka 4200 kilometer langt, og hovedstaden Santiago er lokalisert omtrent midt i landet. Den sentrale delen av Chile er en den mest befolkede og den mest kjente for ikke-chilenere. Landet har 16 millioner innbyggere og har vært en selvstendig stat siden 1818. I 1970 ble den demokratiske og sosialistiske Salvador Allende valgt til president, og landet fikk

⁶ ISO er en forkortelse for "den Internasjonale Organisasjon for Standardisering", og formålet med ISO-sertifikater er å fastsette internasjonale krav til et ledelsessystem for kvalitetsstyring (DNV).

en sosialistisk omstilling. I 1973 gjennomførte militæret, med general Augusto Pinochet i spissen, et brutalt kupp hvor Allende døde og demokratiet ble oppløst. Statskuppet ble utført med støtte fra USA og dette var begynnelsen på et langvarig militærregime og diktatur. Først i 1989 ble diktaturet avskaffet, da det ble gjennomført et demokratisk valg, og i 2000 ble Ricardo Lagos fra sosialistpartiet valgt til president.

Chile er det landet som har hatt den største økonomiske utviklingen i Latin Amerika i de tretti siste årene. Den økonomiske utviklingen har likevel en bakside, da forskjellen mellom fattig og rik bare blir større og større. Chile er et nyliberalistisk land som kjennetegnes ved liten innblanding fra stat og regulering av markedet, og troen på markedet som den beste mekanismen for tilretteleggelsen av etterspørsel, tilbud og effektiv produksjon (Kirby 2003).

Chile er i stor grad befolket av hvite og mestiser (en blanding av indiansk og europeisk avstemning), i forhold til andre latinamerikanske land som har et større innslag av indianere (Collier og Sater 2004). Dette henger hovedsakelig sammen med at spanjolene koloniserte Chile på 1500-tallet. De spanske kolonistene var i hovedsak menn og manglet derfor kvinner. Løsningen var å finne seg indianske kvinner, og ble det dermed etablert en mestisbefolkning.

Arce (2000) beskriver kort hvordan chilenerne har blitt innlemmet med resten av verden gjennom tilgang til teknologi. På grunn av moderne teknologi har Chile blitt mer moderne og dermed blitt mer effektive. For en ti-femten år siden hadde ikke Chile tilgang til det internasjonale markedet, men det har de nå på grunn av ny informasjonsteknologi (Arce 2000:42). Videre har chilenerne nå tilgang til nye representasjoner gjennom globale varer og tjenester som mobil, pc og internett. Arce vektlegger hvordan Chile nå innlemmes i den global verden, og han skriver:

”New social relationships emerge as Chileans extract information and capitalise on the market. It is important to observe that they have been able to store information and encompass new techniques to organise through use of modern technology. This practice has constructed an instrumental language of development and power” (Arce 2000:42-43).

Region X januar 2005, Foto: Carmen Nielsen

Puerto Montt og lakseindustrien

”På få år har Puerto Montt blitt verdens laksehovedstad” (Liabø 2005:26).

Puerto Montt ligger cirka 1000 kilometer sør for hovedstaden Santiago. Byen er en del av den sørvestlige provinsen Llanquihue, som er en av fem provinser som ligger i region ti i Chile. Regionen kalles ”La region de los lagos”, som betyr innsjøenes region. Puerto Montt er den største byen i Llanquihue-provinsen og det bor nærmere 200 000 innbyggere der. Puerto Montt hadde en befolkningsvekst på 35 % i en tiårsperiode fra 1992 til 2002, og det er forventet en enda større vekst i løpet av de neste ti årene (Aquaculture in Chile 2004). 53 % av den arbeidsdyktige befolkningen i Puerto Montt jobber innenfor akvakultur. Den tiende regionen i Chile har vært et utpreget landbruksområde, men det er nå estimert at feltet akvakultur sysselsetter direkte eller indirekte til sammen 70 000 mennesker, og 45 000 av dem jobber innenfor lakseindustrien. Av disse jobber 38 000 direkte med laksenæringen, mens 7000 jobber indirekte med den (Aquaculture in Chile 2004). Til sammenligning jobber det cirka 3200 mennesker direkte med laksenæringen i Norge (Liabø 2005). Det er liten fraflyttingstendens fra landsbygda i den tiende regionen, selv om det finnes relativt lite arbeid

innenfor landbruk. Akvakultur gir jobber til mange ufaglærte i nærmiljøet og hindrer derfor utflytting. Dette tilsier at befolkningsveksten i Puerto Montt ikke bare skyldes fraflytting fra landsbygda i regionen, men at de kommer fra Sentral-Chile eller utlandet.

Puerto Montt ligger i et område som i hovedsak ble bosatt av tyske nybyggere for ca 150 år siden. Regionen har derfor enkelte europeiske trekk. Spanjolene hadde hele tiden problemer med å erobre Sør-Chile på grunn av urbefolkningens motstand på 1500-tallet (Collier og Sater 2004). Chile ble selvstendig i 1818, og på grunn av spanjolenes mislykkede erobringer i den sørlige delen av landet, manglet den chilenske regjeringen kontroll over Sør-Chile. Dette gjorde sitt til at regjeringen ville ha kontroll over området gjennom nordeuropeiske bosettinger som skulle drive med jordbruk. Dette falt sammen med Europas mange problemer som førte til en stor europeisk migrasjon til USA og Sør-Amerika. Forholdene ble lagt til rette for storstilt jordbruksproduksjon anført av tyskere, noe som satt preg på hele den tiende region som landbruksområde. I de senere år har de politiske og økonomiske vilkårene i Chile ført til at det blir mindre og mindre lønnsomt å drive med landbruk i Sør-Chile (Collier og Sater 2004). Innvandringen fra Europa, og da spesielt fra Tyskland, har ført til en sterk klassesegmentering i Puerto Montt og i resten av regionen. Astrid Breidlids (2004) studier av den tyskchilenske eliten i Llanquihue provinsen, viser hvordan etnisitet og rase (*raza*) har formet den sosiale differensieringen som er svært synlig i Puerto Montt. Den tyskchilenske eliten begrunner sin overlegne status gjennom begrepene rase og etnisitet, og de to begrepene sammenfaller i stor grad med klasseskillene i området. Mens den tyskchilenske eliten tidligere har kunnet distingvere seg fra lokale chilenerne ved å si at de er etnisk forskjellige (og tilhører ulik klasse – lokale chilenerne er arbeiderklassen), utfordres de nå av innflyttede chilenerne. Denne nye overklassen i provinsen kommer blant annet fra de høyt utdannede og innflyttede *santiaguinos*. *Santiaguinos* er født og oppvokst i hovedstaden Santiago, og kommer gjerne fra rike familier, og hvor mange jobber innenfor lakseoppdretten på ledelsesnivå. Det samme gjelder for den øvre middelklasse som består av innflyttere fra utlandet og Sentral-Chile (*zona central*). Flesteparten av mine informanter som arbeidet i høyere stillinger innenfor laksenæringen, kom fra Santiago-området hvor de hadde sin høyere utdannelse enten fra universiteter, profesjonshøgskoler eller tekniske høyskoler. De av informantene mine som var

puertomontinos (personer fra Puerto Montt) skilte klart mellom seg, *santiaguinos*, og personer fra andre steder.

Mine informanter utrykte mange ganger forbløffelse over hvor fort utviklingen har gått i Puerto Montt og spesielt i nærliggende områder som på øya Chile. Mange av informantene sa at Puerto Montt tidligere ble kalt "*Muerto Montt*" på folkemunne. *Muerto* betyr død og spiller på at det ikke skjedde noe som helst eller at det var ingenting å finne på i byen.

I dag kaller mange Puerto Montt laksehovedstaden på den sørlige halvkule, og dette er et dekkende begrep på hva Puerto Montt handler om i dag. Laksenæringen i Chile er konsentrert i byen Puerto Montt og på den nærliggende øya Chile, den er samlokalisert i én region. Du finner smoltanlegg, oppdrettsanlegg, prosessanlegg, utstyrleverandører og forskningsinstitusjoner innenfor en tretimers radius med bil. Dette gjorde Puerto Montt til det perfekte feltstedet for å forsøke å komme under huden på den chilenske lakseindustrien. Ved å bo i Puerto Montt fikk jeg det lokale perspektivet ved lakseindustrien, og samtidig det globale perspektivet i og med at Puerto Montt er et eksempel på at "... bevegelsen av mennesker, varer, informasjon, symboler, verdier og finanser går på tvers av landegrenser og kontinenter" (Frøystad 2003:41).

En ny profesjon er blitt etablert i løpet av de 15 siste årene i Puerto Montt som de kaller "akvakulturisten", og han har erstattet fiskeren og landbrukeren. En stor del av lokalbefolkningen har gått fra å kultivere poteter i landjorda til å kultivere fisk i sjøen. Mellomledere og sjefer ble hentet fra Santiago-området, og som nødvendigvis ikke hadde sett en levende fisk før. Arbeiderne ble hentet fra lokalmiljøet, og var for det meste ufaglærte mennesker som tidligere jobbet med landbruk eller reist på sesongarbeid til Argentina. Det var dermed ikke mennesker med fiskeri- eller havbruksbakgrunn som arbeidet med lakseoppdrett. Dette har vært og er med på å forme den chilenske lakseindustrien i stor grad, og ført til at blant annet norske erfaringer og "sannheter" ikke har vært direkte overførbare til chilenske forhold. Gjennom å overføre driftsmodeller fra Norge til Chile gjennom norskeide selskap, viste det seg at det kan være klare forskjeller i struktur, drift og miljøforhold mellom landene (Liabø 2005, Huemer 2005).

Puerto Montt er en by som vokser stadig, og hvor det bosetter seg flere og flere mennesker. Byen bygges stadig ut og det bygges stadig nye hotell og kjøpesenter, og nye boligområder dukker opp med jevne mellomrom. De siste årene har i alle fall to av universitetene i Puerto Montt gitt studietilbud innenfor akvakultur. Det finnes ingen studier om en direkte relasjon mellom utviklingen av akvakultur og sosiale vekst i regionen, men det er helt klare sterke tendenser som sier at denne slutningen kan trekkes. Lokalbefolkningen sier selv at utviklingen i Puerto Montt og på Chiloe skyldes akvakultur, og da spesielt lakseindustrien. Dette begrunner de med å si at det bare å se på den økte levestandarden og den lave arbeidsledigheten i regionen. Arbeidsledigheten er faktisk lavere i regionen enn den er på nasjonalt nivå.

På ETS ble jeg kjent med mange kvinner som sa at de var ute i arbeidslivet takket være laksenæringen. En av kvinnene fortalte meg at det var et privilegium å i det hele tatt å ha arbeid. Samtlige av disse kvinnene var ufaglærte og noen av dem hadde heller ikke fullført grunnskolen. Flere av dem kom fra storfamilier som tidligere drev med landbruksrelatert lønnsarbeid. Av ti kvinner hadde syv av dem ektefeller som jobbet innenfor lakseindustrien. Dette gjorde flere av familiene avhengige av lakseindustrien. Laksenæringen har gitt familier, som tidligere levde mer eller mindre fra hånd til munn, bedre økonomiske vilkår. Dette har igjen gitt bedre utdannelsemuligheter for barna deres, en sterkere kjøpekraft, men òg en større økonomisk gjeld hos mange. De har fått tilgang til materielle ting som de tidligere de ikke ville hatt. Nye materielle goder har gjort det vanskeligere å se hvem som er fattig og rik, og arbeiderklassen skjuler sin fattigdom bak nye forbruksvarer. De er blitt konsumenter av globale varer og tjenester, og selv om de selv definerer sin lokale virkelighet som det daglige liv i Puerto Montt, inngår deres liv i en industriell vekst på globalt plan. Lakseindustrien har vært med på å innlemme Puerto Montt og resten av regionen opp mot Sentral-Chile (*zona central*), og igjen opp mot resten av verden.

I det neste kapittelet vil jeg gi en detaljert empirisk beskrivelse av en chilensk laksebedrift. Jeg vil fokusere på hvordan bedriften kommer til uttrykk i innenfor et globalt felt, uten at jeg problematiserer globalitetsspørsmålene. I kapittelet vil jeg se på hvordan bedriften er organisert gjennom begreper som kjønn, klasse og makt.

4 Makt og differensiering

Laksebedriften Empresa Truchas y Salmones (ETS) er en mellomstor chilensk laksebedrift som driver med videreforedling av oppdrettslaks og ørret. Denne bedriften fungerte på mange måter som en inngangsport for meg til chilensk lakseindustri. På jobben ble jeg kjent med ulike mennesker som guidet meg inn i den chilenske kulturen gjennom sine spesielle dører. Dette gjorde at jeg fikk ulike ståsteder, og muligheten til å se mer av helheten til lakseindustrien.

ETS er en bedrift som oppfattes som drevet på en litt chilensk gammeldags måte blant annet grunnet kjønnsstrukturen og den hierarkiske oppbyggingen. Dette sa blant annet informanter på bedriften, men det var informantene mine fra andre steder som understrekte dette spesielt. I følge dem hadde ikke ETS ”internasjonalisert” seg. Informantene utenfor ETS mente at jeg derfor ville erfare hvordan en klassisk chilensk bedriftskultur i Sør-Chile var, og at dette inntrykket ville bli forsterket ved å besøke mer internasjonaliserte laksebedrifter. Jeg forstod det slik at internasjonalisert betydde ”gjort europeisk eller amerikansk”, og at laksebedrifter som var ”internasjonalisert” var blitt gjort lik andre laksebedrifter andre steder i verden. Det var hovedsakelig bedriftsstrukturen (kjønn og klasse), arkitekturen og bruken av europeisk utstyr og teknologi som avgjorde hvor ”internasjonal” bedriften var. I følge mine informanter feilet ETS på alle disse områdene. Oppfatningen om hva som er ”internasjonalt” kommer jeg tilbake til i kapittel seks hvor jeg ser på en internasjonal laksebedrift.

Jeg vil først ha en beskrivelse av ETS hvor jeg legger vekt på hvordan bedriften ser ut fysisk og laksen sin ”reise” på fabrikkområdet. I dette avsnittet vil jeg legge lite vekt på personer og personlig erfaring. Mennesker på bedriften og hva som faktisk skjer i løpet av en dag på ETS

kommer i neste avsnitt. Her vil jeg i hovedsak bruke meg selv i beskrivelsene da mine kroppslige erfaringer og deltagende rolle var avgjørende for å få en forståelse over hva som skjedde på ETS. I resten av kapittelet vil jeg se på hvordan kjønn, klasse, sosial differensiering og makt kommer til uttrykk på ETS på bakgrunn av mine foregående beskrivelser. Dette kapittelet er viktig for å forstå hvordan en laksebedrift får sitt lokale uttrykk selv om den inngår i en global næring. Kapittelet viser hvordan stedet og kulturen er med på å avgjøre konstruksjonen av bedriften på tross av den inngår i et globalt nettverk.

Beskrivelse av laksefabrikken ETS

Uteområdet

Empresa Truchas y Salmones (ETS) er lokalisert rett ved en av de sentrale utfartsårene fra Puerto Montt, og ligger ved siden av andre bedrifter som er relatert til lakseindustrien.

Bedriften ligger ca to mil fra sentrum i Puerto Montt.

For å komme inn på bedriftsområdet med bil, må en vaier løsnes. Denne vaieren løsnes av en slags securitasvakt som godkjenner kjøretøyet og personene inni. Hvis vaktmannen gjenkjenner deg, løsnes vaieren uten at han snakker med bilføreren. Hvis han ikke kjenner deg spør han hvorfor du er der, navnet ditt og hvem du har avtale med. Arbeiderne som jobber turnus 1 ankommer til bedriften i felles buss eller stasjonsvogn kl ti på åtte fra mandag til lørdag hver uke. Arbeiderne må gå et lite stykke for å komme inn på selve arbeidsplassen. Selve produksjonsanlegget ligger til høyre på området, mens ulike brakker, verksted og administrasjonsbygget ligger til venstre.

Brakkene

Det er åtte hvite brakker som ligger langs grensen til området. Den midterste brakken blir brukt som sykestue, og denne åpner rundt kl tolv. Den første brakka er tom og større enn de andre. Her sitter det ofte mannlige arbeidere i pausen. Deretter er det en brakke som tilhører

fagforeningen. En klient til ETS opptar neste brakke som ligger ved siden av sykestuen. Deretter kommer det to brakker som er forbeholdt kvalitetskontrollørene, hvor de henter vekter og skifter klær. Den siste brakka er forbeholdt rengjøringspersonalet, firmaet Clean. Clean har ansvar for å holde produksjonshallen ren og ryddig til enhver tid. Etter de hvite brakkene ligger det to større brakker i metall som kun inneholder skap til å låse inn personlige eiendeler. Skapene er i gitter og gjennomsiktige, og låses med hengelås.

Mer til høyre og lengre mot en annen grense av området, ligger det to brakker som er forbeholdt arbeidsledere innenfor produksjonsdelen av bedriften. Her er det en benk langs den ene veggen med dør og vindu, mens den andre veggen har 20 skap. Skapene er i blått metall og ikke gjennomsiktige. De fleste har to skap, et til støvler og et til klær. Jeg har skap her, og ikke sammen med de vanlige arbeiderne. Personen som gir meg skapet vet at jeg skal jobbe med de vanlige arbeiderne, men han insisterer på at jeg skal ha skap sammen med arbeidslederne.

Ovenfor disse to brakkene ligger resirkuleringssøppelkasser til papir, plast, metall og restavfall. Ubrukte eller ødelagte paller og korgar står også her. Helt inn til grensen og bak de to brakkene ligger et verksted. Administrasjonsbygget ligger ved siden av verkstedet og det står parkert biler foran dette bygget etter kl ni. Så kommer toalettene og to rom, ett til kvinner og ett til menn, til eiendeler hvor de har gjennomsiktige gitterskap. Deretter kommer kantinen (kalles *casino*) som er tilknyttet toalettene. Ved siden av kantinen ligger prosessanlegget. Her forgår alt som skjer med laksen. Sjefene på bedriften sitter helt innerst på prosessanlegget.

Prosesshallen

Inngangene til de ulike områdene i prosesshallen ligger i et lukket område. Her finner en og stedet hvor de deler ut arbeidsklærne i forhold til den enkeltes arbeidsoppgave. De fleste arbeiderne får delt ut en hvit bomullsfrakk, en hvit hette og plasthansker, og det registreres på data hvilke arbeidere som henter klærne sine. Det er en kvinne som arbeider med å dele ut klær, mens en annen kvinne registrer utdelingen både på data og for hånd. En må gå gjennom en lang gang, for å nå dette området. I taket henger det seks ulike plakater med de ulike

verdiene som ETS lover å overholde ovenfor kundene. Alle har bilde av en blid laks og alle begynner med at ETS lover å overholde noen retningslinjer ovenfor kundene innefor områder som kundetilfredshet, sikkerhet, regelverk, teknologi, arbeidsforhold og kvalitetssikring i alle ledd av produksjonen. De understreker i tillegg at de har ulike internasjonale kvalitetssertifikater.

I enden av gangen ligger området hvor fisken avlives (*mantanza*) og det er kun menn som jobber her. Dette er første stopp for fisken som prosesseres på anlegget. Fisken kommer hovedsakelig fra ventemærdene som ligger i sjøen cirka hundre meter fra *mantanza*. Fisken avlives ved at den får et støt i hodet av en støtpistol/hammer som gjør den bevisstløs, før de kutter pulsåren i halsen. De bruker tørrbløgging og ikke vann slik som de gjør i Norge. Tørrbløgging innebærer at fisken ikke blør ut i vann, men at blodet separeres fra fisken og som gjør at en kan selge fiskeblodet som brukes i annen produksjon. Fisken sendes så inn i noen rør som leder inn til området hvor en fjerner innvollene med en slags støvsuger. Deretter sendes laksen inn til prosesshallen hvor et sorteringsanlegg sender fisken ned i store blå baljer med isvann.

Prosesshallen har et forrom der det er to baljer i stål hvor du skrubber støvlene dine med en lang oppvaskkost. Vannet er blått og baljen har en rist hvor du kan sette foten når du vasker den. Langs den ene veggen er det en vask hvor det er meningen at du skal bruke kneet for å skru på vannet. En skal ikke bruke hendene og dette er for å unngå bakterier.

Kvalitetskontrollørene ser til at retningslinjene innenfor hygiene blir overholdt. Hver morgen sjekker en kvinnelig kvalitetskontrollør om hendene dine er rene. Det er lufthåndtørkere på veggen, men de virker bare av og til. Langs den andre veggen er det et speil hvor du kan sjekke om du har håret innenfor hetten eller hårnett som er obligatorisk å ha på seg for å gå inn i hallen. Arbeiderne må gå gjennom et vannbad før en kommer inn i selve hallen. Alle personer som skal inn i hallen må ha på seg en bestemt type støvler, hvit eller blå frakk, hårnett eller hette, hansker, munnbind og de fleste har en hvit caps på seg.

Når du kommer inn i selve hallen i har du på venstre side et langt samlebånd hvor den avlivde laksen fordeles etter vekt, og sendes så ned i baljene med isvann. Ved enden av båndet finner du litt til venstre stedet hvor hodet kuttes av laksen. Dette kalles trim A som betyr første ledd i fileteringsprosessen av laksen. Laksen blir så delt i to og dette blir da trim B. Deretter sendes den på et rullebånd til neste fase i prosessen. Ørreten blir ikke sendt til videre prosessering.

Filetlinjen ETS februar 2005, Foto: ETS

Det er to like sett med samlebånd ved siden av hverandre, nr 1 og nr 2. Laksen kommer fra overnevnte rullebånd, hvor den blir fordelt til de to samlebåndene avhengig av om begge samlebåndene er i bruk. Laksen som kommer fra rullebåndet er som sagt uten hode og delt i to. Samlebåndet kan deles inn i fire stasjoner.

På den første stasjon på samlebåndet jobber det bare menn. Mennene som arbeider her grovsløyer laksen. De kutter av halen og former den på sidene. Langs denne stasjonen forgår det enten trim C, tredje etappe i fileteringsprosessen, som betyr at laksen beholder den hvite fettmembranen langs siden, eller trim D, som betyr at all fett er kuttet vekk. På neste stasjon

arbeider det kun kvinner. Dette er den lengste stasjonen. Her plukkes beina ut av laksen med en spesiell pinsett. Ved enden av denne stasjonen kontrolleres laksen for bein og det plukkes innimellom bein ut.

På stasjon nummer 3 kontrolleres kvaliteten på laksen. Her sjekker de om laksen er deformert (*deformacia*), har blodflekker (*hematomas*), vintersår (*herida*), maskinfeil, spriking i kjøttet ("gaping"), vaksinasjonsarr (*melanosis*) og hvor rødt kjøttet er (*color*). Alle disse faktorene er avgjørende for om laksen kan passere som premium noe som betyr at den er av best kvalitet. Det er to arbeidere, en på hver side av samlebandet, som eventuelt kutter vekk feilene i laksekjøttet, og hvis feilene er for store legges laksen i egne korger. På denne sorteringsstasjonen har de ekstra lys over benken, slik at arbeiderne kan se bedre. Den fjerde og siste stasjonen består kun av damer og her foregår den siste kontroll av laksen. Arbeidet deres er å sjekke laksen for bein og feil, før den skrapes ren ved å fjerne eventuelle løse bein og fiskeskjell.

Deretter legges laksen enten på et nytt rulleband som går videre til en pakkestasjon, eller den legges i korger for videre prosessering. Laksen som legges i korger blir brakt bort til en egen stasjon som er avskilt fra samlebandet. Denne laksen gjennomgår trim E som er siste etappe i fileteringsprosessen. Dette innebærer at laksen veies før den sendes inn i en maskin som fjerner skinnet på laksen før den havner på et samleband hvor det står mellom tre og seks personer på hver side og finfileterer laksen. På enden av samlebandet står det to damer og veier laksen før den blir sortert i korger etter vekt. Deretter blir enten korgene sendt bort til pakkestasjonen, eller sendt bort til en ny stasjon. Langs den nye stasjonen kuttet laksen opp i porsjoner og blir spyttet ut i korger, hvor den så legges fint side om side i mindre korger før den blir sendt bort til pakkestasjonen hvor den legges på brett til frysing eller til transport. Det står en dame og fjerner avkutt/rester etter oppdelingen av laksen til porsjoner. Avkuttene tas vare på og brukes til ulike lakseprodukter.

Laksen som kommer fra rullebandet blir lagt på metallbrett som står i stativ. Her blir laksen veid før den legges i korger for og deretter på brett. Når det legges fileter og porsjoner på metallbrett (fordelt utover tre lange bord), legges det først oransje plastlark, som brukes om

igjen, på brettet. Så legges et tynnere og større gjennomsiktig plastark på som kun brukes en gang. Laksen legges på denne plasten, og plasten brettes over og festes enten med teip eller buksestrikk. All laks som legges på brett sendes til dypfrysing.

Hel laks med hode legges kun på den gjennomsiktige plasten, og ikke oransje plastark. Men plasten teipes ikke, eller lukkes slik som en gjør når filetene pakkes. Fisk uten hode (ørret for det meste) legges direkte på brettet, uten plast. Hel fisk tørkes med en svampslignende klut før den legges på brettene.

Det ligger fire små kontorer innerst helt til venstre i hallen, hvor arbeidslederne har tilgang til data og telefon. To av kontorene er forbeholdt mennene som går med blå bomullsfrakk og ikke hvit bomullsfrakk. Mennene med blå frakker er ulike sjefer for forskjellige deler av produksjonen og de arbeider aldri med selve laksen. Ved siden av kontorene er det metallskap for diverse utstyr. Kun arbeidslederne og kvalitetskontrollørene har tilgang til skapene, da de er låst med en hengelås. Her finner en inngangen hvor trucker kommer med baljer med is, og hvor baljer skippes ut. I dette området står de tomme plastkorgene som brukes til laksen, og tomme stativ, og stativ med hel fisk. Når fisken skal fryses blir den kjørt inn i noen frysetunneler av de få personene som har autorisasjon til å gå inn i tunnelene. Det er fire frysetunneler ved siden av hverandre, og hver tunnel har en hvit tavle hvor en oppdaterer hvilken fisk som er der inne og når den ble kjørt inn. De personene som går inn her har mørkeblå varmekjeledress og lue på seg, og det er utelukkende menn som jobber med tunnelene. I hallen er det et stort kjølerom, som er forbundet med frysetunnelene, hvor temperaturen er ganske lav, og hvor tunnelmennene med kjeledress henter fisk. Hvis dørene til tunnelene står mye oppe, blir det iskaldt og mye frostrøyk i hallen.

Pakkesone to er den delen av hallen hvor laksen vakuumpakkes. Her pakkes laksen i plast før den pakkes i esker. Deretter blir den sendt ut på et rullebånd hvor eskene strippest, og hvor den sendes gjennom en liten luke i veggen. Bak denne luken arbeider det menn som stabler eskene i trailere. I enden av hallen er det en luke i veggen hvor det deles ut utstyr som plast, hansker og tørkepapir. I pakkesonen pakkes all fisken i esker. Det er fire typer esker. Alle eskene har logo som har et element av fisk eller vann, og navnet på bedriften. Hver eske veies og får en

standardisert merkelapp på seg hvor de ulike egenskapene til laksen, som type, kvalitet, vekt, antall, dato, importør, og eksportør, står beskrevet. Dette er for å sikre sporbarheten til fisken. Maskinen som vakuumpakker laksen, sprøyter svart blekk på plasten slik at det står dato og et nummer på hver porsjon/filet. Det vakuumpakkes både fryst og fersk laks. Når de pakker laks i esker hvor den vakuumpakkede laksen har vært dypfryst, må de sjekke at det fremdeles er vakuum. Hvis vakuomet er ødelagt, kutter de opp plasten og bruker laksen til annen produksjon. I denne delen jobber det både kvinner og menn, men noe av arbeidet utføres kun av menn. Dette gjelder blant annet veiingen av eskene og strippingen av eskene. Det er totalt flest kvinner som jobber i produksjonshallen.

Når arbeidsdagen er slutt klokka halv fem må alle arbeiderne stemple ut og levere inn klærne som de fikk utdelt om morgenen. Dette registreres i et datasystem. Arbeiderne beholder munnbindet, capsen og støvlene sine selv. Deretter går alle til skapene sine og skifter. Utenfor fabrikkområdet venter det busser og stasjonsvogner som har faste ruter, og som frakter alle arbeiderne hjem. Stasjonsvognene kjører når alle passasjerene er kommet, mens bussen aldri kjører før kl fem. Vaktmannen sjekker store vesker, sekker og plastposer når personalet går ut av området. Dette gjør han for å sjekke at ikke arbeiderne har med seg utstyr som tilhører fabrikk.

En dag på ETS

Jeg står opp kl halv syv, og jeg springer bort til hjørnet hvor jobbussen plukker meg opp. Jeg setter meg på en av mine to faste plasser og legger ned sete for å sove. På bussen er det altfor mange forstyrrelser til at jeg greier å sovne. Vi ankommer bedriften kl ti på åtte, og jeg går veldig fort bort til brakken min for å skifte sko og klær. Deretter går jeg bort til Maria og Denise, og vi snakker om hvor kalde og trøtte vi er. Vi går sammen inn i prosessanlegget og stiller oss i kø for å få utdelt arbeidsklær. Det kommer an på arbeidsstillingen din hvilke klær du får utdelt. Alle har caps og munnbind fra før av. De vanlige arbeiderne har hvit caps, kvalitetskontrollørene har beige caps, arbeidslederne og avdelingssjefene har blå caps. Med unntak av avdelingssjefene som har blå bomullsfrakk, får alle delt ut en hvit bomullsfrakk.

Uavhengig av hva du jobber med så får du utdelt to par plastikkhansker. Jeg har den blå capsen på meg, som jeg fikk utdelt av lagersjefen i forrige uke.

Når arbeiderne har fått utdelt klærne sine går vi til våre respektive arbeidsplasser. Deretter går jeg inn i forrommet hvor jeg skrubber støvlene mine og vasker hendene i iskaldt vann. I dag har jeg på meg gullringen da jeg har fått mange seksuelle tilnærmelser i det siste, men jeg tar den av meg da kvalitetskontrolløren kommer til å kontrollere hendene mine før jeg går inn i hallen. Jeg ser at jeg har litt skitt under neglene i det jeg strekker hendene frem til kvalitetskontrolløren for sjekk, men hun lar det passere og jeg trenger ikke å vaske hendene en gang til. Inne i hallen får jeg utdelt en plastkjole som beskytter meg i fra å bli våt og skitten. Deretter tar jeg på meg plathanskene. Jeg snakker litt med noen av kvinnene som arbeider i nærheten av meg, før vi stiller oss opp på den fjerde stasjonen på samlebandet. Det jobber mellom seks og ti kvinner her, avhengig av hvem som er på jobb. Arbeidet går ut på å sjekke at laksen er beinfri og ikke har noe feil, og eventuelt å skjære bort feilene i laksekjøttet. Laksen skrapes ren med en slags bred og kort linjal, ved å fjerne eventuelle løse bein og fiskeskjell. Dette er den siste kvalitetskontrollen av laksen før den blir fryst og jeg jobber for det meste med å sjekke om laksen oppfyller kravene til godkjennelse. Det innebærer at jeg ser etter feil i laksekjøttet, leter etter bein, skrapper den ren og ser om den har fått riktig trim. En av grunnene til at jeg jobber her, er at jeg har fått kontakt med et par av kvinnene som arbeider her. Dette er i tillegg en stasjon hvor jeg ikke tar en annens jobb siden det varierer hvor mange som arbeider her. Det er bare plass til et visst antall mennesker på en stasjon og hvis jeg skulle plukket bein måtte jeg erstatte en annen person.

Jeg arbeider ganske mekanisk da det er den samme jobben jeg gjør hver gang. Innimellom kommer et par av kvalitetskontrollørene og snakker med meg om Norge, men det er vanskelig å forstå hva de sier på grunn av bråket fra maskinene. Bomullshetten og capsen gjør at jeg hører dårligere, og munnbindet gjør det ganske vanskelig å forstå hva de sier. Fingrene mine blir ganske kalde da laksen holder en temperatur på rundt en grad, og plastikkhanskene er ganske tynne. Flesteparten av de andre kvinnene har ullhansker under plathanskene, og jeg skulle ønske at jeg også hadde det. Jeg føler meg mye mer pirkete enn de andre damene som jobber her, fordi jeg sender mer fisk tilbake enn det de gjør. Mye av fisken jeg sender tilbake

inneholder bein, og jeg merker de nok ekstra godt da jeg kun har på meg plasthanker og ikke ullhansker. Maria, som er ansvarlig på denne stasjonen, sier at det er bra at jeg sender mye fisk tilbake og at de andre damene lar alt for mye passere. Hun sier rett ut at jeg gjør en bedre jobb enn dem. Men som vanlig føles dette ubehagelig da det muligens skader forholdet mitt til de andre kvinnene som jobber der, og at det er naturlig siden jeg ikke har på meg ullhansker under plasthanskene. Ved å sende så mye fisk tilbake som jeg gjør, indikerer jeg at de gjør en dårlig jobb. Denise bryr seg ikke om dette, hun bare ler fordi jeg er pirkete og at jeg har så mye samvittighet ovenfor arbeidet. Noen av de andre kvinnene ser litt surt på meg, men jeg vet ikke hvordan jeg skal tolke blikket deres. De får ekstra jobb når jeg sender fisken tilbake, og de sier at de har nok å gjøre som det er.

Filetlinjen på ETS februar 2005, Foto: Karoline Andaur

Klokka ti stopper samlebandet opp. Det er tid for dagens første gymnastikkøvelser. Øvelsene tar fem minutter og formålet er å løse opp musklene for å forhindre belastningsskader.

Gymnastikken hjelper meg til å få litt varme i kroppen fordi jeg fryser på beina. I dag har jeg greid å ta på meg akkurat passe med klær. Jeg begynner ikke å svette, slik at når jeg står i ro så vil jeg begynne å fryse med engang, men på beina fryser jeg uansett hva jeg prøver. I dag er det en annen supervisor enn den vanlige som leder gymnastikken, og omtrent ingen som sluntrer unna. Supervisoren teller høyt på hver gymnastikkøvelse, og siden det er de samme øvelsene hver dag kan alle rekkefølgen på øvelsene. Når fem minutter er gått, starter rullebandet igjen.

I dag tar jeg dopause klokka elleve. Egentlig må jeg ikke på toalettet, men alle damene tar en dopause før lunsj. Da jeg går ut av hallen plystrer guttene som jobber ved stasjon en på meg. Det er ekstra høyt denne gangen, og jeg er glad jeg har både caps og munnbind på meg slik at de ikke ser at jeg rødmer. Igjen skulle jeg ønske at jeg hadde hatt en hvit caps, slik som Maria og Denise har, da jeg tror det ville gjort meg mindre synlig blant filetlinjearbeiderne. Jeg leverer bomullsfrakken inn samme sted hvor jeg hentet den om morgenen, og sier at jeg skal på toalettet. Jeg får utlevert en garderobelapp som jeg skal bruke når jeg skal hente frakken min etterpå. På toalettet bruker jeg tiden til å varme hendene under lufthåndtørkeren som henger på veggen. På vei tilbake til hallen får jeg mange kommentarer av mennene jeg passerer. Jeg henter frakken min og går til filethallen. Igjen skrubber jeg støvlene mine og vasker hendene før jeg går inn i hallen.

Da jeg kommer inn i hallen plystrer de samme guttene på meg, og nå rødmer jeg ikke, men blir utrolig irritert. Jeg ser at alle kvinnene ser opp fra arbeidet. Noen av dem ler, mens andre ser på meg med et blick jeg ikke vet hvordan jeg skal tolke. Jeg tar på meg plastkjolen som jeg tok av meg inni hallen, og da jeg skal ta den på meg igjen må jeg være forsiktig slik at jeg ikke blir våt på bomullsfrakken min, da plastkjolen er våt utvendig. Når jeg har vært på toalettet har de skiftet klient, og Maria forteller meg hvilken klient som skal ha laksen og hvilken trim vi holder på med. Jeg spør hvilket land laksen skal til, men det vet hun ikke.

Jeg stiller meg opp på plassen min og begynner å jobbe igjen. Ingen kommer bort til meg frem til vi tar lunsjpause klokka halv ett. Denise og Maria er de siste som tar pause og jeg drøyer tiden inni hallen slik at jeg kan ta pause sammen med dem. Vi går samtidig ut av hallen og kaster plastkjolen i søppelet. Da vi leverer inn frakken og bomullshetten får vi utdelt en matbong sammen med garderobelappen.

I kantina er det kø, og Maria og Denise stiller seg bak meg. De spør meg litt ut om hvordan det går meg, og ikke minst hvordan det går med oppgaven min. Det er de samme spørsmålene jeg har fått tidligere i uken. Jeg svarer så godt jeg kan, før de avbryter meg og spør om jeg har møtt noen chilenske gutter. De håper at jeg treffer en chilener slik at jeg blir enda mer chilensk, og kanskje velger å slå meg ned i Chile. Maria sier at jeg må savne familien min og at det er synd på meg som er langt borte fra dem. Jeg svarer at jeg savner dem, men at jeg liker meg godt i Chile. De hører bare delvis på svarene mine, da de snakker med noen andre kvinner samtidig som de snakker med meg. Vi kommer bort til matdisken hvor vi finner oss et brett og bestikk. Alle får lov til å ta to rundstykker, en siderett, en hovedrett, en dessert, et glass saft og en kopp kaffe. I dag får vi servert en grønnsakssuppe til forretten og en slags spagetti til hovedrett. Desserten er en pære. Jeg setter meg ved det samme langbordet som Denise har satt seg på hvor jeg så vidt får plass. Jeg spiser kun et rundstykke og gir fra meg det andre rundstykket til en dame som samler inn rundstykkene som ikke blir spist. De fleste kvinnene som sitter ved bordet mitt tørker av bestikket selv om det ser helt rent ut for meg. Vi tar med oss pæren og går ut og setter oss på en kant ikke langt fra parkeringsplassen på området.

De andre finner frem røyken og begynner å sladre om ulike ting. Jeg sitter for det meste og lytter, og forundrer meg over alt de sier og hvor utenfor jeg føler meg selv om de har invitert meg med. Plutselig spør Denise meg om jeg kan noen grove ord (*grocerias*) på chilensk. Jeg sier at jeg kan noen, og ramser opp de jeg kan. Alle begynner å le av meg, og Maria lurer på hvor i all verden jeg har lært så mange. Denise sier at dette er helt naturlig, da chilenerne bruker dem ofte. Jeg tenker for meg selv at jeg kun hører disse grove ordene når jeg er på jobb, og at en kamerat av meg lærte meg betydningen av ordene. Paola lurer på om jeg ikke kan lære dem noen grove ord på mitt språk. Jeg lærer dem fy faen, og de blir helt i ekstase når

de greier å uttale det riktig. Rett etterpå kommer det en mann bort og snakker med Denise. Jeg får ikke med meg innholdet, men skjønner at Denise ikke er helt enig i det som blir sagt. Da mannen går bort skriker Denise fy faen etter han og takker for meg for at jeg har lært dem et grovt ord som mennene ikke forstår. Resten av pausen inkluderer de meg med i samtalen deres, og jeg syns holdingene deres overfor meg har endret seg. De er mye åpnere og forteller meg mer personlige ting som hva de syns om arbeidsplassen sin og holdninger til menn og seksuelle tilnærmelser. Klokka halv to er pausen over og vi går inn igjen.

Inne i produksjonshallen får vi utdelt ny plastfrakk, og jeg fortsetter å arbeide på plassen min. De ulike kvinnene som jeg hadde pause med, kommer bort og snakker med meg så snart de har anledning til det. De er veldig opptatt av hvordan vi lever i Norge og kvinneting som de selv sier. Jeg merker klart en forskjell i deres oppførsel til meg, da de blant annet forteller om familien sin og personlige følelser. Klokka tre er det tid for gymnastikk igjen. Tre ganger kommer arbeidslederen bort til Denise og Maria, og gir dem ulike instruksjoner. Den tredje gangen roper Denise ”fy faen” etter han og alle de andre kvinnene ler. Arbeidslederen skjønner ingenting og lurar på hva kvinnene ler av. Kvinnene fortsetter å le, og arbeidslederen rister bare på hodet og han kommer ikke tilbake med flere instruksjoner resten av tiden. Klokka ti på halv fem kommer det ikke mer fisk og vi er ferdig for dagen. Jeg skrubber støvlene mine godt, da jeg ikke vil ha lakserester inn i skapet mitt. De andre arbeiderne viser frem et kort som registreres på data når de leverer inn arbeidsklærne. Dette gjør de for å kontrollere at de arbeiderne som fikk utdelt klær om morgenen, leverer dem inn igjen når arbeidsdagen slutter. Jeg har ikke noe kort, men de registrerer meg som ”besøkende”. Arbeiderne bruker det samme kortet for å stemple ut.

Vaktmannen kjenner på sekken min når jeg går for å se om jeg har tatt med meg noe som tilhører bedriften. Jeg går bort til arbeidsbussen som kjører forbi mitt stopp. For første gang blir jeg invitert til å sitte ved siden av Denise i bussen. Bussen drar rundt klokka fem, og den bruker tre kvarter på å kjøre til mitt stopp. Jeg rusler sliten og sulten hjemover. Klokka er seks, det er 11 timer siden jeg dro hjemmefra og nesten seks timer siden jeg spiste lunsj.

Kjønn på ETS

Både i avsnittet om ”Beskrivelse av laksefabrikken Empresa Truchas y Salmones”, og ”En dag på Empresa Truchas y Salmones”, legger jeg vekt på kjønnsfordelingen som eksisterer på bedriften. Dette har jeg gjort på grunn av kjønnsstrukturene som kom til uttrykk på bedriften var med på å bestemme bedriftens organisering og lokale uttrykk.

Mange av stasjonene på ETS var kjønnsdelte, det vil si at det bare jobbet menn eller kvinner der. Generelt var arbeidet som utføres med kniv gjort av menn, men noen få kvinner arbeidet også med kniv. Disse kvinner finfileterte fisken. Grovfiletering var det kun menn som gjorde. Av kvalitetskontrollører var det helt klart flest kvinner, mens arbeidslederne for produksjonsdelen var for det meste menn. Underlederne for produksjon som gikk med blå frakk var menn. Det var kun en dame som gikk med blå frakk, og hun var vaksjef (*jefe de turno*). Generelt var det en sterk overvekt av menn i de høyere ansvarsstillingene på alle områder innenfor bedriften.

Mennene og kvinnene hadde for det meste lik tilgang til alle steder på fabrikken, unntaket var toalettene og noen av garderobene som var kjønnsdelte. Noen steder på bedriften var adgangsbegrenset til de som hadde sine arbeidsoppgaver der⁷. På disse stedene var det kun menn som jobbet, slik at i praksis hadde ikke kvinner tilgang til de stedene. Noen områder var i tillegg forbeholdt menn. Et eksempel på dette var bruken av brakke nummer en. Denne brakken var forbeholdt arbeiderne og ble brukt i pausen. Med unntak av en gang, så jeg aldri noen kvinnelige arbeider i denne brakken. Selv når det regnet var det kun menn som disponerte denne brakken. Det var visse deler av uteområdet hvor det aldri satt menn og visse områder hvor det aldri satt kvinner. Generelt var mennene mer synlige på uteområdet og i pausen enn kvinnene, selv om ikke kvinnene hadde en tilsvarende brakke som mennene hadde. Kvinnene brukte mye toalettet som et samlingssted, og dette var et sted mennene ikke hadde tilgang til i det hele tatt. I kantina var det vanlig at kvinner satt med kvinner og menn med menn. Dette var mer en tendens enn en regel, men jeg kunne ikke unngå å se

⁷ Som frysetunnelene og avlivingsområdet (*mantanza*).

”damebordene” og ”herrebordene” når jeg skulle sette meg i kantina. Her ser en eksempler på hvordan det fysiske rommet kan gi rom for grensesetting som igjen reproducerer de sosiale skillene mellom kvinner og menn på ETS. Klassifiseringen av kvinner og menn kan være med på å skape både sosiale og fysiske grenser, og dermed vise hvem som er inkludert og hvem som er ekskludert (Pittin 1996).

Mine informanter på bedriftene var for det meste kvinner som jobbet langs filetlinjen. De mannlige informantene jeg hadde jobbet som sjefer, og var personer som ikke jobbet med selve fisken. Jeg prøvde å ha mannlige informanter som enten jobbet langs filetlinjen eller var arbeidsledere. Dette lot seg ikke å gjennomføre, da min kontakt med dem ble oppfattet som at jeg var interessert i dem seksuelt. Hvis jeg snakket med dem ble det oppfattet som en invitasjon til videre samvær privat og at jeg ville bli kjæreste med dem. Jeg understrekte at jeg hadde en kjæreste⁸ i Norge, men de tok aldri dette forholdet alvorlig. Kvinnene jeg var sammen med understrekte ovenfor sine arbeidskollegaer at jeg hadde en kjæreste i Norge, og at jeg derfor var utilgjengelig. De mente i tillegg at mennene som var interessert i meg var under min standard (de var fra arbeiderklassen, mens jeg var fra middelklassen) og at jeg derfor ikke måtte finne på å involvere meg med dem. Kvinnene mente samtidig at mennenes seksuelle tilnærmelser til meg var ganske selvfølgelig, i og med at jeg var pen og ung.

Kjønnsstrukturen på bedriften gjenspeiler noe av hvordan kjønn differensieres generelt i Chile. Kjønnsstrukturene i det chilenske samfunnet er stadig i endring, det er ikke noe statisk. Det som virker uforanderlig, er den hierarkiske struktureringen mellom kjønnene, hvor mannen alltid er plassert øverst. Stølen opplevde dette hierarkiske forholdet flere ganger under sine studier av en landsby i Argentina (Stølen 1996:226). Stølen knytter sine betraktninger rundt kjønnsstrukturen i Argentina, og ære/skam problematikken, til den katolske kirkes rolle i Argentina. Selv om de fleste av mine informanter var katolikker dro de aldri selv frem religion som et aspekt ved kjønnsstrukturen. De vektla kultur og tradisjon, og så ikke dette selv i sammenheng med den katolske kirke. Dette har muligens sammenheng med at Puerto Montt har en stor andel protestantiske beboere som er etterkommere av tyskere, og

⁸ Jeg sa jeg hadde kjæreste i Norge (selv om dette ikke var tilfellet) for å unngå seksuelle tilnærmelser.

disse deler samme kjønnsyn som de katolske chilenerne. Dette er muligens med på å forklare hvorfor kjønnsdiskursen løses fra religion. Samtidig er det klart at den katolske kirke har hatt og fremdeles har en sterk innflytelse på både kjønns- og klassesdiskursen i Chile. Dette er et aspekt jeg ikke vil ta opp i min oppgave da jeg konsentrerer meg om kjønnsstrukturen på ETS og ikke i det chilenske samfunnet generelt.

Kjønn er ofte knyttet opp mot noen regler eller koder som er med på å styre kjønnets handlinger. Moralkodene omtales ofte som en ære/skam problematikk i latin amerikanske land og bygger på erfaringer fra Middelhavsområdet (Stølen 1996). Det skal understrekes her at jeg aldri hørte at begrepet ære ble brukt under feltarbeidet mitt, men skam ble av og til brukt om kvinners oppførsel. Begrepet respekt ble brukt derimot ofte brukt, og de snakket om den gjensidige respekten ovenfor hverandre. De to begrepene ære og skam, impliserer den relasjonen, respekten, mellom kvinnen og mannen, men hvor det er kvinnens respekt til mannen som blir avgjørende. Med dette mener jeg at selv om mennene skal vise respekt for kvinner (spesielt i sønn-mor-forhold), er konsekvensene for kvinnene mye mer alvorlig for dem enn for mennene hvis de ikke viser respekt ovenfor mennene. Dette kom ofte til uttrykk i samtaler jeg hadde både på ETS og utenfor ETS. Det var noen rammer som kvinner måtte forholde seg innenfor og hvis en kvinne brøt med retningslinjene var det ofte episoder som var knyttet opp til seksualitet og menn. Kvinner som oppførte seg *sin vergüenza* (uten skam) ble behandlet med mindre respekt enn andre kvinner.

De internasjonale bedriftene som hadde en ”internasjonal” bedriftsstruktur ble sett på som bedre å jobbe ved for kvinnene. De internasjonale bedriftenes holdninger til kvinner, virket inn på transformeringen av kjønnsroller og idealer hos de kvinnelige arbeiderne som skjer ved at de har tilgang til arbeid, utdanning og muligheten til å bli mer økonomiske uavhengige av mannen. Kjønnsidealene, spesielt de kvinnelige, blir endret til å stemme mer overens med de europeiske/amerikanske kjønnsidealene og kjønnsrollene, hvor en prøver å oppnå likhet mellom kjønnene og rollene deres. Her kan se hvordan relasjonen (*intersection*) mellom sosioøkonomiske transformeringer og endringer i kjønnsrelasjoner henger sammen (Stølen 1996). Nye kjønnsidealene kommer blant annet sammen med den transnasjonale lakseindustrien som etablerer seg eller har etablert seg i Chile. Lakseindustrien er med på å

utfordre det doxiske feltet som tidligere har dominert og legitimert kjønnsstrukturene i det chilenske samfunnet, og da spesielt innenfor arbeiderklassen. I følge Bourdieu (1977) er det doxiske felt de aspektene og verdiene ved samfunnet som de sosiale aktørene deler og tar for gitt. Dermed stiller ikke aktørene spørsmålsteget ved disse sidene, og de utfordrer heller ikke verdiene. Konkurrerende diskurser eksiterer ikke, eller personen er ikke klar over dem (Stølen 1996:241). Nye kjønnsidealiser ble ikke godtatt av mennene, mente en del av de kvinnelige informantene mine. Konemishandling og separasjon var i følge dem en vanlig reaksjon på kvinnenens nye ”oppførsel”. Kvinnene har nå en større frihet som kommer blant annet av at de har mer økonomisk uavhengighet ved jobbe selv.

Kvinnene har liten utøvende makt på ETS. Hendelsen hvor Denise roper ”fy faen” etter den mannlige arbeidslederen er interessant i denne sammenhengen. Tidligere hadde Denise og enkelte kvinner snakket nedlatende om arbeidslederen kun når arbeidslederen ikke kunne høre dem. Kvinnene viste misnøye med å snu ryggen til han eller riste på hodet, men de sa aldri noe høyt. Det var vanskelig for kvinnene å vise misnøye med ansiktsuttrykk, da ansiktet var dekket med både munnbind og caps. Ved å rope ”fy faen” etter arbeidslederen kunne Denise vise både misnøye og motstand mot arbeidslederen og hans instruksjoner. De andre kvinnene deltok i denne motstanden ved å le høyt av utropet og de støttet dermed Denise.

Arbeidslederen visste ikke hva ”fy faen” betydde og han kunne derfor ikke sanksjonere kvinnene på noen som helst måte. Senere fikk han vite at ”fy faen” var et norsk ord, men så vidt jeg vet fikk ikke noen av de mannlige arbeiderne på ETS vite hva det betydde. Denise takket meg senere for å ha lært henne dette ordet, og at hun hadde stor glede av å rope det etter alle de ”stygge” mennene på ETS. Selv om dette ikke er med på å endre den etablerte kjønnsstrukturen på ETS, ga det noen av kvinnene mulighet til å vise motstand mot denne strukturen uten at de ble sanksjonert på noen som helst måte. Min tilstedeværelse på ETS rokket kanskje ved den etablerte kjønnsstrukturen da jeg brøt med mange av de etablerte kjønnsreglene og ga kvinnene nye rom for motstand. Tidligere hadde kvinnene til dels vært ”muted” i den forstand at de ikke kunne yte motsand verbalt foran de mannlige lederne. Stillheten til kvinnene i noen kontekster, var i tillegg en motstandsteknikk mot arbeidsledere. Når de ikke responderte på arbeidsledernes instruksjoner visste ikke arbeidslederen om kvinnene hadde oppfattet beskjeden. Gjennom to enkle norske ord kunne kvinnene være med

på endre denne avmakten de hadde ovenfor de mannlige arbeidsleiderne. En annen ting som er interessant i denne sammenhengen er at samtlige av de kvinnelige arbeiderne foretrakk å ha en mannlige arbeidsleder fremfor en kvinnelig. I en periode på bedriften på var det en kvinnelig arbeidsleder som de andre kvinnene ikke likte. Jeg spurte om ikke det var bedre å ha en kvinnelig arbeidsleder i og med at hun var kvinne, og spesielt med tanke på hvordan de syntes de ble undertrykt av den mannlige arbeidsleideren. Jeg hadde oppfattet at den avmakten kvinnene følte ovenfor den mannlige arbeidsleideren, var på bakgrunn av den etablerte kjønnsstrukturen hvor det var mannen sto med makten. Det at de nå sa at de fortrakk en kvinnelig arbeidsleder satte spørsmålsteget med min antagelse. Kvinnene mente at det var vanskeligere å forholde seg til den kvinnelige arbeidsleideren fordi at ovenfor henne kunne de ikke bruke de samme motstandsteknikkene som de brukte ovenfor mennene. De følte seg maktesløse på en annen nivå ovenfor henne. De hadde ikke rom for å gjøre motstand. Den sosiale posisjonen til filetlinjen de kvinnelige filetlinjearbeiderne ble tydeligere for meg da jeg så samspillet mellom dem og den kvinnelige arbeidsleideren. I forholdet mellom kvinnene og mennene hadde jeg konsentrert meg rundt kjønnsdifferensieringen, og ikke den etablerte klassestrukturen som òg var til stede på ETS.

Klasse på ETS

For å forstå hvordan bedriften er organisert er det like viktig å se på klasse som å se på kjønn. Ved å være en chilensk drevet bedrift, gav den meg tilgang til å se på hvordan kategorisering og makt kan komme til uttrykk innenfor den chilenske kulturen. Chile er et klassesdelt land hvor skille mellom fattig og rik er stor. I følge mine informanter finnes det finnes tre hovedklasser i Chile; arbeiderklasse (*clase obrera*), middelklasse (*clase medio*) og overklasse (*clase alto*). Disse kan igjen differensieres, men jeg vil forholde meg til forholdet mellom arbeiderklassen og middelklassen.

Jeg arbeidet aldri helt på lik linje med arbeiderne som tilhørte arbeiderklassen. Jeg jobbet ikke om lørdagen, slik at jeg hadde en mindre arbeidsdag enn dem i uken. Arbeiderne på mellomledernivå tilhørte middelklassen, og de arbeidet heller ikke om lørdagen. Dermed ble

jeg bare en "liksomarbeider" blant arbeidskollegaene mine langs filetlinjen, jeg beholdt min status som middelklassekvinne og ble aldri medlem av arbeiderklassen.

Klassebegrepet kan angripes på mange måter, men jeg vil i hovedsak forholde meg til Bourdieus begreper og tanker rundt klasse. Mitt mål er ikke å si noe om klassesdelingen i det chilenske samfunnet generelt, men å se på hvordan klassesdelingen på ETS får konkrete uttrykk gjennom sosial differensiering. Men hvis ETS er typisk chilensk, kan praksisen av sosial differensiering på ETS gjenspeile noe av reproduksjonen av sosial differensiering i det chilenske samfunnet.

Grunnleggende i Bourdieus klassebegrep er Marx' poeng om at en samfunnsklasse er definert gjennom sin plass i produksjonslivet og forholdet til produksjonskreftene. Det innebærer at overklassen lar arbeiderklassen arbeide for seg da det er de som eier produksjonsmidlene. Bourdieu mener som Weber, at kampen mellom klassene utkjempes på den sosiale livsstilen til de enkelte personene. I følge Bourdieu kan en vise sin kassetilhørighet gjennom konsum. Samfunnsklassene defineres gjennom kroppsliggjøringen (habitus) som er skapt av klassens sosiale betingelser (Bourdieu 1996). Habitus kan sies å være kulturelt betinget handling som er det som binder sammen samfunnets strukturer og menneskenes handle- og tankemåter på. Gjennom habitus blir former for klassifiseringer den mest direkte uttrykte arbeidsdelingen mellom klasser og kjønn. Dette gjør at sosiale lag har ulik tankegang eller logikk (Bourdieu 1977).

Bourdieu (1995) argumenterer sterkt for at klasseinndelingen i de ulike samfunnene bestemmes av summen av den totale mengden av økonomisk, kulturell og sosial kapital. Bourdieus begrep om kapital inneholder tre forutsetninger, knapphet, anerkjennelse og forskjellsskapende evne (Bugge 2002). Kulturell eller sosial kapital forstås som den dominerendes kultur som de dominerte i samfunnet aksepterer som legitim. I følge Bugge (2002) kan kapital leses som makt når en leser Bourdieu. Økonomisk kapital defineres ut fra eiendomsforhold og inntekt. I følge Bourdieu er det i utdanningssystemet legitimeringen av klasseskillene begynner. Den økonomiske eliten blir tilført kulturell kapital som ikke de andre får og dermed blir de herskende i samfunnet (Bourdieu 1995). All kapital kan ses på som en

knapp ressurs i og med at medlemskap i gruppene ikke er tilgjengelige for alle (Bourgois 2003). Ved å se på sosial og kulturell kapital kan en se hvordan man skaper og opprettholder grenser mellom sosiale klasser, og hvordan dette er mulig og blir gjort legitimt.

Avgrensning mellom klassene på ETS kom til syne først og fremst ved at ingen fra arbeiderklassen jobber sammen med noen fra middelklassen. Dette differensierer personene fra hverandre ved at de sjelden samhandler på tvers av klassene. Gullestad (1984) viser i sin studie av husmødre i en liten by, hvordan de skaper og opprettholder grensen mellom ”vanlige arbeidsfolk” og ”fine folk”, og at grensene blir dannet ut i fra livsstilen til de ulike personene. Ved å ha grensene har en lite eller ingen relasjoner med hverandre noe som gjør at en vet lite om hverandres daglige tilværelse. Carmen, som var en av mine informanter fra middelklassen, uttrykket flere ganger vemmelse over at jeg frivillig valgte å omgås med arbeiderkvinner. En ting var å omgås dem jobben, det gjorde jeg jo for oppgavens sin del. Hun kunne ikke fatte og forstå hvordan jeg som middelklasse kvinne ville nedverdige meg til å være sammen med arbeiderkvinnene på fritiden. Carmen hadde likevel mange spørsmål angående kvinnenes hverdagsliv da hun visste svært lite om dette. Det var ikke fysisk avstand som var årsak til uvitenheten, da arbeiderklassen og middelklassen bor om hverandre i deler av Puerto Montt. Carmen gikk daglig forbi disse kvinnene, men på grunn av den sosiale differensiering i det chilenske samfunnet inngikk ikke arbeiderkvinnene i hennes hverdag. Hun viste at de fantes, men hun ville ikke gjøre seg kjent med dem. Carmen sine barn gikk på privat skole og privat universitet, og familien hadde egen hushjelp som gjorde alle innkjøpene av dagligvarer slik at Carmen ikke hadde noen steder hun kunne møte kvinnene fra arbeiderklassen.

Penger eller økonomisk kapital spiller helt klar en rolle for den sosiale differensiering, men tilgang til kredittkort og billige lån har gjort denne grensen mindre (Kirby 2003, Moulian 2002). Det er mulig å betale de fleste varer og noen tjenester i *cutoas* (avdrag) med kredittkort. Selv om kredittkort har gjort flere mennesker mer kjøpekraftige, så er forskjellen mellom de lavest lønnende og høyest lønnede den største i Latin Amerika (Moulian 2002). Økonomisk kapital er muligens lettere tilgjengelig nå enn før i Chile, men medlemskap i den økonomiske eliten gir ikke automatisk tilgang til den sosiale eller kulturelle kapitalen. Dette

var et annet poeng mange av mine informanter fra middelklassen og overklassen trakk frem. Jeg ga status til husvertinnen min på grunn av at hun fikk en bedre og mer solid økonomi når jeg bodde der. Dette var det noen av informantene mine som bemerket, og de sa at jeg måtte huske på at dette gjorde ikke vertinnen min mer kulturell eller utdannet. De gjennomskuet denne liksom forbedringen. Vertinnen min var fremdeles for dem uskolert og ikke utdannet selv om hun hadde penger. Det som blir gjeldende for klassetilhørighet blir ikke eierskap i produksjonsmidler som Marx mener, men dannelse og utdanning som Bourdieu vektlegger. Klasse blir uansett sett på som et middel for sosial differensiering og kategorisering, noe som har betydning for maktrelasjonene innenfor et samfunn.

Sosial differensiering på ETS

Siden jeg tilhørte middelklassen fikk jeg inntrykk av at de vanlige arbeiderne synes det var rart at jeg skulle arbeide sammen med arbeiderklassen som jobbet langs linja. Selv om det aldri ble sagt rett ut impliserte de dette en rekke ganger. Vanlig kommentarer var for eksempel ”hvorfor gidder du å stå og jobbe sammen her med oss”, og ” hvorfor vil du jobbe med laksen når du bare kan se på”. Kommentarene er med på å vise at jeg ble plassert i middelklassen og ikke i arbeiderklassen sammen med dem. Jeg fikk skap sammen med arbeidslederne, og ikke de vanlige arbeiderne. Det ville vært galt av personalsjefen (som tilhørte middelklassen) å plassere meg sammen med filetlinjearbeiderne, siden jeg var over deres klasse. Ledelsen og personalsjefen viste gjennom tildelingen av skap at de respekterte meg og at jeg tilhørte middelklassen.

Kategoriseringen og maktforhold kom til syne gjennom arbeidsuniformene på bedriften. Jeg kunne skille mellom de ulike jobbstillingene de hadde på ETS gjennom å se på hvilken farge frakken og/eller capsen hadde. Kvaliteten på tøyet varierte og, og det virket som det var en regel om at jo høyere stilling – jo tykkere stoff. De vanlige arbeidslederne hadde hvit frakk uten skrift på, mens kvalitetskontrollørene og arbeidslederne har jobbstillingen sin skrevet på frakken. Slik ble de sosiale skillene reproduisert gjennom arbeidstøy. Gullestad (1984) sier i sin bok om sosiale skiller ”ved å tolke tegn som klær og manerer, kategoriserer folk

hverandre, og skaper sosiale relasjoner på bakgrunn av disse kategoriene”. Dette gjør at vi skiller oss fra dem gjennom å kategorisere, og det er nettopp det som skjer på ETS. Det var for eksempel kun arbeidslederen eller sjefer som hadde blå hatter. I begynnelsen stusset jeg over hvorfor jeg hadde fått utdelt en blå hatt, og ikke en hvit hatt. Jeg tror nå at dette hang sammen med det faktum at lagersjefen som delte ut hatten til meg, tok det for gitt at jeg skulle være sammen med eller jobbe som arbeidsleder eller kontrollør. Jeg tilhørte jo middelklasse og kunne vel ikke finne på å jobbe langs linja?

Da jeg jobbet på ETS så skulle det være en sosial sammenkomst, en slags firmafest, for de ansatte på bedriften. Jeg spurte hovedinformantene mine om de skulle dit og hvis så var tilfelle, om vi skulle gå sammen. Det viste seg at ingen av disse kvinnene skulle på denne festen. Jeg lurte på hvorfor de ikke skulle gå, da det sikkert ville bli hyggelig der. Til dette svarte Denise: ”Hvorfor skal jeg gå dit? De personene jeg vil være med kan jeg treffe når jeg vil og jeg trenger ingen firmafest for å være sammen med dem. Og dessuten så ser jo jeg dem hver dag; hvorfor skal jeg bruke en hel kveld på dem da?” Denise så på de andre kvinnene og lo, og de andre kvinnene nikkete samtykkende og lo med. Jeg rynket pannen og grunnet inni meg. Ved tidligere anledninger hadde de uttrykket ønsker om å få muligheten til å gjøre noe sosialt sammen, som en fest. Da jeg brakte dette opp, sa Maria:

”Det stemmer det. Men vi vil være sammen slik som vi vil, på våre egne premisser og ikke sjefene våre sine. Hvorfor skulle vi omgå disse sjefene på en fest? Denne festen er egentlig for dem og ikke for oss. Tror du virkelig de vil begynne å snakke sammen med oss når de ikke snakker sammen med oss nå. Ha! Nei, det kan være sikker på at de ikke gjør. Dette er ikke noe spesielt for vår bedrift. Det er det samme hvor du jobber. Jeg er og blir en vanlig arbeider. Dette er Chile, Karoline, og derfor vil vi ikke gå.”

Dette var alle enig i og vi snakket ikke mer om denne festen. Istedenfor avtalte vi å møtes etter arbeidstid samme lørdagen som festen skulle være. Jeg jobbet ikke lørdagen, dermed møtte Denise meg i nabolaget mitt og hvor vi tok en *colectivo*⁹ sammen ned til byen. Denise

⁹ *Colectivo* er en kollektiv taxi som går i faste ruter i byen og hvor du betaler et fastsattbeløp per person.

insisterte på å betale for begge to da det var hun som hadde invitert meg, og da skulle jeg ikke betale. Nede i sentrum var vi på en brun kafé hvor vi smuglet inn vin som vi helte opp i cola som vi hadde kjøpt på deling. Denise og jeg bestilte mat først, og vi bestilte en rett som var middelsdyr i forhold til stedets priser. De andre bestilte det billigste på menyen. Mens vi satt der sa Rosita: "Så koselig dette var! Dette må vi gjøre igjen på slutten av neste måned. Jeg skal spare noe av lønnen¹⁰ min slik at jeg kan spise en enda større hamburger enn det Karoline spiser nå. Tenk så mye bedre det er å være her enn på firmafesten." Dette var en av de få kommentarene som ble nevnt angående firmafesten. Vi satt på kafén rundt to timer før alle erklærte at de måtte hjem til familien. Under besøket snakket vi mye om deres hverdag, sosiale skiller, arbeidssituasjonen for kvinner og om generelle sosiale problemer i Chile. De var veldig opptatt av å fortelle meg hvordan de oppfattet verden og samtidig få en bekreftelse på at dette var riktig. Selv om jeg kom fra middelklassen og et annet land, oppfattet de meg som en som var på samme side som dem. De ga uttrykk for at de manglet den kulturelle kapitalen som var nødvendig for dem for å føle seg veltilpasset på firmafesten. En ting var manerer, språk og klær, men og forskjellige interesser. Jeg tror at jeg var en vei inn for dem til denne kulturelle kapitalen, da de spurte meg om ulike ting var "riktige" da de ikke hadde innehadde den samme kulturelle kapitalen. De var mest opptatt av å få faktaopplysninger innenfor ulike områder som geografi, økonomi, politikk og byråkrati. Dette er dette Bourgois opplever med Ray i El Barrio hvor Bourgois blir en veiviser inn i den kulturelle kapitalen, og han får en rolle som formidler mellom de ulike kategoriene av mennesker (2003:28). I ettertid føles det som om hele kafébesøket var konstruert som et motstykke til firmafesten. Det å ikke å gå på firmafesten kan tolkes som en slags motstand fra kvinnene. De valgte å ikke gå der på grunn av at de ikke ville ha en fest på middelklassens premisser. Ved å ikke delta på festen gjorde kvinnene en form for opprør, da festen ble holdt for at alle som jobbet på ETS skulle ble bedre kjent med hverandre og dermed få et bedre arbeidsmiljø på bedriften. Dette formålet med festen var det to av arbeidslederne som formidlet til meg før festen skulle holdes. Det var derfor viktig, i følge dem, at alle som kunne deltok på festen. Foucault sitt sitat kan være gjeldende her: "Where there is power, there is resistance" (1990:95).

¹⁰ De får utbetalt lønnen i slutten av hver måned, og kafébesøket vårt var avhengig av at de hadde mer kontanter igjen fra forrige lønn.

Kantina og lunsjen er et eksempel på hvordan kategorisering og skiller kom frem på bedriften gjennom romlige grenser. Det var en klar tendens til at personer med samme jobbstilling satt sammen. Personene som hadde blå frakker og beige hatt (de øverste lederne i produksjons- og kvalitetsdelen på bedriften) satt ikke i kantina, men i et eget rom som lå ved siden av kantina og som hadde egen inngangsdør. Disse personene ble både atskilt fysisk og sosialt fra arbeiderne. Det at ikke alle spiste i samme kantine, var veldig chilensk i følge mine informanter. Informantene mine fra andre laksebedrifter som jeg besøkte understrekte at alle sammen satt i samme kantine, og at alle omgikk med alle. Gjennom min erfaring fra de ulike bedriftene virker det som om de ansatte bruker sin samfunnsklasse og kjønn som avgjørende for hvordan de benytter de forskjellige stedene. På bakgrunn av dette kan studie av bedriftsorganiseringen si noe om hvordan grenser ofte kan føre til reproduksjon av kategorisering og klasseskiller. Pellow (1996) er en av mange som mener at rom og romlige grenser kan uttrykke sosial rang, både fysiske og sosiale grenser. Dette kommer som sagt til uttrykk på ETS hvor ulike personer har ulik adgang til de fysiske stedene på bedriften. Dette gjelder òg for bruken av områdene som alle har adgang til. Det fysiske rommet brukes for å skille de ulike klassene og kjønnene. Fysiske grenser kan dermed vise sosial differensiering og organisering. Grenser kan derfor være et maktmiddel og grensene vil da uttrykke maktrelasjoner, som begrenser de ansattes atferd.

Det siste sosiale skillet jeg skal ta opp her hygiene og renhet som kan ses på som en sosial eller kulturell kapital. Bourdieu hevder at symboler er de fremste redskapene for sosial integrasjon (1996:40), og symbolsk makt er makt til å konstruere virkeligheten. Da symbolsk kapital er felles for alle medlemmer av en gruppe, kan ulikheter innenfor hygienep praksis tolkes som en kulturell kassetilhørighet som uttrykker klasseforskjeller. Jeg oppfattet selv reglene for hygiene på bedriften som strenge på grunn av ulike sanksjoner som kunne tre i kraft ved brudd på de retningslinjene. Retningslinjene gikk blant annet ut på nøye håndvask, skrubbing av støvler, oppbevaring av redskaper, bruk av hansker og munnbind. Samtidig er det nødvendig å understreke at både retningslinjene og sanksjonene var veldig kontekstavhengig. Uten unntak så fulgte alle retningslinjene, som de måtte følge for å få tilgang til prosesshallene, hvis det stod en kvalitetskontrollør sammen med dem i forrommet. På meg virket som en god del sluntret unna hvis ikke kvalitetskontrolløren var til stede. Jeg fikk

inntrykk av at arbeiderne syntes hygienereglene var for strenge og sterkt overdrevet, og at de derfor sluntret unna når de kunne. Kommunikasjonen mellom arbeiderne og de i høyere i stilling var til tider dårlig eller fraværende, og for meg virket det som om arbeiderne ikke hadde fått forklart viktigheten med de strenge retningslinjene. For eksempel Denise, greide ikke å forstille seg at det var på grunn av amerikanske kunder at de måtte ha strenge regler, da hun ikke så hvordan amerikanere kunne ha en annen forståelse for hygiene enn det hun hadde selv. Chilenerne som tilhører middelklassen og nordmenn¹¹ innenfor laksenæringen i Chile, begrunner at de strenge hygienereglene skyldes at nettopp arbeiderne (les: de som jobber langs linjen) har en relativ dårlig personlig hygiene og derfor må passes på. De må passes på slik at bedriften ikke tar skade av å ha arbeiderne ansatt. De må siviliseres gjennom å lære seg hva god hygiene er. Arbeiderne er ufaglærte mennesker som tidligere jobbet for det meste med landbruk eller hadde sesongarbeid i Argentina, og mange av arbeiderne som har trangt med penger dusjer en gang i uken, for å spare på vannet og gassen som en bruker for å varme opp vannet. De aller fleste har en oppfatning av som er god/dårlig hygiene og synes det er nedverdiggende at de må passes på av bedriften, og at andre mennesker oppfatter dem som personer med dårlig hygiene. En av informantene spurte meg: "Hvem er det som bestemmer hva god hygiene er? Kanskje jeg ikke dusjer hver dag, men du finner ikke støvkorn hos meg, og jenta mi går alltid med rene klær selv om de ikke vaskes hver dag."

Dette eksempelet viser at de at de bryr seg om hygiene, og at det i stor grad dreier seg om å lage grenser/kategorier. Ved å tørke av bestikket hevet de seg over kantinedamene som vasket bestikket. Kantinedamene hadde en enda lavere status enn dem selv, og kvinnene viste dermed sin posisjon ved å tørke av bestikket. Etter min egen mening var bestikket helt rent slik at dette "ritualet" var unødvendig, men "ritualet" var svært viktig for kvinnene muligens for å differensiere seg fra kantinedamene. Kvinnene brukte i tillegg renhet som en kategori for å sette seg over mennene. De så på mennene som mindre siviliserte og skitnere enn dem selv. Maria uttrykte flere ganger vemmelse over hvordan mennene spiste på og hvor skitne og vondt de luktet. Arbeiderkvinnene mente selv at de hadde en annen kulturell kapital enn de usiviliserte kantinedamene og de skitne arbeidermennene.

¹¹ Disse nordmennene ble regnet for å tilhøre middelklassen i Chile.

Disse hendelsene er med på å vise hvordan bedriften er hierarkisk oppbygd og at det er klare maktrelasjoner som utspiller seg på bedriften gjennom tilgang til de ulike kapitalene. Den sosiale differensieringen kom til uttrykk på mange måter på ETS, og det var mangelen på tillit og den store graden av kontroll som etter min oppfatning preget differensieringen som jeg fant på ETS. Makt blir derfor er viktig aspekt her da sosial differensiering skaper maktforskjeller og har derfor muligheten til å vedlikeholde forskjeller i makt. Sosial differensiering betyr ikke automatisk ulikhet i makt, men jeg konsentrerer meg rundt episoder hvor ulikhet i makt ble gjeldene ved differensieringen.

ETS – et panoptikon?

Krohn-Hansen er en som mener at det er mest fruktbart å se på makt som en relasjon og ikke som en gjenstand som kan sirkulere. ”Makt er best forstått, ikke som en ting, men som et bytte eller en utveksling” (Krohn-Hansen 2001:11). Maktutøvelse blir dermed inkorporert i all materiell og symbolsk utveksling mellom de sosiale aktørene. Han poengterer viktigheten av å se på hvem som har makten, samtidig som en ser på hvordan makten blir utøvd, akseptert og hvilken eventuell skade den kan volde. Her ser Krohn-Hansen på makt som relasjoner, men han vektlegger at vi ikke må glemme å se på makt som innebærer av kulturelle eller symbolske utvekslinger (Krohn-Hansen 2001:12).

Foucault beskriver et panoptikon som et middel for å inneha den perfekte kontrollen (Foucault 2001:176-201). Panoptikon er et latinsk begrep og viser til full synlighet. Pan betyr all, mens optikon viser til synet. Panoptikonet var opprinnelig en modell for et fengsel som ble utarbeidet av den britiske straffeteoretikeren Bentham på slutten av 1700-tallet (Foucault 2001:XV). Et panoptikon tar utgangspunkt i at en har et sted hvor en har tilgang til alt rundt et avgrenset sted (som et fengsel, et klasserom, en bedrift), mens de som blir sett på ikke kan se de som ser på dem. Dette gjør det mulig å overvåke alt og alle samtidig, mens de overvåkede vet ikke om det er noen som overvåker de eller ikke. De overvåkede blir synlige, mens overvåkerne fremstår som noe usynlig. Ved ha en overvåkning kan en registrere hva som foregår og lage en rapport ut av dette. Panoptikonet blir da en det en perfekt

overvåkningsinstitusjon som gjør at en kan få fullstendig kontroll over de overvåkede (Foucault 2001:184). Maktmiddelet som tas i bruk er usikkerheten hos de overvåkede, i og med at de hele tiden må gå ut i fra at de blir overvåket. Hvis regelbrudd som er oppdaget gjennom overvåking fører til sanksjoner, vil dette i følge Foucault føre til en kroppsliggjort selvdisciplinering over tid gjennom overvåkingen. Foucault mener at "... den panoptiske hovedvirkning: at den innsatte stadig skal være og vite seg synbar – for dermed fungerer makten automatisk "(2001:176-201). Maktens fullkommenhet gjør at det nærmest blir overflødig å bruke den. Hovedhensikten med panoptikon er å skape en situasjon hvor de innsatte selv danner grunnlaget for det herredømme de lever under. Utaker skriver:

"Og det avgjørende med Benthams panoptikon er ikke i første rekke at det kunne løse overvåkningsproblemet i fengselet (den som overvåker uten å bli sett samtidig med at den som blir sett vet at han kan bli sett). Panoptikonet er mer en funksjon (å se – å bli sett) som i prinsippet kan anvendes i alle menneskelige forhold. En abstrakt funksjon som alltid fungerer korrekt" (2000:41).

Foucaults panoptikon bygger på fysiske konstruksjoner som ikke er helt tilstede på ETS. Men ideen om panoptikonet kommer til syne gjennom hvordan det fysiske rommet er konstruert og blir brukt på bedriften. Sjefene som sitter i prosesshallen på ETS kan se inn i arbeidshallen gjennom to vinduer. Det er veldig vanskelig for arbeiderne i hallen å se inn til dem, slik at en ikke vet når sjefene faktisk sitter og overvåker dem. Dette forsterker maktforholdet mellom bedriftsledelsen og arbeiderne. Ledelsen har kontroll på arbeiderne ved at de i teorien alltid kan se dem, mens arbeiderne bare vet at de kan se på dem, men vet ikke når det faktisk skjer. Det var i tillegg kamera i hallen slik at lederne siden kan se på video om hva som foregår i hallen. Videoene brukes blant annet for å se på effektiviteten til arbeiderne, om arbeidet ble riktig utført, og hvor det var rom til forbedringer i arbeidsrutinene. Dette var det den daglige lederen fortalte da jeg besøkte kontoret hans en dag. Under besøket holdt en av lærlingene på bedriften med å analysere videoer som kameraet hadde tatt opp. Det er vanlig å ha kamera i prosesshallene i Chile, og samtlige informanter (uavhengig av bedrift) sa at hensikten med kamera var å måle effektiviteten ved bedriften. Ingen nevnte kontroll som en mulig

tilleggsfunksjon, og en av informantene mine avblåste med straks jeg nevnte kontrollaspektet ved ha kamera i prosesshallen.

Da jeg selv fant ut at det var kamera i prosesshallen ble jeg enda mer påpasselig på å overholde de ulike retningslinjene som de hadde på bedriften. Jeg hadde allerede lært noen snarveier da jeg fant ut om kameraene, men jeg turte ikke å gjøre snarveiene mer da jeg skjønnte at det kunne hende at jeg ble overvåket. Selv om jeg visste at de sannsynligvis ikke fanget opp disse snarveiene, og at snarveiene mine var ”godtatte” snarveier, følte jeg ubehag ved at noen kunne studere mitt arbeid. Mine medarbeidere brydde seg tilsynelatende ikke om kameraene eller visste de ikke om dem. Dette var aldri et tema som ble tatt opp, og så vidt som jeg forstod var denne overvåkingen en naturlig del av bedriftsstrukturen og det ble ikke sett på som et maktmiddel *per se*.

Snarveiene som arbeiderne gjør, kan tolkes som en form for motstand, men motstanden holdt seg samtidig innenfor noen grenser. Grensene kan sies å være at produktet ikke ble dårligere når en tok snarveiene. Arbeidernes snarveier skjer innenfor bedriftens rammer og blir oppfattet som godtatt. Bedriften registrerer muligens denne motstanden blant annet gjennom kameraovervåkingen, men behovet for å gripe inn er ikke tilstede så lenge produktet holder mål. Det at bedriften visste om snarveien kom til syne gjennom en hendelse hvor ETS fikk besøk av noen inspektører fra sin største klient. Fem minutter før inspektørene kom fikk både Maria og Denise strenge formaninger om at de ikke måtte ta noen som helst slags snarveier. En av snarveiene det dreide seg om, var at kvinnene brukte kniven direkte på samlebandet når de skulle skjære i fisken i stedet for å ta fisken av samlebandet for å legge den på et skjærebrett. På skjærebrettet skulle fisken skjæres i slik at den oppfylte de ulike kravene før den ble lagt tilbake på samlebandet og gikk i gjennom en ny kontroll. De fikk beskjed om at de måtte følge alle reglene. Maria ristet på hodet over dette, men gjorde som arbeidslederen sa. Etter at inspektørene var gått gikk Maria over til å bruke snarveier, og hun ble ikke irettesatt av arbeidslederen.

Kapittelet har sett på den sosiale differensieringen som er på ETS. Studiet mitt i bedriften viser kvinnenens hverdag på en lokal laksefabrikk, og hvor de chilenske sidene kommer til

syne. Jeg har ikke analysert det globale eller internasjonale aspektet ved bedriften, da det var et mål for meg å vise bedriften som jeg og informantene mine erfarte den.

I neste kapittel vil jeg ta for meg et besøk på et oppdrettsanlegg. Under dette besøket fikk jeg se hvordan den transnasjonale delen av lakseindustrien kan komme til uttrykk gjennom kunnskapsmøter. Kapitlet vil se på hvordan maktrelasjoner mellom personer fra ulike livsverdener blir gjeldende når en skal kommunisere. Kapitlet tar og for seg hvordan noen aktører prøver å skape makteffekter ved å anlegge et utviklingsblikk på konteksten.

5 Utvikling og møter

Maktrelasjoner og differensiering finnes i ulike deler av den chilenske laksenæringen. Forrige kapittel tok for seg hvordan sosial differensiering kom til uttrykk i ulike deler av en chilensk bedrift. Dette kapitlet vil ta for seg to møter hvor det globale aspektet ved chilensk lakseindustri er mer synlig. Mer konkret dreier det seg om hvordan *universell knowhow* møter lokal virkelighet, samt hvilke rammer de ulike aktørene handler innenfor under et slikt møte. Møter mellom ulike kunnskapsverdener kan komme til uttrykk gjennom maktrelasjoner. Det globale laksemarkedet gjør at lokalbefolkningen får tilgang til andre kunnskapsverdener. Jeg vil si noe om hva skjer når teknologien og det som reiser sammen med teknologien, forflytter seg fra et sted til et annet.

Det betyr at jeg i dette kapitlet konsentrerer meg om overføring av teknologi, kunnskapsformidling og maktrelasjoner. Chile er det landet i verden som eksporterer mest laks (se kapittel 1), samtidig som laksenæringen i Chile er bygd opp på importert kunnskap. Det ser ut som det er et ønske for utenlandske aktører å utvikle industrien i Chile. Utviklingen handler om å effektivisere næringen ved hjelp av ny teknologi. På grunn av eldre teknologi og bruken av mennesker istedenfor teknologi, anser noen av de utenlandske aktører den chilenske lakseindustrien som en industri som ligger bak i tid. Løsningen blir dermed å utvikle industrien slik at den kan komme opp på samme nivå som de utenlandske aktørene. Dette gjør at jeg kan trekke paralleller mellom chilensk lakseindustri og Nustads (2003a) diskusjon om makt og teknologi innenfor utviklingsarbeid. Et annet begrep som jeg låner fra utviklingsteorier er ”interface-begrepet” til Arce og Long (1992).

Nustad skriver om hvordan utviklerne, og de som (tidligere) skrev om utviklerne, skapte en temporal segregering mellom dem og de fattige. ”De [ekspertene] er redskaper for praktisk utviklingspolitikk og må definere problemet som skal løses, på en slik måte at det er mulig å løse det” (Nustad 2003a:26). En praktisk løsning på problemer i slike situasjoner er ofte at en overfører teknologi.

”Den temporale segregeringen er et særtilfelle av en mer allmenn prosess av segregering mellom grupper [...] å overføre teknologi og kunnskap til de fattige for at de skulle ta oss igjen. [Med] dette mener jeg at mangel på utvikling blir forklart som er resultat av svakhetstrekk internt i de underutviklede landene. [...] så blir deres fattigdom forklart med noe de mangler. Dette noe er fortsatt internt i de fattige landene, og kan fortsatt tilføres ved hjelp av vår ekspertise” (Nustad 2003a:27-29).

De utenlandske aktørene kan sies å tilnærme seg industrien med samme blikk som utviklerne til Nustad har. De skaper en temporal segregering mellom seg selv og Chile. Det er ikke nok at Chile produserer mest laks fordi de gjør det ikke på ”riktig” måte.

Innenfor den globale laksenæringen reiser det eksperter som har en universell tilnærming til lakseindustrien. De omreisende lakseeksperter sitter inne med en kunnskapsmakt i form av utdanning og erfaring som de utøver når de foreleser for de lokale. Ekspertene trekker i tvil deres lokale kunnskap og setter dem på plass ved å vise til sin ekspertise. Det finnes kanskje et kunnskapshierarki innenfor lakseindustrien, hvor omreisende eksperter befinner seg øverst i hierarkiet, mens den lokale kunnskapen som er blitt til på bakgrunn av praksis og erfaringer, plasseres nederst. Samtidig er ikke kunnskapsmakten noe statisk, men en relasjon som kan forhandles over. Nustad mener at vi er vant til å forklare en gruppes dominans over en annen med at den dominerende gruppen ”har” makt over den dominerte. Men fra et makteffekt-perspektiv er dette å kortslutte forklaringen: det som må forklares, er nettopp hvordan noen er i stand til å skape makteffekter (Nustad 2003a:24). Makt blir således det som må forklares og ikke en forklaring i seg selv. Hvem som har makten blir da et irrelevant spørsmål, da det er kontekstavhengig i forhold til hvem som har mulighet til å utøve makten. I den gitte konteksten må en se på hvem om har mulighet til å utøve makt og om den blir akseptert.

Lakseeksperten sitter inne med en kunnskapsmakt som anerkjennes i noen kontekster, mens i andre tilfeller blir den tilsidesatt. Det som er viktig for eksperten er å kunne formidle kunnskapen sin ut i praksis og overbevise den andre parten om at det er han som sitter inne med den riktige kunnskapen. Denne maktforhandlingen vil jeg prøve å belyse ved en grundig empirisk beskrivelse.

Arce og Long sin artikkel ”The dynamics of knowledge – Interfaces between bureaucrats and peasants” (1992), handler om hvordan teknikeren, Roberto, må forholde seg til to kunnskapsverdener. Artikkelen tar utgangspunkt i utviklingsarbeid, men deres artikkel kan belyse noen deler av den chilenske lakseindustrien. Arce og Long bruker begrepet interface¹² om situasjoner hvor en aktør må forholde seg til to forskjellige verdener, og som viser til et ansikt-til-ansikt møte mellom personer som har ulike interesser, resurser og makt (Arce og Long, 1992:214). Nustad (2003a:42) mener at begrepet interface kan være nyttig å bruke i utviklingsdiskurser fordi Arce og Long flytter det analytiske fokuset fra meningsunivers eller diskurser til de situasjonene hvor disse møtes.

Interface er en situasjon hvor kunnskap blir det sentrale aspektet, og hvor kunnskap skapes ut fra en kompleks prosess som involverer sosiale, situasjonelle, kulturelle og institusjonelle faktorer (Arce og Long 1992:211). Arce og Long vektlegger at vi må se på ”... hvordan teknologiske ’forbedringer’ blir prosessert gjennom en korpus av lokal kunnskap” (ibid.:230, min oversettelse). Det som skjer i interface er muligheten til å definere virkeligheten, og denne tilnærmingen gjør det mulig å se på hvordan overføringen/transformeringen av kunnskap kan foregå. I mitt tilfelle prøver jeg å se på hvordan den teknologiske ekspanderingen i Chile blir tolket gjennom lokalbefolkningenes livsverdener. Det er viktig å se teknologioverføringen innenfor den transnasjonale lakseindustrien, for nettopp å se på hvordan den inkorporeres i den lokale virkeligheten. Den teknologiske kunnskapen til en lakseekspert må overføres til den lokale virkeligheten, hvor det lokale språket og den lokale virkeligheten blir viktig å ta med.

¹² Jeg velger å bruke det engelske ordet interface, i mangel på en god norsk oversettelse. Interface kan oversettes til grensesnitt eller skjæringspunkt.

De to hendelsene jeg tar for meg skjedde en vinterdag i slutfasen av feltarbeidet mitt. Ved å ta med de ulike sidene ved hendelsene, vil jeg prøve å vise hvordan makt forhandles over når det overføres transnasjonal kunnskap og teknologi innenfor en interface-situasjon.

På veien

I utgangspunktet skulle jeg være med Umberto og Claudio ut på et oppdrettsanlegg for å få sammenlignende data. Claudio jobbet som mellomleder innen fôravdelingen i et chilensk oppdrettsselskap, mens Umberto var teknisk assistent i et transnasjonalt fôrselskap som forsynte oppdrettsselskapet til Claudio med fôr. Umbertos funksjon var å ha en rådgivende rolle til Claudio ved utprøving og kjøp av utstyr. Umberto hentet meg klokka åtte om morgenen og fortalte at vi skulle møte en utlending (*extranjero*).

Vi møtte Paul, en engelsktalende europeer, på hans kontorer som lå ca 15 km fra Puerto Montt. Paul skulle selge utstyr til Claudios oppdrettsselskap, og Paul sitt firma var et datterselskap av et større internasjonalt firma. Da jeg ble presentert for Paul, begynte han straks å fortelle om hvor bra produktene hans fungerte i Norge og på bakgrunn av dette hvor bra disse produktene ville fungere i Chile. Produktene det var snakk om, var to typer undervannskamera. Det ene kameraet var til å oppdage hull i mænda som laksen er oppi slik at en kan forhindre rømning, og hvor kameraet skulle erstatte dykkerne som foretar denne inspeksjonen. Paul demonstrerte bare dette kameraet, mens det var det andre kameraet som skulle prøves ut av Claudio og Umberto. Formålet med det andre kameraet var å kontrollere hvor mye fôr laksen spiste. Dette gjør en ved å overvåke hvor mye pellets¹³ som synker til bunnen uten å bli spist. Det kan være ulike grunner til at laksen ikke spiser fôret, og kameraet kan se hva som skjer under havoverflaten. Undervannskamera av denne typen er blitt svært viktig da laksefôret er den største utgiften for et lakseoppdrettsselskap. Kameraet kan dermed være med på å minske fôrkostnadene ved hindre unødvendig fôring ved at en kan stoppe

¹³ Laksefôret består av ulike ingredienser som er presset sammen til små kuler eller terninger som kalles pellets. Laksen får ulikt fôr alt etter størrelse, årstid og vekst (Laksefakta.no). Jo større fisk, jo større pellets.

fôringen når fisken er mett (se Lien 2006 in press). Paul brukte dette som sitt viktigste argument da han forklarte hvorfor Claudio og Umberto burde kjøpe nettopp hans kamera. Paul snakket hele tiden engelsk da han bare kunne rundt 20 ord spansk. Claudio skulle teste ut undervannskameraet til Paul senere på dagen.

Claudio og Umberto snakket relativt bra engelsk, men da vi var på kontoret henvendte Claudio seg ofte til meg på spansk for å være sikker på at han forsto hva Paul sa. Paul presiserte hvor mye utstyret og tjenestene kostet i Norge, for så å fortelle hvor mye det kostet i Chile. Han sa gjentatte ganger: ”Utstyret vårt og tjeneste våren er utrolig billig i Chile. Bare tenk på hva det koster i Norge og Skottland! Dere er heldige dere som får utstyret så billig.” Både Umberto og Claudio snakket spansk til meg når de ville ha bekreftet Pauls sine argumenter som riktige i den betydningen at det ikke bare var salgsargumenter, men faktiske forhold han fortalte om. Spesielt viktig for Claudio var prisene som Paul fremla, og han spurte meg og ikke Paul om hvorfor det var så dyrt i Norge. For å sette prisene i perspektiv fortalte jeg om hvor mye et brød og andre dagligvarer kostet i Norge. Jeg fortalte hvor mye en krone var i forhold til pesos. Til dette utbryter Umberto: ”Ha! Norge er jo kjempedyrt, det er jo ikke rart at utstyret er så dyrt der da. Kanskje det til og med er billig for dere. Eller, ting er vel like dyrt innenfor industrien der som det er her.”

Paul ble utelatt fra disse samtalene, og da dette skjedde stilte han meg spørsmål som han antok at Umberto og Claudio ikke hadde kunnskap om. Blant annet snakket han om hvordan han tidligere hadde jobbet innenfor oljeindustrien i Norge, og hvordan undervannskamera som ble brukt i laksenæringen trakk på erfaringer fra dette. Claudio sa både til meg (på spansk) og til Paul (på engelsk) at han ikke kunne ta noen beslutninger, men at han ville sette opp et møte med sjefen sin og fremlegge tilbudene for han. Umberto påpekte at det var en lang prosess når en skulle kjøpe dyrt utstyr eller dyre tjenester i Chile. Claudio sa han ikke kunne love Paul noe, utenom at det vil ta lang tid. Umberto var enig i dette og sa at den lange beslutningsprosessen, alle rapportene og alt byråkratiet var typisk chilensk, og at dette var en av grunnene til at laksenæringen i Chile ikke ”utvikler” (*desarrollar*) eller vokser slik som den gjør i Norge. Paul nikket og sa at han var helt enig, og at han skulle ønske at Chile var som Norge.

Da Paul hadde blitt enig med Claudio og Umberto om hvilket utstyr som skulle prøves ut på anlegget, dro vi i to biler til oppdrettsanlegget. Jeg kjørte sammen med Claudio og Umberto og de snakket om hvordan de hadde opplevd møtet med Paul. De lo av hans manglende spanskkunnskaper og over det faktum at Paul ikke skjønnte viktigheten med å kunne spansk for å drive forretninger i Chile. Umberto, som møtte mange utlendinger gjennom jobben i det transnasjonale førselskapet, klagde over at utlendingene ikke forsto deres (chilenernes) motivasjoner og tanker bak å drive forretninger. Alltid skulle utlendinger komme inn med sine ideer og tro at de ville fungere perfekt i Chile.

Da vi kom til båthavnen, ventet det en liten båt som skulle frakte oss ut til oppdrettsanlegget. Jeg satt mellom Paul og Umberto, mens Claudio satt sammen med en av arbeiderne fra oppdrettsanlegget. Under båtturen var Paul veldig opptatt av at jeg kunne være hans mellommann til chilenerne, slik at de ville forstå bedre hans salgsargumenter. Paul sa at han innså at hans begrensede spanskkunnskaper gjorde det vanskelig for han å kommunisere med kundene sine. Han henvendte seg til meg flere ganger under båtturen og fortalte om sine erfaringer fra handel med chilenerne:

”Det er først etter at jeg har gitt de flere demonstrasjoner, utlån av utstyr og rabatter, at de trekker seg fra handelen. Og så ender de opp med å investere i mye dårligere, ofte rene kopier av vår produktutvikling, utstyr som blir ødelagt med en gang eller ikke fungerer som det skal slik at de må kjøpe nytt utstyr med en gang igjen. Eller hvis utstyret blir ødelagt så tror de at det ikke lønner seg å bruke slikt utstyr. Jeg vil at de skal skjønne at det lønner seg å ha en relativ stor økonomisk investering ved kjøp av utstyr, fordi på sikt blir det dyrere å kjøpe billig utstyr med dårlig kvalitet. Alle vet da at de må betale for kvalitet, eller? Du som har vært her så lenge må vel være like frustrert som meg over disse ”trege” chilenerne. De er jo verdens hyggeligste, men... De skjønner ikke hva jeg vil og jeg tror ikke de hadde skjönt det selv om jeg hadde kunnet spansk. Og vi vet begge to at det er våre [europiske] erfaringer som er de beste. De sliter her i Chile.”

Når Paul ikke snakket med meg, utnyttet Umberto dette og pratet med meg på spansk. Samtalene med Umberto fortsatte langs de samme linjene som samtalene jeg hadde med Umberto i bilen¹⁴:

”Det disse utlendingene ikke forstår er at du må kjenne den chilenske kulturen før du kan komme inn med ideer som ikke er chilenske. Først da vil vi høre på hva de har og si, og eventuelt innføre eller praktisere denne kunnskapen. Og de skjønner ikke hvor viktig pris på utstyr og tjenester er. I Chile så handler alt om penger. Og når det kommer til penger så dreier det seg om tillit (*confianza*) og hvorfor skal vi ha tillit til en utlending som verken kjenner språket eller kulturen vår? Jeg vil som sagt utvikle industrien og jeg tror løsningene er mer teknologi, men samtidig må jeg jo tenke på hvem som skal jobbe med teknologien. Det er uskolerte bønder (*campesinos*¹⁵) og det går ikke bare an å installere nytt utstyr. Vi må prøve oss fram. Næringen i Chile er først og fremst preget av personer og det er dette jeg må tenke på, selv om jeg gjerne vil ha Paul sitt utstyr. Alt er vel lettere i Norge, eller hva sier du, Karoline?”

Hele situasjonen ble problematisk for meg fordi Paul hadde en forventning om at jeg ville hjelpe han med å selge hans produkter til chilenerne, mens chilenerne ville at jeg skulle formidle deres skepsis til de dyre produktene som utlendingen solgte. Da det var gått noen minutter begynte jeg å snakke (på engelsk) om norsk lakseproduksjon. Det viste seg at alle var svært interessert i hvordan lakseproduksjonen fungerte i Norge. Dette samtaleemnet snudde samtalen bort fra diskusjonen om hvilken kunnskap og tilnærming som var den riktige for å drive mest mulig effektiv lakseoppdrett. Istedenfor begynte de å snakke om ulemper og fordeler som norske lakseoppdrettere hadde i Norge kontra Chile. Da vi ankom selve anlegget holdt jeg meg i bakgrunn og snakket mye med arbeiderne på selve anlegget. Jeg prøvde likevel å holde meg i nærheten av Paul og Umberto slik at jeg fikk med meg den videre

¹⁴ Utsagnene til Paul og Umberto er satt sammen fra tre ulike samtaler jeg hadde med dem under båtturen på vei til oppdrettsanlegget. Paul sine uttalelser er oversatt fra engelsk, mens Umbertos utsagn er oversatt fra spansk.

¹⁵ *Campesinos* kan oversettes med det engelske ordet *peasants*.

diskusjonen deres. Diskusjonene til Paul og Umberto dreide seg rundt forskjellige egenskaper for ulike typer av kamera.

Kommunikasjon og Interface

I følge Umberto var språket en klar hindring for en bra kommunikasjon mellom Paul og kunder som han selv. Umberto hadde ikke problemer med selve språket da han kunne bra engelsk. Det som hindret hans kommunikasjon med Paul var at Umberto forsto ordlyden, men ikke hva som lå bak ordene som han selv sa. Mens Claudio brukte meg som språkoversetter, brukte Umberto meg som kulturoversetter da han ville ha meg til å forklare Pauls atferd og utsagn. Sett på bakgrunn av dette befant jeg meg i et interface hvor jeg prøvde å formidle kunnskap mellom personer med ulike kulturbakgrunner. Jeg prøvde samtidig å holde meg i bakgrunnen under møtet mellom Paul, Claudio og Umberto da jeg ikke ville påvirke ”handelen”. På tross av mitt forsøk på distanse, ble jeg hele tiden dratt inn i situasjonen på bakgrunn av at jeg var en person som kunne knytte de to verdenene sammen. Jeg befant meg i et interface, på samme måte som feltarbeideren til Arce og Long må forholde seg til ulike aktører. Jeg ble betraktet både som en utlending og en lokal, og jeg satt dermed inne med en unik kunnskap for å kommunisere mellom de to ”ulike” verdene. Paul var i motsetning til meg en absolutt utlending (*totalmente extranjero*) fordi han ikke kunne språket eller kjente den chilenske kulturen. Han kunne dermed ikke forholde seg til de lokale på samme måte som jeg kunne som utlending. Selv om de chilenske informantene mine presenterte meg som utlending ovenfor nye chilenerne, understrekte de at jeg også var chilensk. Først og fremst var det mine språkkunnskaper som gjorde meg chilensk, men mitt utseende og min chilenske far gjorde meg òg relativt chilensk. Denne ”chilenskheden” ved meg var samtidig veldig kontekstavhengig. Umberto og Claudio mente kanskje at jeg var mer chilensk enn norsk under møtet med Paul, slik at jeg kunne være enig med dem. Derimot var jeg *una extranjera* fra Norge når de presenterte meg for arbeiderne på anlegget. Dette gjorde de kanskje fordi de trodde at jeg ville ha problemer med å kommunisere/forstå arbeiderne på anlegget.

Det er mulig at Paul var ganske fortvilet, og at han derfor brukte meg som en person som han kunne lufte frustrasjonene til, siden jeg i hans øyne først og fremst var utlending og ikke chilener. Umberto var for det meste enig i det Paul sa, men det ikke Paul skjønnte i følge Umberto, var at det ikke var de (han og Claudio) som kunne ta noen beslutninger. Paul forstod ikke nok av hvordan det etablerte maktforholdet og det sosiale hierarkiet i Chile påvirket beslutningsprosessen ved kjøp av utstyr, mye på grunn av hans manglende spansk kunnskaper. Paul mente derimot at hvis en bare fikk etablert eller overført ny teknologi og nytt utstyr, ville den chilenske næringen komme opp på Norge sitt nivå. Dette stemmer overens med hvordan utviklerne eller ekspertene tilnærmet seg utviklingsprosjektet i følge Nustad. Ekspertene mener at problemene kan forklares ut i fra at folk selv er årsaken til at de er underutviklede. De skaper en temporal segregering mellom seg og de som skal utvikles (Nustad 2003a). Liabøs studier av faktisk teknologikunnskap og bruk i den chilenske laksenæringen i forhold til den norske laksenæringen, viser at Chile ikke er "underutviklet", og da blir et "utviklingsblikk" på chilensk lakseindustri ikke fruktbart. Liabø (2005) skriver om teknologisk overføring mellom Norge og Chile fra et økonomisk/politisk/konkurranses ståsted. Liabø påpeker at:

"Et viktig moment er at selv om Norge tar i bruk ny teknologi, er det ikke sikkert at det lønner seg å benytte den samme teknologien i Chile. Arbeidskraften er såpass mye billigere i Chile at investeringer som svarer seg i Norge ikke behøver å gjøre det i Chile. Chile har i de tidlige fasene hatt fordel av å lære av Norge, men har gradvis utviklet lokalt tilpassede støttefunksjoner rundt egen næring [...] Teknologien har blitt tilpasset til lokale forhold og lokale underleverandører har blitt konkurransedyktige med internasjonale aktører" (2005:40).

Paul som tilnærmer seg næringen med et teknologisk deterministisk blikk, får dermed problemer når han skal overføre kunnskapen sin. Liabøs utsagn stemmer ikke overens med Paul eller Umbertos utsagn om at Chile må "utvikles" for å komme opp på samme nivå som Norge. Det som er interessant i denne sammenhengen er at det ikke bare Paul som utenlandsk aktør som ønsker å utvikle industrien, også Umberto har et ønske om dette. Dette viser han

ved utsagnet ”Jeg vil som sagt utvikle industrien...”. Umberto mente i tillegg at det var ulike grunner til at laksenæringen i Chile ikke utvikler seg slik som den gjør i Norge (se side 68).

Teknologi og Utvikling

Det er interessant å se på hvordan Paul og Umberto forholdt seg til hverandre avhengig av konteksten. Paul og Umberto var hele tiden hyggelige mot hverandre og utvekslet ideer og erfaringer som de hadde i forhold til lakseindustrien. I disse situasjonene virket det som om de var enig om det meste. Men da de kom på tomannshånd med meg endret denne innstillingen seg. Umberto syntes i utgangspunktet at utstyret til Paul var fornuftig å ta i bruk, men han skjønnte ikke helt Paul sine salgsargumenter. Paul hadde store problemer med å forholde seg til både Umberto og Claudio, da han følte seg maktesløs (*powerless*) og alene ovenfor den chilenske kulturen. Hans salgsargumenter nådde ikke frem, og han skjønnte ikke hvorfor dette var tilfellet. Paul trodde at Claudio og Umberto hadde samme plattform som han på grunn av at de snakket og handlet innenfor en gitt ramme, lakseindustrien, som hadde mange universelle aspekt ved seg. Umberto ga uttrykk for at han var enig med dette under samtalene med Paul, og jeg hørte aldri at Umberto uttrykte sine bekymringer eller problemer ovenfor Paul.

Paul sine argumenter gikk hovedsakelig ut på at nytt utstyr og teknologi var mer eller mindre direkte overførbart til oppdrettsanlegg i Chile. Dette utstyret var løsningen på problemene i den chilenske oppdrettsnæringen, og det som skulle til for at næringen kunne utvikle seg videre. Paul opptrådte som en global aktør ved å bringe inn ekspert kunnskap som han sa var universell kunnskap innenfor lakseindustrien. Han så på seg selv som en ekspert, og Lien som ser på akvakultur-praksiser på Tasmania skriver om disse personene:

”However, there is also a significant field of experts in marine farming that see their on knowledge as delocalised, and through whom what we may call ‘universalising knowledge about salmon farming’ is continuously reproduced” (Lien 2006 in press).

Paul følger denne tankegangen da han mente at det ikke spilte noen rolle hvor kunnskapen kom fra, og dermed fjernet han den geografiske og sosiale opprinnelsen til denne teknologiske, og i følge han, vitenskaplige kunnskapen. Når omreisende eksperter reiser rundt med sin teknologi og teknikker, er målet å overføre denne kunnskapen ut i praksis. Dette viser seg å være problematisk når teknologi ikke bare er hendige teknikker. Teknologi er kunnskap og når kunnskap blir forflyttet til et annet sted er det en komplisert prosess. Nustad (2003a) viser at det teknologiske aspektet ved overføring av kunnskap og ønske om å utvikle, kan bli determinerende for tilnærmingen til de ulike utviklingsprosjektene. Ingold (1979) har definert teknologi som et korpus av kulturelt overført kunnskap, som kommer til uttrykk i produksjon og praksis. Som Nustad påpeker, blir ofte det kulturelle aspektet tilsidesatt ved transnasjonal teknologioverføring.

Pfaffenberger (1988) vektlegger at vi må huske på at vi ikke må frigjøre objektene fra de relasjonene de ble skapt i. Produktene som Paul selger er lagd på et spesifikt sted og til en spesifikk tid, av noen mennesker. Selv om dette produktet er skapt for å ha et universelt bruksområde, kan ulike personer og kulturer tillegge produktene nye meninger eller bruksområder. Forståelsen av bruksområdet til et produkt på et sted, er ikke nødvendigvis det samme et annet sted. Umberto understrekte at ny og bedre teknologi ikke var løsningen alene, fordi en ikke kan ta ut et ledd av ligningen og si at det er her det må forbedres og at dette skjer ved å kjøpe rett utstyr. Sjefene tenkte kun på økonomi, og mange hadde, i følge Umberto, ikke peiling på hvordan en skulle drive med oppdrettslaks. Det var det private næringslivet som bestemte, og dermed de med penger. Sjefene var bare flinke i forretninger slik at de alltid ville kjøpe det billigste utstyret. Dette siste utsagnet til Umberto henger kanskje sammen med at det var mange forretningsmenn uten relevant erfaring fra akvakultur eller havbruk som startet opp med intensiv oppdrett av laks. Ved å redusere Umbertos og Claudios problemer på oppdrettsanlegget til teknologi, stanset Paul sitt ønske om å utvikle industrien opp. Pauls tilnærming til chilensk laksenæring viser mange paralleller til Nustads diskusjon om hvordan utviklere har forholdt seg til bistandsarbeid. Paul operer med en temporal segregering mellom Chile og Vesten, da han mener Chile må utvikle seg opp på Vesten sitt nivå. Dette gjør Umberto og, når han sier at Chile ikke klarer å utvikle seg opp mot samme nivå som Norge har. Umberto setter Norge som en standard, og utvikling i den chilenske laksenæringen

bygger på norske verdier. Denne ”fornorskingen” av utviklingsbegrepet kommer jeg tilbake til i kapittel seks. I kapittelet viser jeg hvordan internasjonalisering trekker vekslers på en ”fornorskingstankegang” og en ide om utvikling.

På oppdrettsanlegget

Da det nærmet seg de avsluttende installasjonene av utstyret ble jeg igjen dratt inn som en oversetter. Denne gangen var det driftsformannen (*jefe de cultivo*), Fernando, på anlegget som henvendte seg til meg. Fernando snakket veldig lite engelsk og veldig mye dialekt. Jeg hadde noen problemer med å forstå han, men jeg fikk med meg i hovedtrekkene i det han sa. I tillegg fikk jeg med meg noen av betydningen av kroppsspråket hans.

Fernando hadde tidligere snakket med meg, men han beklagde arbeidernes fåmællhet. Det jeg måtte skjønne, var at det bare var sånn de fleste arbeiderne som jobbet i dette området var, og at det var på grunn av deres kultur som uskolerte bønder (*campesinos*). Marcos, som var Fernandos tekniske assistent på anlegget, understrekte dette og han fortsatte videre på dette sporet. Marcos var den eneste på anlegget som viste interesse for hva det var jeg studerte, og han hadde i tillegg en forståelse av hva antropologi var. Han var veldig opptatt av å fortelle meg om kulturen i Chile og de sosiale forholdene på arbeidsplassen, for det var vel det jeg var interessert i, i og med at jeg var antropologistudent. Han fortalte en historie om tre supermarkeder i en by litt lenger nord i Chile. Disse tre supermarkedene var helt like og alle tilbød de samme varene. Likevel handlet overklassen på et supermarked, middelklassen på det andre og arbeiderklassen på det tredje supermarkedet.

Marcos:

”Det er kanskje ikke fullt så synlig i dag, men det er slik fremdeles. Denne historien viser klasseskillet i sør, og det er ikke bare på supermarkeder at du ser klasseskiller. Bare se her på anlegget – klasseskille på alle områder. Det er synd, men det er nå sånn det er og vi prøver å behandle alle likt. Men arbeiderne greier ikke dette. De er opplært til å adlyde

sjefen og de vet at de er underlegne han, og de prøver heller ikke å endre på det. Det er deres kultur. Hva kan vi gjøre med det?”

Etter at vi hadde spist lunsj fortsatte jeg å prate med Marcos og Fernando. Marcos fortalte videre om hvordan en skilte mellom de som var fra øyene og de som var fra fastlandet. Han mente at generelt hadde personer fra fastlandet en høyere status enn de som var fra øyene i området. Alle hans underordnede på anlegget var fra en av de nærliggende øyene og de var dermed mindre utdannet og fattigere enn han selv.

På anlegget var det en del dykkere som var innleid for dagen. Dykkerne skulle hente dødfisk og sjekke mærd for hull og ødeleggelser. Vi snakket om hvordan de bruker en dødfisknot (*cono*¹⁶) i Norge, som er formet som et bredt kremmerhus, for å hente opp død fisk fra mærene. Marcos fortalte at de hadde prøvd å få dette til på anlegget, men at de ikke hadde fått det til, og derfor brukte de dykkere. ”Men siden *cono* brukes i Norge, må jo vi chilenerne gjøre noe feil. Kanskje vi hadde fått det til hvis vi hadde fått opplæring av noen som vet hvordan *el cono* (kremmerhuset) skal brukes. På den riktig måten, og ikke den gale,” sa Marcos.

Midt under samtalen ble vi forstyrret av Umberto som sa at vi måtte være med båten som skulle frakte oss tjue meter bort til det flytende skuret. Det var i dette flytende skuret at alt fôret ble oppbevart, og hvor de slo på fôrkanonene. Paul demonstrerte hvordan undervannskameraet var koblet til en tv-skjerm, et kontrollbord og en videospiller, og hvordan dette utstyret fungerte. Tv-skjermen var i et lite rom med vinduer mot anlegget, og hvor det var trangt om plassen. Fernando tydde hele tiden til meg for oversettelse av det Paul sa, og ikke til Umberto eller Claudio. Jeg fortalte hva Paul sa, og Fernando nikket på at han forsto, men ansiktet og kroppsspråket viste noe helt annet. Verken Umberto eller Paul lot seg merke med Fernandos oppførsel og bare gjentok de samme instruksjonene hver gang. Igjen spurte Fernando meg om hva Paul sa, og jeg forklarte at han fortalte akkurat det samme som han fortalte i sted. Fernando klødde seg i håret og responderte ikke på det jeg sa. Jeg antok at

¹⁶ *Cono* betyr kremmerhus på spansk.

Fernando skjønnte ordene jeg sa, og dermed skjønnte hvordan han skulle operere utstyret som var installert. Det som ikke slo meg var at Fernando aldri hadde sett slikt utstyr før. Han måtte derfor vises fysisk hva som måtte gjøres. Jeg spurte om Paul kunne gi en demonstrasjon på hvordan utstyret fungerte. Paul sa at det var det han hadde tenkt å gjøre nå, og at det var viktig at alle fulgte med på det han gjorde. Han sa at arbeiderne bare måtte stille spørsmål.

Fernando var plassert litt bak i rommet slik at hans utsikt ikke var noe særlig bra, da det var mange mennesker inne i det lille rommet. Jeg sa at skulle Paul demonstrere utstyret, men Fernando gjorde ingenting for å bedre utsikten sin. Han bare nikket og sa at han skjønnte hva han skulle gjøre. Etter dette gikk de fleste ut av rommet, slik at det var kun Fernando, to arbeidere og jeg som var igjen. De diskuterte utstyret og hvordan utstyret skulle håndteres. En av arbeiderne spurte meg nå direkte om instruksjonene og ba meg se på at han gjorde ting riktig. Han sa han selvfølgelig skjønnte hvordan tv-en virket, men at han var litt usikker på kontrollbordet og videospilleren som var fra Europa. Til dette utsagnet nikket Fernando samtykkende. Jeg sa at jeg kunne hente Umberto eller Paul, fordi jeg ikke var helt sikker på om jeg hadde fått med meg alle detaljene. Fernando utbrøt at det var absolutt ikke nødvendig og at han hadde jo tross alt skjønnt det, og han skulle nå klare å vise dette til arbeiderne sine.

Installasjon kamerautstyr mai 2005, Foto: Karoline Andaur

Maktrelasjoner

Episodene viser hvordan ulikhetene i kunnskapsgrunnlag som språk, klasse og etnisk tilhørighet kan være med på å avgjøre samhandlingen mellom de ulike aktørene. Relasjonen mellom Fernando og Umberto under den siste hendelsen var preget av at Fernando hadde andre kunnskapsrammer enn Umberto og at det derfor ble vanskelig å samhandle med Umberto. Fernando var usikker på hele situasjonen og han valgte å ikke konsultere Umberto eller Claudio. Det kan være ulike grunner til nettopp dette, men en årsak kan være maktrelasjonen mellom dem som var bygget på et klassehierarki. Det var sannsynligvis viktig for Fernando å opprettholde sin status ovenfor de andre arbeiderne på anlegget. Det var tydelig at han ikke skjønnte helt hvordan han skulle behandle Paul sitt utstyr. Selv om Fernando var underordnet Umberto, så var han gjennom sin jobb som driftsformann overordnet de andre arbeiderne på anlegget. Fernando ville opprettholde sin status på anlegget og dette gjorde han ved å late som han innehadde samme kunnskap som Umberto, Claudio og Paul. Når de andre reiser fra anlegget er det Fernando som er øverst i kunnskapshierarkiet. Fernando befinner seg på denne måten i et rolledilemma hvor han hele tiden må veksle mellom ulike roller. Den ene rollen er som underordnet, den andre rollen er som overordnet. Jeg tror at det var viktig for Fernando å vise at han kunne håndtere det ferdiginstallerte utstyret på bakgrunn av installasjonsprosessen. Det var hovedsakelig Paul og Umberto som installerte kameraene, kablene og alt utstyret. Claudio og et par av de andre arbeiderne hjalp til innimellom, mens Fernando og Marcos aldri var med i denne prosessen.

Til tider så er det en enveiskommunikasjon mellom autoritetspersonen og personene som skal følge autoriteten. Denne formen for kommunikasjon gjør at de underlegne ikke stiller spørsmål ved de direkte forespørlene eller oppgavene de får. Dette er den settingen hvor Fernando nikker og samtykker i det sjefen formidler videre til ham. Når autoritetspersonene ikke er tilstede, kan både utsagn og praksis endres. Ovenfor meg kunne arbeiderne på anlegget vise usikkerhet og mangel på kontroll, da jeg ikke hadde noen formell status eller mulighet til å sanksjonere.

Makt og utvikling

Umberto var en person som fremstod for arbeiderne som han som tok avgjørelser på alles vegne. Umbertos rolle på anlegget var egentlig som rådgiver til Claudio, men han fremstod som den ”bestemmende” siden han var høyere oppe i hierarkiet enn Claudio. Det er ikke hvem som har mest kunnskap som bestemmer relasjonen mellom arbeiderne på anlegget og de tilreisende personene, men hvilken kunnskap som legger føringene på relasjonene. Dette illustrere Nustads betraktninger rundt makteffekter. Det at Umberto og Claudio blir plassert øverst, er en makteffekt av ulikheter på områder som utdanning og språkkunnskaper. Samtidig er dette forutsetninger som lå der på forhånd, noe som gjør at de strukturelle forholdene (som klasse og etnisitet) får betydning for skapelsen av relasjonene mellom personene.

Paul, Umberto og Claudio ga uttrykk for at deres kunnskap var noe som arbeiderne på anlegget ikke hadde. Marcos vektla at denne kunnskapen, som ikke var tilgjengelig for alle på anlegget, fantes på grunn av ulik klasses tilhørighet. Både Marcos og Fernando ga uttrykk for at den faktiske kunnskapen som de satte inne med i forhold til lakseoppdrett var bedre enn det Umberto hadde, men i forholdet med dem så var kunnskapen til Umberto den som ble førende som den riktige. Relasjonen mellom Marcos og Umberto er en effekt av blant annet teknologiseringen oppdrettsanlegget. ”Alltid skal nye maskiner og utstyr gjøre en bedre jobb enn oss!” Paul, som hadde reist verden rundt, satt i tillegg inne med en ekspertise som Umberto ikke hadde. I forhold til Umberto og Claudio var denne ekspertisekunnskapen avgjørende for relasjonen mellom Paul og dem. I forhold til arbeiderne var ikke Paul sin ekspertisekunnskap relevant for dem da de ikke kunne kommunisere med han på grunn av språket. Arbeiderne forholdt seg til Paul på samme måte som de forholdt seg til Umberto og Claudio, som en sjef hvis utsagn de ikke stilte spørsmålsteget ved. Selv om Marcos og Fernando mente at deres kunnskap var mer riktig, hadde de ikke mulighet til utøve denne kunnskapsmakten innenfor den gitte rammen. Ovenfor meg var rammene derimot annerledes og maktrelasjonen endret. Jeg som ung jente, uten ekspertkunnskap eller lokal kunnskap om

lakseoppdretten, var under dem i kunnskapshierarkiet. Det at jeg tilhørte middelklassen¹⁷ var ikke noe som la avgjørende føringer på situasjonen. Jeg var først og fremst en ung jente uten relevant kunnskap. Når jeg ble tiltalt som *una niña* (en jente), sa det noe om hvilke rammer som ble lagt på relasjonene. Det at jeg ikke ble tiltalt som en *una mujer* (en kvinne) fortalte mye om hvilken status jeg ble gitt.

Disse eksemplene viser at en ikke bare må se på makt som en relasjon, eller som en makteffekt. En må gå opp på et ”høyere nivå” og se på den strukturelle makten (se kapittel 1). Strukturell makt er med på å forme det sosiale feltet av handlinger. Dette gjør noen handlinger mulige, samtidig som det umuliggjør andre handlinger (Wolf 1994:219). På oppdrettsanlegget har Fernando og Marcos begrensede muligheter på grunn av strukturelle forhold som hierarkisering og språk. Bourgois (2003) skriver om hvordan Puerto Ricanere i East Harlem har begrensede muligheter på grunn av de strukturelle forholdene som finnes i det amerikanske samfunnet. Puerto Ricanernes historie i New York er preget av diskriminering og undertrykkelse på grunn av historisk og politiske årsaker som personene i East Harlem ikke har kontroll over. De må handle innenfor disse strukturene, men handlingene får nødvendigvis ingen rekkevidde. Den sosiale differensieringen i region ti har dype røtter fra økonomisk og historisk forhold, som gjør at arbeidere som Fernando og Marcos ikke kan gjøre motstand mot Paul og Umberto. Disse forholdene har en lang og komplisert historie som jeg ikke har plass til å ta med her. Kort fortalt så henger den sosiale differensieringen i region ti sammen med områdets historie som et sted måtte ”siviliseres” og som ble kolonialisert av tyskere. Disse tyskerne anla store gårder hvor lokalbefolkningen ble ansatt. Selv om lokalbefolkningen har endret arbeid, så har ikke de strukturelle forholdene endret seg.

Motstand

Marcos tanker rundt bruken av dødfisknota kan illustrere Liabøs poeng om at det ikke alltid er nyttig å overføre teknologi. Jeg fikk forklart både tanken bak og praksisen bak bruken av

¹⁷ Marcos sa eksplisitt til meg at jeg tilhørte middelklassen under en av samtalene vi hadde.

dødfisknota da jeg jobbet på et oppdrettsanlegg i Norge. For meg fremstod det både som et enkelt og logisk verktøy å bruke. Dette sa jeg til Marcos, noe som han syntes var ganske rart. ”Hvorfor har det ikke da lyktes å overføre bruken av dette utstyret som for nordmennene fremstår som veldig lett å bruke?” Dette var et retorisk spørsmål som Marcos stilte, og verken han eller jeg hadde svaret på det. Det kan selvfølgelig være mange grunner til at de ikke bruker dette utstyret. Jeg antar at en av grunnene er at dødfisknota tar fra dykkerne jobben, og dette vil mange motsette seg. De forstår muligens hvordan nota skal brukes, men velger å si at de ikke gjør det. Ved ikke å bruke nota, uttrykker de en motstand mot teknologiseringen av oppdrettsanlegget. Dette blir igjen en motstand mot globalisering, da det er den transnasjonale flyten av teknologi som gjør dette utstyret/teknologien tilgjengelig på deres oppdrettsanlegg. Arbeiderne på oppdrettsanlegget er tidligere bønder som nå er avhengig av jobben på anlegget. Nytt utstyr og ny teknologi gjør at en trenger mindre mennesker på jobb. Arbeiderne møter i tillegg det nye utstyret med skepsis da de får lite opplæringen i hvordan bruke utstyret. I frykt for å miste jobben vil arbeiderne til en viss grad la seg diktere og godta at de befinner seg nederst i hierarkiet. Det vil alltid være noen andre som står klar for å ta over jobben deres. Dette gjør at maktrelasjonene mellom Umberto og Marcos ikke er en effekt av vellykkede forbindelser som Latour mener. Frykten for å bli sanksjonert (miste jobben) gjør at Marcos, Fernando og de andre arbeiderne, ikke har noe annet reelt valg enn å gjøre som Umberto sier. De strukturelle forholdene legger føringer på samhandlingen, og personens agency blir overstyrt.

I det Umberto og Paul forlater anlegget er det opp til Fernando og de andre arbeiderne å ta i bruk den nye teknologien/kunnskapen på en riktig måte. Jeg ble fortalt etterpå av en annen informant, Pedro, at en arbeider som Fernando kunne ”sabotere” vellykketheten til nytt utstyr. Pedro var avdelingssjef i et transnasjonalt oppdrettsselskap. Han hadde jobbet innenfor den chilenske lakseindustrien siden 1980-tallet, og han var svært opptatt av lokalbefolkningens rolle innenfor en næring som stadig ble mer og mer ”internasjonalisert”. Pedro mente at hvis arbeideren ikke ville ha nytt utstyr på anlegget, kunne arbeiderne si at det nye utstyret ikke fungerte som det skulle. Denne forklaringen på at utstyret ikke virket, ble og brukt når de ikke skjønnte hvordan utstyret fungerte i utgangspunktet. Pedro understrekte at dette ofte skjedde fordi arbeiderne var veldig opptatt av å ikke virke dummere eller dårligere enn sine

overordnede. Dette var arbeiderklassens form for opprør (*resistance*) mot det etablerte maktforholdet mellom de underordnede og de overordnede, men dessverre gikk det utover en effektiv drift av oppdrettsanleggene i følge Pedro. Paul uttrykte noe av det samme under lunsjpausen, og han sa at han innså at han hadde begrenset kontroll, da han ikke visste hva som skjedde på anlegget når han ikke var der selv.

I motsetningen til Foucaults panoptikon som fungerte som det perfekte kontroll organ på laksebedriften ETS i kapittel tre, var det mangelen på kontroll som bekymret de tilreisende personene til oppdrettsanleggene. Mangelen på overvåkning gjorde at det var rom for arbeiderne å gjøre motstand på anlegget. På samme måte som på ETS, kan motstand bli en konkret reaksjon på makten og mot maktutøverne. Pedro mente at han så noen mønstre i motstandsformen til arbeiderne som gikk ut på å sabotere utstyret. Dette er Pedros tolkning, men som han selv sa, hadde han aldri spurt om det var dette som var årsakene for ”sabotasjene”. Arbeidernes motvilje mot å ta i bruk nytt utstyr kan ses på som en form for motstand mot ”globaliseringen” av oppdrettsanleggene eller som et direkte opprør mot de som dominerer. James Scott mener at :the dominated are always resisting...(Scott 1985). Foucault sier noe av det samme når han sier: ”Where there is power, there is resistance” (Foucault 1990:95). Selv om de prøvde å oppheve sosiale skiller på anlegget, er det problematisk fordi skillene ellers fins i samfunnet.

Dette kapittelet har i stor grad handlet om grensefeltene (*interface*) mellom lokale praktiser innenfor lakseoppdrett og global flyt av teknologi og kunnskap. Ved å se på grenseflatene kan en se hvordan makt og temporal segregering skapes mellom ulike mennesker. Grenseflatene er med på å vis hvordan maktrelasjoner skapes, opprettholdes og endres.

Det finnes møter hvor omreisendes teknologi/kunnskap har andre forutsetninger enn det jeg har vist ovenfor. Dette er møter hvor det er en mer gjensidig utveksling mellom de lokale og de globale, og hvor lakseindustrien fungerer som et bindeledd. I disse møtene forutsettes en felles plattform hvor utveksling av transnasjonal kunnskap skal foregå. Dette skal jeg snakke mer om i neste kapittel.

Globalitet er et problematisk begrep i mange sammenhenger, da ingen eller ingenting er helt globalt. Globalitet knyttes ofte opp mot lokalitet, hvor det lokale blir det motsatte av det globale. Nustad fremhever at en må se på hvordan noen aktører har muligheten til å produsere effekter på en transnasjonal skala (2003b:143). Det som utgjør forskjellen er aktørens rekkevidde i rom (*space*) (ibid.:130). Arbeiderkvinnene på ETS inngår i den globale lakseindustrien da de er med på å produsere et produkt som blir solgt andre steder i verden. Fernando og Marcos på oppdrettsanlegget er innlemmet i den globale laksenæringen, da de internasjonale økonomiske sidene ved laksenæringen kan være med på å bestemme hvilket teknologisk utstyr de får tilgang til. Samtidig har ikke kvinnene på ETS noen eller liten rekkevidde utover sin arbeidsstilling. De er ikke i stand til å produsere noen effekter i det hele tatt på et transnasjonalt nivå. Paul fremstår i utgangspunktet som en aktør som kan ha effekt på transnasjonal skala på bakgrunn av sin posisjon som lakseekspert. Det viser seg at Paul ikke får dette til på grunn av ulikheter i kunnskapsgrunnlag som språk, klasse og etnisk tilhørighet (strukturelle forhold). Forutsetningene som lå til grunn for samhandlingen blir avgjørende for hvilke relasjoner som lykkes. Dette går til en viss grad i mot Nustads og Latours syn på makt som effekt av vellykkede forbindelser.

I neste kapittel vil jeg se på en transnasjonal bedrift som lykkes tilsynelatende å skape effekter på et transnasjonalt nivå, men som med nærmere ettersyn "hindres" av lokale aspekter. Jeg vil i tillegg ta med noen betraktninger om fiskerimessen Pesca Sur, som et eksempel på en transnasjonal aktør som greier å skape effekter på tvers nasjoner og nasjonaliteter.

6 Transnasjonale arenaer

I dette kapitlet vil jeg konsentrere meg om en internasjonal laksefabrikk, ABC, og en transnasjonal fiskerimesse, Pesca Sur. Kapitlet viser hvordan de lokale aspektene overskygger eventuelle globale forbindelser.

Uavhengig av hvilket globaliseringsperspektiv en tar utgangspunkt i, er oppdrettslaksen i Chile plassert i et transnasjonalt forløp hvor den beveger seg mellom ulike steder. Når laksen forflytter seg fra et sted til et annet sted, kan den få ulike kulturforståelser knyttet opp til seg. Dette er det Kopytoff vektlegger når han snakker om tingens kulturelle biografi, hvor den kulturelle biografi må ses som kulturelt konstruerte enheter (Kopytoff 1986:68). Dette innebærer at oppdrettslaksen kan ses på som en kulturelt konstruert enhet. Alt som reiser sammen med laksen er utsatt for de samme redefineringsene, enten det dreier seg om teknologi, mennesker, genetikk, kapital eller kultur. Når ting forflytter seg fra et sted til et annet sted, vil det nødvendigvis innebære en oversettelse i meningsforståelse. Denne oversettelsen er avgjørende for hvordan lakseindustrien blir uttrykt i Chile.

Pfaffenberger (1988) viser hvordan objekter i verden er blitt fetisjert på den måten at vi frigjør objektene fra de relasjonene de ble skapt i. Den globale forbruksvaren laks er et produkt som er skapt av ulike personer og på ulike steder. Laksen sin reise fra egg til ferdig produkt er både komplisert og lang, og den involverer mange ulike aktører og nettverk. Et av disse nettverkene er de internasjonale bedriftene som jeg vil si noe mer om.

Når jeg snakker om en internasjonal bedrift i Chile, innebærer det at bedriften kjennetegnes ved at den har en bedriftsstruktur som blir oppfattet som europeisk eller amerikansk. Dette tar

opp i innledningen til kapittel tre hvor jeg diskuterer hvordan ETS oppfattes av lokalbefolkningen. I dette kapittelet vil jeg se på hvordan en internasjonal bedrift er preget av det lokale stedet og den lokale kulturen. Denne bedriften, som jeg velger å kalle ABC, var på tross av sin anstrengelse for å være internasjonal, i høy grad preget av stedet og det lokale.

En internasjonal bedrift

Det første som slo meg da jeg kom på ABC, var hvordan de ville vise at de fremsto som internasjonale i motsetning til chilenske. Mens oppholdet mitt på ETS nærmest ble en studie av chilensk bedriftskultur, fremstod ABC som annerledes enn ETS. Ved nærmere ettersyn fant jeg ut at bedriftene var ganske like på mange områder, men at ABC var utstyrt med flere fasiliteter og rutiner som jeg kunne kjenne igjen fra en norsk bedriftskultur. De fremstod derfor som noe trygt og kjent, i motsetning til ETS som var fremmed og ukjent.

Jeg kan ikke sammenligne bedriftsstrukturene på ABC og ETS detaljert mot hverandre, da jeg ikke var lenge nok på ABC til å få nok materiale til en slik sammenligning. Men at bedriftskulturen var noe annerledes kom til syne gjennom de første omvisningene og samtalene jeg hadde på ABC. Dette gjorde at jeg tidlig antok at ABC var mer internasjonal enn chilensk, noe som ledelsen på ABC uttrykte flere ganger.

Etter å ha besøkt de ulike delene av produksjonsforløpet på ABC og hatt intervjuer med forskjellige personer, viste det seg at antagelsen min bare stemte delvis. ABC sa at de hadde tillagt seg en internasjonal bedriftsstruktur, og de var svært bevisste på dette. Det at bedriften skal være internasjonal betyr at bedriften har noen overordnede mål som bryter med tradisjonell chilensk bedriftskultur. Et av målene var de ansattes oppfatning om at bedriften var internasjonal når klassehierarkiet og kjønnsinndelingen på bedriften ble brutt opp. Dette er noen av stereotypene chilenerne har om internasjonale drevet bedrifter i utlandet, og at det er slik i Norge. Slike stereotyper er ikke nødvendigvis riktig. Mine egne erfaringer fra norske laksebedrifter viste meg at det var et skille mellom administrasjonen og oppdretterne. På en laksebedrift på Vestlandet uttrykte arbeiderne på fire av oppdrettsanleggene at de opplevde

avstand mellom seg selv og ledelsen. De følte at ledelsen overkjørte dem og trodde at de var bedre enn dem. Magnussøn (in prep.) opplevde gjennom sine studier innenfor norsk laksindustri, klare forskjeller mellom hvem som satt med hvem i kantinen. Det var klar sosial differensiering på bedriftene i Norge, på samme måte som jeg erfarte den sosiale differensieringen på chilenske laksebedrifter. Dette viser at det kanskje er en universell tendens til at det er sosial differensiering på bedrifter som har klare inndelinger på hvem som jobber på "golvet" og hvem som ikke gjør det. Dickey (2000) skriver om hvordan klasse kan konstrueres i arbeidssituasjoner. Dette er fordi ulike klasser utfører forskjellig type arbeid, og hvor dette ofte gjør at eliten ser ned på arbeiderklassen som utfører (etter deres mening) degraderende arbeid. Det gir en motsetningsfull relasjon mellom arbeidstakere og arbeidsgivere. Samtidig som hierarki er typisk for laksebedrifter også i andre land, så fungerer avstratifiseringen i region ti som et mål på internasjonalisering.

I innledningen til kapittel fire skrev jeg hvordan en internasjonalisert bedrift betydde "gjort europeisk eller amerikansk". ABC er blitt internasjonalisert ved at den er til en hvis grad er gjort "norsk". I motsetning til ETS som feilet på de ulike kriteriene som ville gjort bedriften "internasjonal", oppfylte ABC disse kriteriene. Et av kriteriene var bruken av mer teknologisk utstyr som gjorde at en trengte færre arbeidere. Fysiske konstruksjoner som et åpent og lett oversiktlig rom, var og viktig. Felles kantine og bruken av "internasjonal" bedriftsorganisering fremstod likevel som de viktigste kriteriene. På ABC ble dette svært synlig gjennom likhetstankegangen. Enhver bedrift kan ha en såkalt internasjonal bedriftsstruktur, men bedriftene vil alltid bli påvirket av det lokale stedet, de lokale menneskene og den lokale kulturen. Eriksen skriver:

"The ideational, and institutional framework of the flows may be 'placeless' or global in principle (the Internet is, and so are the software and the global salmon market), but their instantiation necessarily involves situated agents and delineated social contexts" (2003:4).

Ideen om likhet er viktig oppfattelsen av internasjonalisering i region ti. Som jeg skal komme tilbake til var det nettopp likhetsideologien som ble dratt fram som det vesentlige aspektet for å internasjonalisere ABC. Lakseindustrien har kommet til Chile blant annet fra Norge, og

dette har gjort at norske verdier og holdinger har blitt synlige for chilenerne. ABC er i et transnasjonalt nettverk, siden selskapet har avdelinger i flere land, inkludert Norge. I de transnasjonale nettverkene ”flyter” det ulike kulturelle forestillinger. En av forestillingene kan sies å være likhetstankegangen. Dette gjør at den chilenske forståelsen av internasjonalisering er preget av selektive aspekter, i dette tilfellet – den norske tankegangen om likhet (Gullestad 2002). Forståelsen av internasjonalisering på ABC blir i så måte en ”fornorsket internasjonalisering”. Internasjonalt blir ikke noe stedløst eller globalt, da det trekker på aspekter som er selektivt trukket ut fra nye verdier som er blitt tilgjengelige gjennom transnasjonale nettverk. Dette er med å gjøre at forestillingen om fravær av klasse og hierarkisering blir et viktig tegn på at noe er ”internasjonalt” i Puerto Montt.

På tross av denne internasjonaliseringen, satt jeg igjen med en følelse av at ABC på mange områder like chilenske som ETS. Som de empiriske beskrivelsene mine vil vise, ble den chilenske kulturen uttrykt gjennom både språk og romlige grenser på ABC. Klasse- og kjønnsdelingen som virket legitim på ETS var òg til stede på ABC, bare bedre gjemt. Dessverre fikk jeg ikke snakket så mye med arbeiderne på golvet på ABC. Materialet mitt bygger derfor mest på observasjon, samtaler med andre arbeidere som kjente noen på ABC eller hadde jobbet der selv tidligere, og samtaler med mellomledere og ledere på bedriften. Dette gjør at analysen min blir noe ufullstendig i forhold til analysen som jeg gjorde på ETS. Jeg mener likevel at ved å bruke mine empiriske eksempler fra ABC, kan jeg si noe om hvordan bedriften i høyeste grad er lokal selv om den kanskje inngår mer direkte i den globale lakseindustrien enn ETS.

Derfor er ABC nesten ikke chilensk

En av mellomlederne på ABC, Luis, var svært opptatt av å fortelle om hvordan ABC hadde bygget opp en chilensk bedrift til å bli en bedrift med internasjonal bedriftsorganisering. Ulike ledere for de forskjellige avdelingene på bedriften bekreftet oppfatningen om at ABC hadde en internasjonal organisering og at dette var bedre en chilensk organisering.

Luis trakk løpet av samtaleene våre fram alle de ulike ting som han mente at var helt unike for ABC. En av tingene var venterommet for arbeiderne. Venterommet betydde at arbeiderne ikke trengte å stå ute i regnet når de ventet på bussen. Dette var en oppgradering i forhold til de chilenske bedriftene som bare hadde små og dårlige buss-skur. ABC hadde òg spesielle vilkår for mødre og gravide som var ansatt på fabrikken. I det hele tatt hadde kvinner mange spesielle frynsegoder på ABC. Dette var svært viktig for det betydde at ABC anerkjente hvor viktig kvinnene var på bedriften. I følge Luis var det alle disse små tingene, og spesielt arbeidet som var rettet mot kvinnene, som gjorde ABC annerledes enn de andre bedriftene.

Luis:

”Her på ABC får kanskje de litt mindre lønn enn andre steder, men frynsegodene som følger med jobben er mye mer verdt enn litt høyere lønn. Melkepenger, egenmelding, tannlege, røykerom, varm garderobe, dusj, venterom, to måltider om dagen, spesielle vilkår for gravide, kveldskoler, aktivitetsgrupper, fagorganisasjoner – dette er bare noe av det vi kan tilby til våre arbeidere. Hvis dette ikke er bra så vet ikke jeg! Målet vårt er at de skal føle at bedriften er en familie (*como una familia*) – et samhold.”

Luis var mer opptatt av å spørre meg om hvordan ting fungerte i Norge enn å svare på mine spørsmål. For han var det viktig å få en bekreftelse på at bedriften var ”ikke-chilensk”, gjennom å høre at ABC lignet på andre bedrifter i utlandet. Selv om jeg sa at jeg hadde begrensede kunnskaper om bedriftsstruktur og kultur på norske laksebedrifter, måtte jeg fortelle alt jeg visste og han noterte ned alt jeg sa. Han sa selv at han egentlig ikke hadde noen kjennskap til Norge eller nordmenn. Luis’ spørsmål om hvordan ting fungerte i Norge hang kanskje sammen med at han håpte på at ABC var så internasjonal som han trodde den var. Gjennom våre samtaler ble Luis klar over forskjellene mellom bedriften hans og bedrifter i Norge. Det som overrasket han mest, var hvor få arbeidsledere det var på en norsk bedrift i motsetning til i Chile, hvor mye ansvar en arbeider langs filetlinjen kunne få, og at arbeidslederne i mange tilfeller gjorde samme jobb som arbeiderne langs filetlinjen. I følge Luis var ABC avhengig av å ha mange ledere ellers ville ikke jobben blitt gjort. Arbeiderne måtte passes på og disiplineres, og en kunne ikke gi dem noe ansvar. Dette er i tråd med

mellomledernes oppfatning av arbeiderne på ETS. Luis konkluderte med at norske filetlinjearbeidere ikke var det samme som chilenske filetlinjearbeidere, og at bedriften heller ikke var så internasjonal som han selv trodde den var. Han sa at han hadde fått inntrykk av at bedriften var internasjonal gjennom ledelsens utsagn og handlinger. Luis lurte på hva bedriften egentlig var hvis den ikke var internasjonal fordi den var jo ikke noe særlig chilensk. Jeg prøvde å si at selv om norske bedrifter gikk for å være internasjonale, var de samtidig i høyeste grad norske. Luis sa at internasjonale bedrifter var stedløse i den betydningen at de bare ble minimalt preget av det lokale stedet. Det var dette som var problemet til Chile, at de ikke greide å bli "kvitt" det lokale preget ved bedriften. Han understrekte at problemet først og fremst var arbeiderne langs linja. Når en først fikk skikk på dem gjennom blant annet undervisnings- og opplysningstilbudene som bedriften hadde, kunne ABC fullt ut bli en internasjonal bedrift. Det var svært viktig for Luis å opprettholde avstand til arbeiderne. Han ville ikke gi fra seg sin plass i hierarkiet, samtidig som han mente delvis at klasse- og kjønnsdifferensieringen var en av de tingene som gjorde bedriften chilensk. "Internasjonaliseringsoppfatningen" til Luis var preget av et norsk syn, nemlig at klasse var fraværende i bedriftsstrukturen. Ved å holde på sin plass i hierarkiet, blir Luis selv en av de største hindringene for å internasjonalisere bedriften i forhold til likhetstankegangen. Luis skaper en temporal segregering mellom seg og arbeiderne.

Jeg nevnte i innledningen at etnisitet og rase er to viktige aspekt ved de strukturelle forholdene i Chile. Luis' syn på arbeiderne kan kobles opp mot dette. Luis var en middelaldrende mann med et utseende som like godt kunne være europeisk som søramerikansk, og som hadde et navn som ikke var vanlig spansk klingende. Som Luis påpekte var navnet mitt mye mer chilensk enn hans, og jeg så ut som en vanlig chilensk jente. I hele Sør-Amerika skilles det mellom lysere og mørkere hudfarge. I mange tilfeller blir de hvite kalt gringo (som oftest lyst hår og blå øyne, i tillegg til lys hud), men dette er et ord som bærer med seg negative assosiasjoner. Mine "hvite" informanter kalte verken seg selv eller andre hvite for gringo, men de skilte mellom lyse og mørke. Etter feltarbeidet ble jeg oppmerksom på at nesten ingen hadde snakket om hudfarge da de snakket om klasseinndelingen i Puerto Montt. Selv om jeg ikke har noen tall eller systematiske undersøkelser innenfor dette området, opplevde jeg kun en gang en mellomleder som var

mørk i huden og som ikke hadde noen europeiske aner. Samtlige av mellomlederne eller lederne på de bedriftene jeg besøkte, hadde enten europeisk utseende eller europeisk klingende navn (som oftest tyskklingende). Det var tydelig at de som var mørke ble plassert i en bås, som var arbeiderklassen eller en lavere klasse. Samtidig opplevde jeg ofte at det ikke skulle snakkes om hudfarge. Stølen (1996) skriver om hvordan de skiller mellom gringo (hvithudede) og *criollos* (blanding av spanjoler og innfødte) på landsbygda i Argentina, og hvordan gringoene ser seg selv som moralsk overlegne. Dette stemmer også for mitt felt. Astrid Breidlid (2004) forteller om hvordan Cristian, som driver en gård som ligger i samme området som Puerto Montt, oppfattet de mørke ansatte han har på gården. De ansatte til Cristian tilhører arbeiderklassen, mens han selv er en del av den tyskchilenske eliten i området.

” [...] de var udugelige og måtte hele tiden passes på slik at de ikke gjorde noe galt [...] arbeiderne ikke har utdanning. De vokste opp på landet, men er vant til gammeldags teknologi, slik at det er vanskelig for dem å omstille seg til moderne teknologi. Hvis de gjør en feil, er det han som må betale konsekvensene og gå konkurs. De synes tydeligvis at arbeiderne er uforsiktede, uansvarlige, udugelige, kunnskapsløse, sløsende og dårlige personer” (Breidlid 2004:38-39).

Breidlid forsetter med hvordan dette synet gjøres gjeldende for alle fattige chilenerne. Fattige chilenerne er en egen gruppe som tyskchilenerne ser ned på. En av lederne på ABC snakket om hvordan den chilenske arbeiderklassen var late (*flojos*), lite arbeidsvillige, tok de letteste utveiene, brukte snarveier når de kunne og ventet på at ting skulle komme rett i fanget deres. Problemet var at chilenerne ”egentlig var intelligente mennesker, men med mye ubrukt kapasitet”. Selv om han snakket om chilenerne (*los chilenos*), fikk jeg inntrykk av at han snakket om arbeiderklassen. Han tilhørte selv middelklassen, hadde vært i Norge flere ganger, snakket flytende engelsk, var svært samfunnsengasjert, og så ikke på seg selv som *flojos*. Han regnet ikke seg selv som en typisk chilener fra Puerto Montt, og mente at arbeiderklassen måtte ”utvikles”. Han skapte en temporal segregering mellom seg og arbeiderklassen, på samme måte som Luis gjorde. Det som er sentralt her er hvordan noen ting blir viktigere enn andre når en kategoriserer andre mennesker. Luis og de andre mellomlederne knytter

arbeiderne opp mot stereotypier som ”dårlige mennesker”. Arbeiderne får tillagt seg disse aspektene blant annet gjennom hudfarge. Dette er det som blir viktig for å kunne ”internasjonalisere” bedriften, samtidig som arbeiderne blir årsaksforklaringen på hvorfor det er en mangel på ”internasjonalisering” på ABC. Her knyttes internasjonalisering opp mot en utviklingstankegang, i tillegg til en likhetstankegang. Sammen blir disse tankegangene et viktig tegn på hva som er internasjonalsert og hvordan de kan bli internasjonalsert.

Reproduksjon av maktrelasjoner

På ABC spiste alle samme mat til lunsj og alle satt i samme kantine. Under samtalene med de ulike delene av ledelsen, var dette svært viktig å få frem som et spesielt trekk ved ABCs strategi ovenfor arbeiderne. Strategien var å lage et samhold i bedriften på tvers av arbeidsstillinger og klassebakgrunn. Målet med felles kantine var dermed å minske gapet mellom de ansatte, og ikke ha den sosiale differensieringen som var typisk chilensk, som jeg i følge den daglige lederen kunne finne på ETS.

Kantinen på ABC var et fysisk stort, åpent og lett oversiktlig rom. Bordene var spredt utover hele rommet, og hvert bord hadde plass til cirka åtte personer. Alle arbeiderne måtte registrere seg på en datamaskin før de kunne hente lunsjen sin. En gang vi skulle lunsj, gikk jeg bort for å sette meg på et langbord hvor det allerede satt to arbeidere fra filetlinjen. Dette kunne jeg slå fast på bakgrunn av klærne de hadde på seg, da arbeidsantrekket viste hva en jobbet med på bedriften. Luis, som kom bak meg, ropte på meg og sa at der skulle vi ikke sitte. Luis gikk lenger inn i rommet og jeg måtte følge etter han. Vi satt oss ved et tomt bord og hvor det kun satt personer fra administrasjonen ved de nærmeste bordene. De gangene jeg skulle spise i kantinen, prøvde jeg å sette meg med personer som jobbet langs filetlinjen, og hver gang fikk jeg ”ikke lov” til det. Vi måtte gå lengst inne i kantinen og sette oss ved at bordene der.

På slutten av oppholdet mitt på ABC spurte den daglige lederen meg om jeg hadde lagt merke til hvor bra kantinen deres var. Alle fikk tilbud om samme mat uavhengig av arbeidsstilling. Den daglige lederen mente at dermed var de med på å oppheve de klasseforskjellene som

fremdeles eksisterte i Chile. ”I kantinen ABC sitter vi alle sammen ved samme bord og alle kan snakke med alle, vi er alle like.”

Det siste utsagnet til den daglige lederen er viktig å legge merke til. En ting som jeg la merke til, var nettopp hvordan noen bord sto frem som reserverte for personer i administrasjonen, og at administrasjonen ikke satt seg ved arbeiderne ”sine” bord. Det var et skille gjennom bordplasseringen, og det ble etablert usynlige grenser innenfor det åpne kantine området. Det offentlige rommet blir dermed med på å skape usynlige fysiske grenser. På bakgrunn av opplevelsen i kantinen på ABC kan jeg si noe om hvordan grenser ofte kan føre til reproduksjon av kategorisering og klasseskiller. Pellow (1996) viser i sine studier hvordan rom og romlige grenser kan uttrykke sosial rang, og hvordan grenser derfor kan være et maktmiddel. Grensene vil da uttrykke maktrelasjoner som begrenser de ansattes (de dominertes) atferd. Kantinen var et rom som bidro til at de ulike maktrelasjonene på ABC ble opprettholdt. Aktørenes plasseringer på ABC er helt klart farget av sosial differensiering og rang, da det virket som det var utelukket at vanlige arbeidere skulle dele bord med noen i høyere stillinger.

Kantinen fremstod for meg som et sted hvor opphevelsen og reproduksjon av etablerte maktrelasjoner må ses i sammenheng med hvordan resten av bedriften var organisert. Det var kun når det var snakk om kantinen, at både Luis og daglig leder fremhevet opphevelsen av sosiale skiller og hvor de snakket om ”oss” på bedriften. Når det var snakk om andre sider eller områder ved bedriften ble den sosiale differensieringen på ABC høyst levende gjennom språket til de ulike ledere. Det var alltid et skille mellom oss (vi som jobber i administrasjonen og som tilhører middelklassen) og dem (de som jobber med selve fisken og som tilhører arbeiderklassen). På tross av at de snakket om hele bedriften som ”oss”, så ble dette ikke noe ”oss” på grunn av at de differensierte og distanserte seg fra arbeiderne når de kunne. En av produksjonslederne sa at arbeiderne på golvet nesten kunne sammenlignes med en flokk villmenn som måtte siviliseres, og at det var deres ansvar å gjøre dette. Dette kunne de gjøre blant annet gjennom utdanning og frynsegoder som bedriften kunne tilby. Målet til ABC var jo å skape et samhold, en familie, men han (og de andre som tilhørte middelklassen) var egentlig ikke med i denne familien. ”Vi vil jo aldri omgås på fritiden, og det er heller ikke

viktig for oss å ha den familietilhørigheten, da vi ikke trenger dette nettverket.” Det virket som ledelsen på bedriften drev med ”hjelp til selvhjelp” i forhold til arbeiderne gjennom frynsegodene og tilbudene som bedriften hadde. De mener at en må se på bedriften som en familie, men dette var et mål de satte på vegne av arbeiderne, de var selv ikke med i denne familien. Her kommer igjen dette synet om at noen skal utvikles, da de andre ikke er like utviklet som dem selv. Dette er et eksempel på utviklingsdiskursen som en finner overalt i Chile, at arbeiderklassen ikke er kommet opp på middelklassens nivå. Det skapes en temporal segregering mellom klassene innad på ABC (og ETS). Bedriften blir ”bra” når arbeiderne bare kommer opp på deres (ledelsenes) nivå. Denne ”hjelp til selvhjelp” taktikken stemmer delvis overens med postutviklingsteorier, hvor utviklingen går ut på de som skal utvikles, skal utvikles på egne premisser. Dette får de ikke til på ABC da de opererer med en temporal segregering som skaper makteffekter mellom arbeiderne og ledelsen.

I Chile har arbeiderne liten mulighet til å ta noen sjanser, da de ikke kan ta noen avgjørelser uten ledelsens godkjenning. Mange av arbeiderne vil heller ikke ta noen avgjørelser, da de selv står til ansvar hvis noe går galt. Arbeiderne har dermed kun en sjanse i Chile, og de har lite rom for å feile. Luis hadde en oppfatning om at løsningen på bedriftens problemer var å få skikk på arbeiderne. Dette mente han kunne gjøres blant annet gjennom allmøter hvor de underviste i bedriftens verdier og økte kunnskapen om lakseproduksjon til arbeiderne. Målet med slike allmøter var at arbeiderne selv skulle komme med ideer og løsninger på en mer effektiv drift ved bedriften. Problemet var bare at ingen sa noe på møtene, og Luis mente derfor at disse allmøtene ikke var fruktbare å ha. Luis spurte meg om jeg synes dette var rart, siden at slike møter fungerte helt sikkert i Norge. Jeg fortalte at ikke visste i hvor stor grad allmøter fungerte, men at jeg trodde nok at det var vanskelig av og til for arbeiderne å si fra om problemer. Til dette nikket Luis samtidig som han sa: ”Men jeg tror nok at møtene er bedre i Norge. Der er arbeiderne flinkere, og de har jo et annet forhold til ledelsen.” Dette eksempelet er med på å vise hvordan Norge er blitt standarden, og at tanken om likhet blir det sentrale aspektet. Sentralt blir også oppfattelsen av at arbeiderne i Norge er bedre enn chilenske arbeidere.

Det norske i møte med det chilenske

Norske verdier og kulturelle modeller blir tilgjengelig for lokalbefolkningen gjennom ulike kanaler. Et eksempel på dette er Magnus, en norsk mann som jobbet som en overordnet på en brønnbåt i region ti. Magnus fortalte om hvordan hans omgang med de ulike arbeiderne på båten hadde skapt misnøye og problemer i begynnelsen. Han hevdet at han omgikk alle som arbeidet på båten likt. Videre fortalte han at han spiste sammen med alle, og alle kunne henvende seg til ham. Det som overrasket Magnus var hvordan de andre overordnede reagerte på oppførselen hans som upassende, og mente at slik skulle ikke en overordnet offiser oppføre seg. Arbeiderne hadde vært skeptisk til Magnus i begynnelsen da de var sikker på at han hadde en skjult agenda med sin oppførsel. Magnus fortalte at han ikke brydde seg om hvordan arbeiderne og de overordnede reagerte på hans oppførsel, for han syntes nå at det var sånn ting skulle være. Dette er igjen et eksempel på hvordan norske verdier (likehetsideologien) kommer til Chile gjennom den transnasjonale flyten mellom landene. Samtidig betyr bevegelse fra et sted til et annet sted en oversettelse, noe som gjør at det som forflytter seg opprinnelige, blir tolket på ny da det kommer inn i en ny kontekst.

Magnus poengterte gjentatte ganger at han aldri helt greide å komme innenfor noen av gjengene på jobb, på tross av at han var på "god fot" med alle han arbeidet med. Den norske likhetstankegangen kunne ikke oversettes inn i den chilenske kulturen. Magnus hadde på denne tiden vært nesten et år i Chile, men snakket nesten ikke spansk. Han mente selv at dette ikke var noe problem fordi de andre snakket engelsk på båten. Jeg ble ganske overrasket over dette. Mine erfaringer viste at arbeiderne vanligvis snakket ganske dårlig engelsk eller at de ikke kunne noe engelsk i det hele tatt. Han sa at de ikke snakket engelsk da han kom, men at de faktisk hadde lært masse engelsk siden han ikke snakket spansk. Dette er et eksemplet på hvordan den globale lakseindustrien virker inn på den lokale befolkningen. De lærer nå et nytt språk og de blir dermed mer innlemmet med resten av verden. Et viktig poeng er at det er Magnus som presenterer det "internasjonale" for lokalbefolkningen. Han representerer selektive kulturelle verdier. Dette er med på å gjøre at internasjonalisering knyttes opp mot norske standarder, på samme måte som Luis og ABC har en "fornorskningstankegang".

Den chilenske laksenæringen forbindes opp mot resten av verden på andre måter enn bare ”møte” med norske verdier. Et eksempel på dette er den internasjonale fiskerimessen, Pesca Sur.

Pesca Sur mars 2005, Foto: Karoline Andaur

Pesca Sur som transnasjonal arena

Pesca Sur 2005 er en internasjonal fiskerimesse som finner sted i Concepcion. Messen ble holdt første gang i mars 2005. Pesca Sur kan sies å være en transnasjonal arena, da messen er et møtepunkt for ulike aktører fra ulike nasjoner innenfor næringen. Messen er en viktig arena for skaffe seg kontakter, selge produkter og holde seg oppdatert innenfor teknologiutviklingen. Hendelser på Pesca Sur kan føre til endringer på ulike nivåer.

På Pesca Sur blir bedrifter presentert for det nyeste teknologiske utstyret innenfor fiskerinæringen. Dette kan for eksempel føre til at en bedrift bestemmer seg for å kjøpe nytt utstyr som skal brukes på et oppdrettsanlegg. Nytt utstyr kan føre til at en trenger færre arbeidere på anlegget. Fernando og Marcos kan i så måte bli direkte påvirket av det som skjer

på Pesca Sur. Det samme gjelder for kvinnene på ETS som kan få sparken hvis ETS velger å kjøpe nye maskiner som kan gjøre den samme som jobben kvinnene gjør.

Et annet eksempel er det norske selskapet C-Flow som blant annet har spesialisert seg på brønnbåter. En brønnbåt er et fartøy som transporterer levende fisk over lengre avstander. I Norge har en brukt brønnbåt i mange år for å frakte laks fra mærdene og videre til slakteriet. I Chile har en slaktet laksen ute på mærdene og bruken av brønnbåt har vært liten. I løpet av de siste årene har chilenerne tatt i bruk flere og flere brønnbåter. C-Flow var representert på Pesca Sur og de har etablert en egen datterbedrift i Puerto Montt. Bruken av brønnbåt fører til at en ikke vil slakte laks på mærdokanten lenger, og dette vil få direkte innvirkninger på de som jobber på oppdrettsanleggene. Det kan føre til at arbeidere får sparken, da det ikke er bruk for dem lenger på anlegget.

Fiskerimessen er en møteplass for ulike deler av næringen, men det er ikke alle som er representert. Denise og Maria hadde aldri hørt om Pesca Sur, og de skjønnte heller ikke helt hvorfor jeg skulle dit. Hva var det som var så spennende med en fiskerimesse? Fernando og Marcos vil heller aldri dra på en slik messe. Ikke fordi de ikke har lyst, men på grunn av praktiske årsaker. En ting er økonomiske årsaker, men også det at de ikke ville fått fri fra jobben for å dra dit. Firmaet deres har ingen interesse av at Fernando skal dra på messen, da det etter deres mening ikke gir noe tilbake til bedriften. Hvis Fernando er på en slik messe vil det være på grunn av personlige interesser, og ikke firmaets. Det er det øverste sjiktet i bedriftene som drar på messen, da det er de som skal eventuelt inngå kontrakter eller kjøpe utstyr.

På Pesca Sur var det derfor hovedsakelig mellomledere og ledere som var til stede. Andre personer som var der kom fra lokalbefolkningen i området, og disse var tilsynelatende fra middelklassen og de arbeidet ikke ”på golvet”. Selv om messen kan få en direkte innvirkning på arbeiderne, så ser ikke nødvendigvis arbeiderne denne forbindelsen da de mest sannsynlig er uvitende om at messen i det hele tatt har funnet sted. Messen inngår ikke i deres livsverden.

Til sammenligning så møtte jeg på Aqua Nor to av arbeiderne fra oppdrettsanlegget hvor jeg hadde jobbet vinteren 2004. Aqua Nor er en internasjonal akvakulturmesse som holdes annet hvert år i Trondheim. De to arbeiderne var der hovedsakelig for å sjekke ut nytt utstyr og teknologi, samt om noe av dette var nyttig i forhold til oppdrettsanlegget de jobbet ved. De var der på grunn av at det var i bedriftens interesse at disse arbeiderne på oppdrettsanlegget fikk se/oppleve det som ble presentert på messen. Her er forbindelsene mellom det som skjer på Aqua Nor og det som skjer på oppdrettsanlegget, mye tydeligere og konkret enn det var i Chile.

Pesca Sur ble arrangert over fire dager. Den første dagen ble messen åpnet med en offisiell seremoni som var åpen for alle deltakere. Det var ikke nok stoler til alle, slik at en del personer stod langs veggen under hele seremonien som varte i en drøy time. Av de som var til stede på seremonien var det ca 90 % menn. Alt foregikk på spansk, men det var mulig å få oversettelse på engelsk på øret. Seremonien begynte med den chilenske nasjonalsangen, og alle reiste og stod under hele sangen. Deretter holdt seks mannlige byråkrater innenfor fiskeindustrien i Chile hvert sitt innlegg. Mennene var plassert på et podie med en storskjerm bak seg. Hovedtrekkene i alle innleggene var Chiles fremtid innenfor fiskeri- og akvakulturnæringen. Undersekretæren i fiskeridepartementet la spesielt vekt på utviklingen innenfor akvakultur og de positive sidene ved denne industrien. I tillegg til denne åpningsseremonien, ble det holdt ulike foredrag/bedriftspresentasjoner som var åpne for alle. Den andre dagen av messen ble det også holdt en konferanse for spesielt inviterte personer. På Pesca Sur vektla de ulike aktørene det chilenske ved akvakultur. Det som ble sentralt var det nasjonale ved næringen, og ikke det regionale (region ti) som det ble gjort i Puerto Montt.

Pesca Sur ble for meg et eksempel på den tette interaksjonen mellom norsk og chilensk lakseindustri. Det var flere norske firmaer som hadde stand på messen. Den kongelige norske ambassade var til stede med ambassadøren og førstesekretæren. Eksportfinans holdt sammen med den kongelige norske ambassade en uformell cocktail, som ble arrangerte i forbindelse med den norske deltakelsen på Pesca Sur. Deltakerne på arrangementet var enten norske, eller hovedsakelig chilenerne som drev forretninger med norske selskap, eller var ansatt i norske selskap. Dette viser hvordan ”norske verdier” kommer til Chile gjennom ulike kanaler. Her

kommer de norske verdiene gjennom mer formelle kontakter som den norske ambassaden, og det er toppsjiktet innenfor næringen som påvirkes i denne sammenheng.

Kommunikasjon og interface

På Pesca Sur foregikk det meste på spansk, og informasjonen jeg hentet inn var nesten alltid på spansk. Noen av de internasjonale firmaene hadde riktignok informasjon tilgjengelig på spansk og engelsk, men representantene for firmaene kunne bare spansk og ikke nødvendigvis engelsk. Flesteparten av utlendingene jeg snakket med på messen fortalte at de hadde dårlige spanskkunnskaper. Samtidig sa flere av chilenerne at de hadde begrenset engelskkunnskap. I og med at messen er en arena hvor kontakter knyttes og avtaler gjøres, er språk veldig viktig. Dette gjelder ikke bare språk, men også kulturforståelser. Et eksempel er hvordan menn og kvinner hilser på hverandre. I Chile er det ofte vanlig å gi et (luft)kyss på det ene kinnet. Et par av de norske damene som jeg møtte på messen, forklarte hvor vanskelig det var å forholde seg til denne hilsemåten. Som en av dem uttrykte; det ble for intimt. En av chilenerne som jeg pratet med på messen, sa at det alltid var vanskelig å forholde seg til kvinner fra Europa (les Skandinavia).

Ricardo er en chilener som er ansatt i et firma som har kontorer både i Norge og Chile. Firmaet hadde tidligere en norsk sjef for selskapet, men nå er Ricardo blitt hovedansvarlig for hele firmaet, både i Norge og Chile. Ricardo pendler mellom kontorene i Norge og Chile, og jeg hadde et intervju med han på kontoret i Puerto Montt i februar. Under intervjuet måtte vi flere ganger bruke tegninger og kroppsspråk for skjønne hva den andre parten prøvde å si. Spansken min var på den tiden ikke god nok for at jeg kunne ha et dybdeintervju, og Ricardo kunne ikke noe norsk og relativt dårlig engelsk. Ricardo sa at han ikke hadde noe ønske om å lære norsk og han så heller ikke nødvendigheten med å lære seg norsk. Det han vil konsentrere seg om var å lære bedre engelsk da ingen på det norske kontoret kunne spansk. Hans oppfatning var at han kanskje måtte lære seg norsk hvis han skulle bosette seg i Norge, men siden han var bosatt i Chile og bare pendlet til Norge så var det viktigste for han å forbedre engelsken sin. Jeg møtte Ricardo igjen i august på Aqua Nor. Ricardo var en av

firmaets representanter ved Aqua Nor og han så selv ingen problemer med å ikke kunne snakke norsk, og kun begrenset engelsk.

På Pesca Sur var det i følge mine norske informanter ikke avgjørende å kunne spansk, det var nok å kunne engelsk. De chilenske informantene mine mente derimot at hvis du ikke kunne spansk, fikk du store problemer på grunn av det var for få folk som kunne bra nok engelsk til å kommunisere bra med andre mennesker. I kapittel fem viste jeg hvor viktig språk ble for etableringen av forbindelser. Paul greide ikke å etablere det transnasjonale nettverket han hadde i ryggen blant annet på grunn av språkproblemer. I kapittelet viste jeg og hvordan jeg ble brukt som oversetter i møte mellom de ulike personene. Dette ble og tilfellet på Pesca Sur.

De norske deltakerne på Pesca Sur pumpet meg for informasjon/kunnskap om det jeg hadde erfart ved å jobbe på en chilensk laksebedrift og hvordan det var å bo i Puerto Montt. Jeg hadde forventet meg at situasjonen ville være motsatt, da jeg fremdeles følte meg noe fremmed i den chilenske kulturen. Flere av nordmennene hadde bodd i Chile og region ti i over et år, men de var svært opptatt av mine erfaringer på bakgrunn av at jeg kunne språket og var halvt chilensk. Som han ene nordmannen sa: ”Du som er chilensk forstår nok mye mer enn vi som er norske; derfor får du lære oss alt du vet. Og du får helt sikkert tilgang til ting vi norske ikke får tilgang til.” Selv om de betraktet meg som norsk når de først snakket meg og når vi snakket om andre ting laksenæringen, så ble jeg betraktet som mer chilensk enn norsk når samtalene dreide seg om oppdrettslaks. Jeg var en chilener som var på de norske sin side og som forstod de norske, i motsetning til andre chilenerne. Igjen befant jeg meg i et interface hvor jeg skulle oversette mellom to kulturer. Dette er igjen med på å vise hvor viktig posisjoneringen min ble i de ulike kontekstene. Min posisjonering ga meg tilgang til både den chilenske verden og den ikke-chilenske verdenen. Dette gjorde at jeg fikk tilgang til forskjellige typer av data, noe som oppgaven gjenspeiler ved de ulike empiriske beskrivelsene jeg har brukt.

7 Det globale som bindeledd

Oppdrettslaksen får alltid en symbolsk mening lokalt, samtidig som den har en global forbindelse. Globale forbruksvarer vil alltid bli tolket i en lokal kontekst. Laksen kan selges, men det er ikke bare naturproduktet laks som selges og kjøpes, det er i tillegg kulturproduktet laks. Hvis laksen er kulturspesifikk, vil det tilsi at dens betydning varierer fra sted til sted, og at den får ulike forståelser knyttet opp til seg ut i fra stedet hvor den blir produsert (Kopytoff 1986). Marianne Lien (2005) viser gjennom sine studier av atlantisk oppdrettslaks på Tasmania, hvordan laksen i noen sammenhenger har blitt kalt "The King of Fish", og hvordan dette begrepet blir et sterkt symbol. Dette begrepet var ukjent for nesten alle av mine informanter og jeg ble spurt hvorfor i all verden laksen ble kalt *El rey de pescado* (The king of fish), da laksen var verken stor eller noe særlig betydningsfull utover at den ga penger til Chile. Dette eksempelet er med på å illustrere hvordan stedet kan være med på å legge betydninger til et produkt, og hvor produktet får ulike meninger knyttet til seg i løpet av sin transnasjonale reise. Oppdrettslaksen trenger ikke å skifte mening fra sted til sted, men det er viktig å huske på at den globale laksen i mange sammenhenger får et lokalt perspektiv knyttet til seg. Dette gjelder også for alle de objektene og meningsfelt/modeller (kultur, teknologi, genetikk, mennesker etc.) som reiser sammen med oppdrettslaksen. Det er denne "flyten" jeg har fokusert på, og videre sett på hva som skjer med disse objektene og modellene når de brukes av lokalbefolkningen.

Den chilenske lakseindustrien inngår i ulike globale relasjoner, noe som gjør at det oppstår spenningsfelter mellom de nye impulsene og de lokale forutsetningene i Chile. Innenfor næringen er det forskjellige aktører som har ulik grad av transnasjonal forbindelse. I oppgaven har jeg sett på diverse case som illustrerer Nustads poeng innenfor

globalitetsstudier. Nustad mener at det en må studere er måten noen aktører har muligheten til å produsere effekter på en transnasjonal skala (Nustad 2003b:134). På den måten kan se hvordan det lokale og det globale er en del av et nettverk som binder sammen aktører på forskjellige steder i verden. Samtidig innebærer denne tilnærmingen et maktperspektiv. Når en klarer å produsere makteffekter på transnasjonal nivå, har en mulighet til å endre ting. Det som blir kritisk for aktørene blir da å skape disse forbindelsene. Samtidig er det viktig å se på de strukturelle forholdene som aktørene må operere innenfor, da dette kan være med på avgjøre hvilke relasjoner som kan bygges.

”Den [laksenæringen i Chile] kan på mange måter karakteriseres som en bransje som nå skal ta steget inn i en globalisert verden der gjennomtenkt strategi i alle ledd er nødvendig... I fiskeoppdrett ligger det politiske håpet om videre ekspansjon sørover i landet og nye arbeidsplasser og økonomisk vekst i geografiske områder som til nå har vært helt marginalisert” (Den kongelige norske ambassaden i Chile 2003).

Globaliseringen kommer til Chile (region ti) gjennom en chilensk forestilling om internasjonalisering. Videre er denne internasjonaliseringen preget av et utviklingsblikk og en fornorskingstankegang. De har vært selektive i hva som representerer eller symboliserer internasjonalisering. De henter symbolene selektivt, og norske kulturelle modeller har blitt svært tilgjengelig på grunn av den transnasjonale flyten mellom Norge og Chile som skjer innenfor lakseindustrien.

Oppdrettsnæringen i Chile har på mange måter fungert som et bindeledd mellom lokalbefolkningen i region ti og resten av Chile. Fra å være en region som var kjent for å være tradisjonell og fattig, preges regionen nå av optimisme og industriell og sosial vekst. Laksenæringen har vært med å sette Puerto Montt på kartet, og regionen er blitt en viktig del av den nasjonale agendaen i Chile. Dette vises blant annet gjennom de statlige midlene som blir gitt til regionen som øker med 10 % hvert år, noe som viser at det satses stort på utvikling i regionen (Aquaculture in Chile 2004). Lakseindustrien har påvirket det lokale stedet gjennom nye kjønnsidealene for kvinnene på ETS, nye arbeidsmuligheter for *los campesinos* på

oppdrettsanlegget, ny bedriftsorganisering på ABC og nye lover om arbeidsforhold. Laksnæringen har bundet Chile opp mot resten av verden.

Gjennom oppgaven har jeg sett på hvordan hendelser innenfor chilensk laksenæring blir uttrykt lokalt, samtidig som jeg har sett på ”globalitetsskalaen” innenfor disse beskrivelsene. Jeg har beveget meg gradvis ”utover” mot et mer transnasjonalt felt. Med dette mener jeg at jeg begynte med kvinnene på ETS. Disse er innlemmet i en global industri, men kvinnene har ingen rekkevidde som aktører innenfor industrien. De kan erstattes når som helst og av hvem som helst. På oppdrettsanlegget viste jeg hvordan Paul prøvde å forbinde det lokale og det globale ved å anlegge et universelt syn på teknologisk kunnskap innenfor lakseindustrien. Paul prøvde å være en aktør som kunne påvirke industrien, men mislykkes på grunn av forhånds etablerte differensieringskategorier som språk, klasse og etnisitet. Lien beskriver hvordan en internasjonal lakseekspert (Scott) prøver å overføre kunnskapen sin til de lokale oppdretterne i Tasmania: ”...; he genuinely wants to improve (i.e. rationalise) fish farming worldwide, and he holds a position of from which he seems able to do it” (Lien 2006 in press). For Paul sitt vedkommende mislykkes dette selv om han er en i posisjon til endre de lokale oppdrettspraksisene. Lakseeksperten hos Lien, har samme språk (engelsk) som de lokale oppdretterne. Scott lykkes, mens Paul mislykkes. Det gjør at en kan trekke konklusjonen om at språket er med på å avgjøre om lakseekspertene greier å etablere det transnasjonale nettverket på det lokale stedet.

ABC er en internasjonal bedrift som kan produsere effekter på et transnasjonalt nivå, da bedriften har kontorer i flere land fordelt på ulike verdensdeler. Samtidig er ABC i stor grad påvirket av det lokale stedet, noe som gjør at det lokale aspektet ved bedriften i mange tilfeller blir mer relevant enn de transnasjonale sidene. Pesca Sur er helt klart en arena som har transnasjonal rekkevidde. Her møtes ulike nivåer og retninger av næringen, og det er en møteplass for skape endringer på transnasjonalt nivå, samt en arena som kan påvirke filetlinjearbeiderne på ETS. Pesca Sur er et eksempel på det nasjonale (chilenske) aspektet ved næringen, og messen er på den måten først og fremst ”lokalisert” i nasjonen Chile. Messen er ikke lokal slik som ABC er, den er nasjonal. På Pesca Sur blir det lokale det samme som det nasjonale.

Selv om jeg har beveget meg utover i oppgaven, har jeg ikke kommet helt i mål på grunn av at jeg måtte reise hjem. De konkrete forbindelsene som kan etableres mellom Pesca Sur og ETS tar tid å etablere, og jeg fikk dermed ikke oppleve disse. Det er svært sannsynlig at hvis jeg hadde reist tilbake til Chile, så kunne jeg sett tydeligere forbindelsene mellom Pesca Sur og de lokale arbeiderne i region ti.

Posisjoneringen min under feltarbeidet var helt avgjørende for hvilken informasjon jeg fikk tilgang til. Det var avgjørende for bevegelsene mine, da jeg fikk restriksjoner på hvor jeg kunne gå og hvem jeg kunne omgås med. Posisjoneringen la også føringer på hvordan jeg kunne bevege meg mellom de ulike klassene, men samtidig muliggjorde det at jeg kunne krysse de "usynlige" grensene som fantes i de ulike kontekstene. Jeg kunne ikke alltid gjøre noe med posisjoneringen min, men jeg hadde "reiser" mellom de ulike nivåene. Feltarbeidet ble på den måten en "klassereise" da jeg hele tiden krysset klassegrenser på bakgrunn av språk, nasjonalitet og status.

Kjønn og klasse var i utgangspunktet ikke noen hovedaspekt ved feltarbeidet mitt. Det viste seg likevel at kjønn, klasse og språk var med på avgjøre hvilke relasjoner jeg gikk tilgang til. De ulike aktørene (og jeg) handlet innenfor disse forutsetningene, og selv om jeg hele tiden hadde et prosessuelt syn på makt, så viste det seg makteffekter ble et for begrenset analytisk ståsted. Det ble i mange tilfeller mer hensiktsmessig og se på det strukturelle nivået innenfor det chilenske samfunnet. Samtidig er det viktig å huske på at de strukturelle forholdene ikke er noe statisk, men noe som stadig er i endring på grunn av at nye modeller/verdier blir tilgjengelige. Laksenæringen er med på å bringe disse nye verdiene til lokalbefolkningen.

Det er pussig at jeg har kunnet bruket på et "utviklingsblikk" på feltet mitt, i og med at næringen inngår i en industriell vekst på et globalt plan, og det er en høyteknologisk industri som styres av markedet og økonomiske modeller. Casene i oppgaven viser likevel hvordan de ulike aktørene skaper en temporal segregering innenfor næringen og at dette i noen tilfeller gir makteffekter som ikke lå der forut for handlingene. Dette henger som sagt sammen hvilke ideer de hadde om internasjonalisering. "Fornorskningstankegangen" og ideen om å utvikle på bakgrunn av selektive symboler, muliggjorde en forståelse av internasjonalisering som

opphevelsen av den chilenske stratifisering (strukturelle forhold som betydningen av klasse og kjønn). Det norske ble presentert for lokalbefolkningen blant annet gjennom ABC og Magnus. I tillegg representerte også jeg det norske for alle de ulike menneskene jeg møtte. Jeg ble et eksempel på verden der ute og viste dem norske kulturelle verdier. For Denise var det i begynnelsen vanskelig å forstå hvordan jeg i det hele tatt hadde muligheten til å reise et feltarbeid til et annet land når jeg var ugift og ikke hadde meg familien min. Det var helt utenkelig for dem. Min tilstedeværelse viste at det fantes andre livsvilkår for kvinner i Norge enn i Chile, og dette utfordret både mennene og kvinnens syn på hva som er mulig for en ung jente å gjøre.

Analysen min ble mulig på grunn av en ”thick description”. Dette avslørte ”nye” analytiske muligheter både underveis i feltarbeidet og ikke minst i oppgaveskrivingen. Et eksempel på dette er bruken av makteffekter som analytisk tilnærming. Makteffekter var et perspektiv som tilsynelatende passet på alt, men ved nærmere ettersyn holdt ikke dette perspektivet. Mine analytiske valg og tolkningsrammer ble først og fremst synlig for meg på grunn av den posisjonen jeg fikk under feltarbeidet som ga meg både dybde (ETS), bredde (Pesca Sur) og mulighet til å reise på kryss av synlige og usynlige grenser.

Veien videre

Den globale laksenæringen er et marked som styres av etterspørsel og tilbud, og er dermed sårbar for politiske og økonomiske svingninger i verdenssamfunnet. I tillegg er det en næring som er sårbar i forhold til naturforhold som klimaendringer og naturkatastrofer. Dette er ting som en ikke kan forutse og det blir dermed umulig å spå fremtiden til oppdrettslaks. Samtidig er akvakultur en form for biologisk produksjon, og dette gjør selve produksjonsplanleggingen i næringen svært vanskelig, siden hver produksjonssyklus varer mellom to og tre år. Det er samtidig alltid en fare for sykdommer i biologisk produksjon, noe som kan påvirke lakseproduksjonen i stor grad.

Oppgaven viser at visjoner og mål ikke alltid stemmer overens med virkeligheten. Selv om Chile blir mer og mer en anerkjent global aktør, må en se på hva som faktisk skjer i næringen. FHL og SalmonChile (interesseorganisasjonen for lakseindustrien i henholdsvis Norge og Chile) samarbeider etter egne utsagn med like premisser, men dette betyr ikke at det har noen innvirkning på hvordan lakseindustrien blir uttrykt på lokalt nivå i Puerto Montt. På samme tid fører lakseindustrien til utveksling mellom landene, blant annet gjennom studier og forskning. Flere personer ønsker å lære av Chile, spesielt i forhold til markedsadgang. Utenlandske aktører anerkjenner Chile sin suksess og sier at de kan lære mye av dem. Samtidig fremhever de Chiles problemer innenfor næringen. Problemene, som ofte går på dårlige arbeidsforhold og mangelfull kunnskap, sammenlignes med europeiske standarder og begrunnes med at chilenerne kan gjøre dette bedre, de kan komme opp på vårt nivå. Her ligger igjen ønsket om å utvikle på bakgrunn av en temporal segregering innenfor næringen. Det er muligens en slags diskurs om at chilensk laksenæring, eller deler av den, ikke er ”bra” nok, den er ikke nok utviklet. Hvem er det som avgjør om den er utviklet nok?

Lakseindustrien må hele tiden utvikle seg i forhold til å ta i bruk en stadig mer sofistikert teknologi, men er det andre kriterier for næringen i Chile? På mange måter er Norge blitt standarden som Chile settes opp mot. Men er dette reelle standarder, eller er det standarder som fungerer som noen utopier som den chilenske laksenæringen vil prøve å nå? Dette er spørsmål som går utover oppgavens bredde og som kom til overflaten gjennom bearbeidelsen av materialet mitt. Spørsmålene er likevel viktige å stille da videre forskning kan lede til en annen forståelse av hva chilenske lakseindustrien egentlig er.

Referanseliste

- Abram, Simone (2003): "8. Anthropologies in Policies, Anthropologies in Places: Reflections on Fieldwork 'in' Documents and Policies." I T.H. Eriksen (Red.): *Globalisation – Studies in Anthropology*. London: Pluto Press
- Aquaculture in Chile 1983-2003: M. L. Vergara et al. (red.). Santiago: Techno press og SalmonChile, 2004
- Arce, Alberto (2000): "2. Creating or regulating development: representing modernities through language and discourse." I A. Arce og N. Long (Red.): *Anthropology, Development and Modernities – Exploring discourses, counter-tendencies and violence*. London and New York: Routledge
- Arce og Long (1992): "Ch. 9: The dynamics of knowledge – Interfaces between bureaucrats and peasants." I N. Long og A. Long (Red.): *Battlefields of Knowledge. The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*. London: Routledge
- Bjørndal, Trond og Aarland, Kristin (1998): *Salmon Aquaculture in Chile*. Working paper No.47/1998. Centre for Fisheries Economics, Discussion paper No. 13/1998. Bergen: Foundation for Research in Economics and Business Administration
- Bjørndal, Trond (2002): "The competitiveness of the Chilean salmon aquaculture industry." *Aquaculture Economics and Management*, 2002. 6 (1/2): 97-116

- Bourdieu, Pierre (1977): *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bourdieu, Pierre (1995): *Distinksjonen*. Oslo: Pax Forlag
- Bourdieu, Pierre (1996): *Symbolsk makt: Artikler i utvalg*. Oslo: Pax Forlag
- Bourgois, Philippe (2003): *Selling Crack in El Barrio – In Search of Respect*. United States of America: Cambridge University Press
- Breidlid, Astrid Kristine (2004): ”Somos Chilenos, descendientes de alemanes – vi er chilenerne, etterkommere etter tyskere”: *Om hvordan en etnisk minoritet i Sør-Chile opprettholder sin elitestatus*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi. Sosial antropologisk institutt: Universitet i Oslo
- Bugge, Lars (2002): ”Pierre Bourdieus teori om makt.” *Agora. Journal for metafysisk spekulasjon*. Aschehoug 20 (3-4) ss. 224 – 248
- Callon, Michel (2001): ”Elementer i en oversettelsessosiologi: Kamskjell, fiskere og forskere.” I K. Asdal, B. Brenna og I. Moser (Red.): *Teknovitenskapelige kulturer*. Oslo: Spartacus forlag
- Collier, Simon og Sater, William F. (2004): *A History of Chile, 1808 –2002, Second Edition*. United States of America: Cambridge University Press
- Crabtree, Paula (2000): *Between Land and Sea – belonging, household and gender in South Chile*. Thesis for hovedfag in Social Anthropology. Department of Social Anthropology: University of Bergen
- Den kongelige norske ambassaden (2003): *Fiskeri- og oppdrettsnæringen i Chile. Statusrapport 10.juli 2003*. Santiago: Den kongelige norske ambassaden i Chile
- Den kongelige norske ambassaden i Chile (2005): *Oversiktsrapport Chile februar 2005* Santiago: Den kongelige norske ambassaden i Chile

- Denzin, Norman K., (1989): "Ch. 10: Strategies of Multiple Triangulation." I N. Denzin (Red.): *The Research Act. A theoretical Introduction to Sociological Methods*. Englewood Cliffs, N. J. : Prentice-Hall
- Dickey, Sara (2000): "Mutual Exclusions: Domestic Workers and Employment on Labor, Class, and Character in South India." I K. M. Adams og S. Dickey (Red.): *Home and hegemony : domestic service and identity politics in South and Southeast Asia*. Ann Arbor: University of Michigan Press
- Ellen, Roy (1984): "Preparation for fieldwork." I R. Ellen (Red.): *Ethnographic research: A guide to general conduct*. London: Academic Press
- Eriksen, Thomas Hylland (2003): "1. Introduction." I T.H. Eriksen (Red.): *Globalisation – Studies in Anthropology*. London: Pluto Press
- Frøystad, Kathinka (2003): "Forestillinger om det "ordentlige" feltarbeid og dets umulighet i Norge." I M. Rugkåsa og K.T. Thorsen (Red): *Næresteder nye rom: Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Oslo: Gyldendal Akademiske
- Frøystad, Kathinka (2005): *Blended Boundaries – Cast, Class, and Shifting Faces of 'Hinduness' in a North Indian City*. New Delhi: Oxford University Press
- Foucault, Michel (1990): *The History of Sexuality*. Harmondsworth: Penguin
- Foucault, Michel (2001): *Overvåking og Straff*. Oslo: Gyldendal
- Geertz, Clifford (1993): *The interpretation of cultures: selected essays*. London: Fontana
- Gullestad, Marianne (1984): *Kitchen-table society: a case study of the family life and friendships of young working-class mothers in urban Norway*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gullestad, Marianne (2002): *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget
- Huemer, Lars (2005): "The Evolution of Principles and Practices in Multinational Firm." Work in progress paper, IMP 2005: Rotterdam

- Ingold, Tim (1979): "The Social and Ecological Relations of Culture-Bearing Organisms: An Essay in Evolutionary Dynamics." I P.C. Burnham og R. Allen (Red.): *Social and Ecological Systems*. London: Academic Press
- Kirby, Peadar (2003): *Introduction to Latin America – Twenty-first Century Challenges*. London: Sage Publications
- Kjesbu, Erland (2005): "1. Innledning." I E. Kjesbu, L. Liabø, I. Pettersen (Red.): 'Norsk laksenærings konkurransevne – En komparativ analyse av politiske rammevilkår i Chile og Norge'. Senter for matpolitikk og marked/ Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF-rapport 2005–3).
- Kolbeinstveit, Olav (2004): *Norsk oppdrettsnæring - Laks, sykler og fusjoner. En økonomisk analyse*. Hovedoppgave for cand.polit-graden. Økonomisk institutt: Universitetet i Oslo
- Kopytoff, Igor (1986): "The Cultural Biography of Things." I A. Appadurai (Red.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press
- Krohn-Hansen, Christian (2001): *Det vanskelige voldsbegrepet: Politisk liv i Den dominikanske republikk og andre steder*. Oslo: Pax Forlag
- Liabø, Lars (2005): "3. Laksenæringen i Norge og Chile." I E. Kjesbu, L. Liabø, I. Pettersen (Red.): 'Norsk laksenærings konkurransevne – En komparativ analyse av politiske rammevilkår i Chile og Norge'. Senter for matpolitikk og marked/ Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF-rapport 2005–3).
- Lien, Marianne (1997): *Marketing and Modernity*. Oxford – New York: Berg
- Lien, Marianne (2005): " 'King of fish' or 'feral peril' Tasmanian Atlantic Salmon and the politics of belonging." *Society and Space, redigert temanummer*. Vol.23, ss. 659-671

- Lien, Marianne (2006 in press): "Feeding Fish Efficiently" – Skilled vision and universalising expertise." *Social Anthropology*.
- Lien, Marianne (2007 in press): "Domestication 'downunder'; Atlantic Salmon Farming in Tasmania." I R. Cassidy og M. Mullin (Red.): *Where the wild things are now; Domestication reconsidered*. Oxford: Berg
- Long, Norman (2000): "11. Exploring local/global transformations: a view from anthropology." I A. Arce og N. Long (Red.): *Anthropology, Development and Modernities – Exploring discourses, counter-tendencies and violence*. London and New York: Routledge
- Magnussøn, Anne (in prep.): *The Color of Salmon*. Thesis in preparation for the fulfilment of the PhD. to the Department of Social Anthropology, University of Oslo
- Malinowski, Bronislaw (1961): *Argonauts of the Western Pacific: An account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. New York: Dutton
- Meyer, Birgit (2002): "Commodities and the Power of Prayer: Pentecostalist Attitudes towards Consumption in Contemporary Ghana." I J. Xavier og R. Rosaldo (Red.): *The Anthropology of Globalization*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Miller, Daniel (1995): "Consumption Studies as the Transformation of Anthropology." I D. Miller (Red.): *Acknowledging Consumption*. London: Routledge.
- Mintz, Sidney (1985): *Sweetness and power: The place of sugar in modern history*. New York: Viking
- Moulian, Tomás (2002): *Chile actual – Anatomía de un mito*. Santiago: LOM Ediciones
- Norsk Fiskeoppdrett (2005): Nr. 3, mars 2005, Årgang 30
- Norwegian Trade Council (2003): *Project Report 06*. January 31, 2003.
- Nustad, Knut G. (2003a): *Gavens makt – Norsk utviklingshjelp som formynderskap*. Oslo: Pax Forlag

- Nustad, Knut G. (2003b): "7. Considering Global/Local relations: Beyond Dualism." I T.H. Eriksen (Red.): *Globalisation – Studies in Anthropology*. London: Pluto Press
- Orlove, Benjamin S. (2002): *Lines in the water: Nature and culture at Lake Titicaca*. Berkeley, California: University of California Press
- Pálsson, Gísli (1994): "Enskilment at Sea." *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol.29 (4) ss. 901-927
- Pellow, Deborah (1996): "1. Introduction." I D. Pellow (Red.): *Setting boundaries: the anthropology of spatial and social organization*. Westport, Conn: Bergin & Garvey
- Pfaffenberger, Bryan (1988): "Fetished Objects and Humanized Nature: Towards an Anthropology of Technology." *Journal of the Royal Anthropological Institute* Vol.23 (2) ss. 236-250
- Pittin, Renee (1996): "10. Negotiating Boundaries: A Perspective from Nigeria." I D. Pellow (Red.): *Setting boundaries: the anthropology of spatial and social organization*. Westport, Conn: Bergin & Garvey
- Thagaard, Tove (1998): *Systematikk og innlevelse - En innføring i kvalitativ metode*. Bergen - Sandviken: Fagbokforlaget
- Scott, James C. (1985): *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*. London: Yale University Press
- Stølen, Kristi Anne (1996): *The Decency of Inequality – Gender, Power and Social Change on the Argentine Prairie*. Oslo: Scandinavian University Press
- Utaker, Arild (2000): "Michel Foucault: Maktens forvandlinger." I I. B. Neumann (Red.): *Maktens strateger*. Oslo: Pax Forlag
- Weber, Max (1999): *Makt og byråkrati*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Wolf, Erik (1994): "Ch. 15: Facing Power: Old Insights, New Questions." I R. Borofsky (Red.): *Assessing Cultural Anthropology*. New York: McGraw-Hill Companies

Nettpublikasjoner:

DNV-Det Norske Veritas: www.dnv.no/sertifisering/systemsertifisering/kvalitet/ISO9001.asp

FHF – Fiskeri- og havbruksnæringens forskningsfond, (2004): *Norge og Chile – likheter og forskjeller*. (Liabø, L. og R. Nystøyl {2004}: Norge og Chile – hva er forskjellen?

Presentasjon på Laksedagene 2004. Kontali Analyse AS 2004.)

http://www.fiskerifond.no/files/news/attach/studie_norge_chile_til_oversendelse.pdf

Gobierno de Chile: http://www.gobiernodechile.cl/canal_regional/mapas.asp

Laksefakta: www.laksefakt.no

Wikipedia: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/Chile-CIA_WFB_Map.png

Nettadresser:

Nor-Fishing: <http://www.nor-fishing.no/messe.php?messe=9>

Pesca Sur: www.pesca-sur.cl

Appendiks

Tabell 1: Forskjeller på norsk og chilensk laksenæring

	Chile	Norge
Vekstperiode i sjø	15,5 mnd.	18 mnd.
Antatt dødelighet	10 %	10 %
Produksjonskostnad	13,50 kr/kg	16,73 kr/kg
Videreforedling	93 %	17 %
Egenkapital i % i næringen i 2003	60	20
Kontrollerer 80 % av produksjonen	11 selsk.	45 selsk.
Oppdrett kontrollert av utenlandsk kapital	36 %	11 %
Norske eierandeler	16 %	89 %
Chilenske eierandeler	64 %	0 %
Eksportøkning atlantisk laks 2003-2004	27 %	6 %

Kilde: Norsk Fiskeoppdrett Nr 5, mai 2005, årgang 30

Tabell 2: Internasjonal produksjon av atlantisk laks

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Norge	412 000	424 000	418 000	450 000	520 000	549 000	588 000
Chile	103 000	166 000	253 000	265 000	279 000	367 000	376 000
Skottland	126 000	128 000	138 000	144 000	176 000	172 000	122 000
Irland	18 000	17 000	23 000	23 000	17 000	14 000	14 000
Færøyene	37 000	31 000	48 000	40 000	47 000	37 000	18 000
Island	3 000	3 000	5 000	1 000	3 000	7 000	10 000
Canada	61 000	72 000	95 000	114 000	92 000	89 000	103 000
USA	17 000	22 000	20 000	12 000	18 000	13 000	10 000
Australia	9 000	10 000	12 000	14 000	14 000	15 000	16 000
Totalt:	790 000	878 000	1 016 000	1 067 000	1 168 000	1 263 000	1 257 000

Kilde: Tall og Fakta 2005 – Statistikkbilag til FHLs årsrapport
(http://coreweb.nhosp.no/fhl.no/html/files/FHL_Havbruk_statistikk_05.pdf)